

М.К.Аммосов аатынан Саха государственной университета
Саха филологиятын уонна культуратын факультета
Фольклор уонна терүт культура кафедрата

В.В.ИЛЛАРИОНОВ

**ОЛОНХОҕУТ А.С.ВАСИЛЬЕВ
ОЛОҕО УОННА АЙАР ҮЛЭТЭ**

Дьокуускай * 2000

5.5.006 МК

МК

ВАСИЛЬЕВ АФАНАСИЙ СОФРОНОВИЧ

КИИРИТЭ

Норуот тылынан уус-уран айымньыларыттан бары өттүнэн баай ис хоһоонунан, уус-уран ойуулааһынынан, толоруллуутунан, кээ-мэйинэн уратылаахтара, саха норуотун киэн туттуута олонхо буолар. Норуот бу сүдү баайын үйэттэн үйэлэр тухары көлүөнэттэн көлүөнэбэ биэрэн, биһиги олонхоһуттарбыт бүгүнгү күнгэ диэри харыстаан илдэ кэллилэр. Ол да иһин норуот кинилэргэ сыһыана ураты этэ. Олонхоһуттар, кинилэр чабылхай талааннарын, абааһылары кытта күрэхтэспиттэрин, уус-уран тыл күүһүнэн ыарыылары, дыаһнары кыайбыттарын, хаппыт мас көбөрөн тахсыар диэри туойбуттарын тустарынан үгүс үһүйээннэри, номохтору истиэххэ сөп. Итини таһынан “улуу олонхоһут”, “ааттаах олонхоһут” диэн арааран этиилэр, киһи аатыгар “олонхоһут”, “ырыа” диэн дьаралык ааттары сыһыарыы баалара. Ити барыга норуот талааннаах дьонулар, олонхоһуттарыгар дирин ытыктабыл, сүгүрүйүү кэрэхтэтинэн буолаллар.

Урукку өттүгэр олонхоһут хоммут ыалыгар дьоро киһэ буолара. Улуу олонхоһут айаннаан иһэрэ хас да күн иннигтэн биһлэрэ. Кини кэлиитигэр ас гизнэ бастыга тардыллара. Норуот олонхоһо умсугуйууга, тардыһыта түбэһиэхтэ буолбатах. Оччолорго үөрэх-сайдыы намыһах кэрдиискэ турар кэмигэр, олонхолооһун улахан культурнай суолталааҕа. Саха кырата-кыаммата олонхону истэ олон, устар ууну сомоболуур уран тыл ухханыгар обустаран “киирбэт күннээх, өрөөбөт өтөннөөх, үгүт үрүмэ күүлээх” үтүө лойдуга тийээллэрэ, айыы уонна абааһы бухатыырдарын “отут хонуктаах охсуһууларын” илэ харахтарынан көрөн, күннээби кыһалбаларын умтааларын туһунан саха бастакы суруйааччыта А.Е.Кулаковскай олус итэҕэтиилээхтик ойуулаан суруйан турар [18, с. 379-380].

Олонхоһо сырдык күүстэр харанга күүстэри угары охсуһуулар уонна кинилэри кыайыһылар, орто туруу бараан лойдуга, дьол-

лоох дойдуга ким да кими да атабаастаабат көнгүл, эйэлээх олох туругураа этиллэр. Аны айы бухатырдарын дьүһүлгэннэригэр ураанхай сахалар үйэлэр тухары илдьэ кэлбит эстетическэй көрүүлэрэ бэриллэр. Кини дьүһүннээх үтүөтэ буоларын ааһан, майгылаах бастыҥа, дууһалаах туйгуна, эппит тылын толорор туһугар өлөрүн да кэрэйбэт, атабаастаммыты-баттаммыты араначчылааччы, кырдыктыах дьыала иһин охсуһааччы. Ол иһин хайа баҕарар олонхоҕо айы бухатыра, үгэс быһыытынан, өстөөхтөрүн өһөгөйдөөн, кыайарынан-хоторунан түмүктэнэр. Бу өттүнэн ылан көрдөххө, олонхоһуттар эдэр ыччаты, үүнэр көлүөнэни иитиигэ кырата суох өнөлөөхтөр.

“Олонхо”, “олонголоо”, “олонхоһут” диэн өйдөбүллэри наукаҕа аан бастаан академик О.Н.Бетлингк киллэрбитэ. Кини 1851 сыллаахха “Сахалар тылларын туһунан” диэн үлэтигэр А.Я.Уваровскай олонхотун немецтии тылбаастаан сахалыы тексин кытта бииргэ бэчээттээбитэ [3, с. 112-120]. Бу олонхо бэчээккэ маннайгы тахсыыта этэ. Ол эрээри наукаҕа олонхону арийбыт киһинэн академик А.Ф.Миддендорф буолар. Кини 1843-44 сс. Саха сиригэр экспедицияҕа сылдьан “Эриэдэл Бэргэн” диэн олонхону сороһун сахалыы, кэлин өттүн нууччалыы тылынан суруйбута 1878 сыллаахха бэчээттэммитэ [21, 473].

Саха олонхотун Верхоянскайга олоһбут фольклорист, революционер И.А.Худяков ингэн-тонгон туран үөрэппитэ уонна хомуйбута. Кини 1867-69 сс. суруйан хаалларбыт “Верхоянскай уокуругун кылгас суруйуута” диэн үлэтэ 1969 сыллаахха – сүүс сыл буолан баран, “Наука” издательствоҕа бэчээттэнэн тахсыбыта. Бу олонхоҕо саха олоһо-дьаһаҕа, сизэрэ-майгыта, итэбэлэ көстөр. Саха омугун үөрэбин сайдыытын сүрүн көрүнэ олонхо буолар диэн бэрт үрдүк сыана быһыллыбыта. И.А.Худяков хас да олонхону нууччалыы тылбаастаабыта. Олортон 1890 сыллаахха “Верхоянский сборник” диэн кинигэҕэ 4 олонхо тылбааһа, ол иһигэр үс көлүөнэ бухатырдар кэпсэнэр олонхолоро “Хаан Дьаргыстай” бэчээттэммиттэрэ. И.А.Худяков кинигэтэ саха фольклорун үөрэтиигэ быһаарыылаах суолтаны ылбыта [22].

Революция иннигэр саха олонхотун көскө кэлбит Э.К.Пекарскай, В.Л.Серошевскай, С.В.Ястремскай, М.П.Овчинников, И.Гамов, чиновник В.Л.Приклонскай у.д.а. хомуйбуттара уонна үөрэппиттэрэ. Кинилэргэ Н.С.Горохов, М.Н.Ионова-Андросова, А.П.Афанасьев, К.Г.Оросин, онтон да атын олохтоох сахалар көмөлөспүттэрэ. Оттон Э.К.Пекарскай фольклор суолтатын быһааран, хайдах хомуйарга үөрэтэн элбэх саханы кытыннарбыта. Ол хомуйбут үлэтин түмүгэр Наукалар академиялара 1907-1918 сс. 3 томнаах 8 таһаарыыны бэчээттээбитэ. Онон революция иннигэр олонхо саха фольклорун баай, араас ис хоһоонноох, элбэх айым-

ньылаах сүрүн жанрын быһыытынан биллибитэ. Революция иннинээҕи чинчийээччилэр В.Сорошевскай, И.Гамов олонхо бэрт былыргыттан төрүттээбин, мифологияны кытта ситимин, Сибиригэ олохсуйбут тюрк норуоттарын эпостарын кытта чугаһын бэлиэтээбиттэрэ.

Советскай былаас маннайгы сылларыттан норуот олобун үөрэтии бүтүүн общественност дьыалата буолбута. 20-30 сс. сахаларга фольклор санга ис хоһооннонон сайдан барбыта. Фольклор айымньыларын үөрэтиинэн магнай культурнай-сырдатар, научнай-чинчийэр общественност дьарыгырбыттара. 1925 сылтан Наукалар академияларын Саха сиригэ онгоруулаах күүстэрин үөрэтэр комиссията үлэлээбитэ. Бу комиссия этнографияны уонна фольклору үөрэппитэ.

Олонхону чинчийиигэ П.А.Ойуунускай уһулуччу үтүөлээх. Кини олонхо үөскээбит төрүтүн, олобу кытта ситимин, сюжета сайдан барытын туһунан научнай үлэни суруйбута. “Хайа да омук сайдарыгар, үрдээн-үүнэн тахсарыгар ханна даһаны кирилиэһин маннайгы үктэлинэн буолар – норуот ырыата, норуот олонхоһо”, диэн үүт хараһа эппит [23, с. 128-194]. Итини таһынан, П.А.Ойуунускай олонхону театральнай искусствоһа киллэрсибит өнгөлөөх.

Г.В.Ксенофонтов уруккута Нам (билингитэ Горнай) оройуонун аар кырдыаһас олонхоһуттан – П.Колесовтан репертуарын толору суруйан ылбыта биллэр. Бу ытык кырдыаһас совотох бэйэтэ 45 олонхону толорор кыахтааһын учуонай улаханник сөхпүт-махтайбыт. Биирдии олонхо ортотунан 10 тыһыынча хоһоонунан строкалаах буоллаһына, кини барылдаан мөлүйүөн аһара хоһоону кэпсээн-ипсээн, ыллаан-туойан кэбиһиэ эбит. Сөбүмэр талаан, сөбүмэр билии, хомойуох иһин, сурукка-бичиккэ үйэтибэккэ, суруллубакка, былыргы дьыллар быыстарыгар туман буолан кэттөхтөрө.

Олонхону киэнник хомуйуу уонна үөрэтии 1935 с. П.А.Ойуунускай баһылыктаах Тыл, культура института тэриллиэбиттэн ордук былааннаахтык ытыллыбыта. 1938 сыллааһа “Мүлдү Бөбө” диэн бөдөн айымньы бэчээттэммитэ.

Аһа дойдуну сэриитин иннигэр олонхоһуттары кытта угумнаах үлэ ытылла сылдыбыта. Бу кэмгэ “олонхоһуттар паспорттарын” – анкеталарын толоруу тэриллибитэ. Ол түмүгэр, ситэтэ да суох буоллар, 15 оройуонһа 85 олонхоһут баара чуолкайдамыта. Кинилэр репертуардарын суруйууга болгомото ууруллубута. Маныаха, идэтибит фольклористар Г.У.Эргис, С.И.Боло, А.А.Саввин, П.Н.Попов, ТЛИНЧИ штаты таһынан научнай үлэһиттэрэ П.Я.Тулаһынап, И.С.Прохоров, П.Т.Степанов, С.К.Дьяконов о.д.а. дуулуурдаахтык үлэлээбиттэрэ. Ол түмүгэр кинилэр уонна кэлинни сүһүөх энтузиастар 150-ча олонхону суруйан, Киин архивка туттарбыттара. Ол иһигэр аатырбыт олонхоһуттар Д.М.Говоров (Уус-Алдан), Н.А.Абрамов-Кынат (Мэнэ-Ханалас) биирдии бэйэлэрэ

үстүү балачча улахан, толору олонхолору суруттарбыттара. Кэнники сүһүөх олонхоһуттартан В.О.Каратаев (Бүлүү), Д.А.Томская (Дьяаны) биэстий олонхону магнитофонна уонна видеоҕа уһултарбыттара. Оттон Уус-Алдан олонхоһута Р.П.Алексеев “Алаа-тыыр Ала Туйгун” диэн үс үйэлээх бөдөн олонхотун суруттаран, кэннигэр өлбөт-сүппэт кэриэс хаалларан турар.

Отучча сыллаабыта олонхоһут анкетатын толорууну тэрийэн быта сылдыбыппыт. Онно көрдөххө, республика оройуоннарыгар тарбахха баттанар сүүрбэччэ эрэ олонхоһут хаалбыт. Ол иһигэр М.И.Степанов (Мэнэ-Хангалас), П.П.Ядрихинской (Нам), Р.П.Алексеев (Уус-Алдан), Е.И.Кардашевской (Хангалас), М.З. Мартынов, А.П.Амбросьев (Сунтаар), С.Г.Алексеев (Горнай) курдук ийэ олонхоһуттар баалара. В.О.Каратаев, А.С.Васильев (Бүлүү) уус-уран самодеятельность концерттарыгар саҕардыы тыһыллан-хабыллан олонхолоон эрэллэрэ. ТЛИ институтун үлэһиттэрэ П.Н.Дмитриев, В.П.Еремеев, В.В.Илларионов кинилэр репертуардарын үйэтитиигэ үгүстүк үлэлээбиттэрэ.

Билигин Д.А.Томская (Дьяаны), Н.Н.Тарасов (Горнай) курдук дьыҥ олонхоһуттар хааллылар. Кинилэри утумнуох, олонхолооһун үгэһин салгыах, сайыннарыах эдэр олонхоһуттарбыт суохтар. Ол да буоллар олонхолооһун уостубут кэмигэр Н.К.Никифоров, Л.С.Афанасьева (Үөһээ Бүлүү), А.Е.Соловьев (Өлүөхүмэ), Н.К.Шамаев (Бүлүү) бэйэлэрэ урут истибит олонхолорун ис номоҕор олобуран олонхоһуур буоллулар.

Олонхоһут — айылбаттан сүдү талааннаах киһи. Ылбычча киһи санаата да олонхолоон барбата биллэр. Онуоха эбии олонхоһут буоларга үгүс сыра, эрэй, дьулуур, баҕа наада. Олонхолооһун үгэс быһыытынан киһэ тэриллэрэ уонна түүнү быһа, сороҕор хас да күн салҕанара. Бу быһаһын тухары олонхоһут истээччилэри салгыппакка эрэ, толоруутун умсулҕанынан, уус-уран кэпсээнинэн, бухатырдар ырыаларын араастаан биэрэринэн, куолаһын кэрэтинэн өрө күүрдэн иһиэхтээх. Дэлэбэ даҕаны, Дьяангыга көскө олорбут нуучча биллиилээх фольклорина И.А.Худяков олонхону толорулуутун өтгүнэн “народная опера төрдө” диэн этиэ дуо? Кэнники да чинчийээччилэр бу санааны үгүстүк бигэргэтэн тураллар.

Олонхоһут бары өтгүнэн дэгиттэр талааннаах буолар. Кини — дорҕоонноох тойуксут уонна алгысчыт, сээркээн сэһэнниг уонна алыштаах остуоруйаһыт, чабырбахсыт уонна үгэһит. Итини тэнгэ, түөлбө күөл саҕа түһүлгэни төрүттүүр, хомуһуннаах ойуун буолар толору кыах үгүстэригэр баар буолар. Маныаха С.А.Зверев-Кыыл Уолун уран тыл ууһугар угуйбут, дорҕоон-тойук туонатыгар таһаарбыт, көргө-нарга көбүлээбит Я.Васильев-Ырдьаҥ Дьяакып тобус суол тойугу, тобус суол үҥкүү тылын, тобус олонхону, тобус ойуун кыырыытын, быһата, бары көрүнүттэн тобустуу суолу ту-

туһан толорор кини саха ырыатын-тойугун, олонхотун, көрүн-нарын баһылаабыт курдук сананыхтаах диэн этэрэ мээнэбэ буолбатах [15, 4]. Кырдык да, С.Зверев хаалларбыт баай нэһилиэстибэтин анааран көрдөхө, фольклор бары жанрдарын тэнгэ кэриэтэ толорор дэгиттэр талааннаах эбит. Кини курдук нохтоолоох тойон сүрэби долгутар олонхотуттар баалара эбитэ буолуо да, хомойуох иһин, сурукка-бичиккэ үйэтийбэккэ, биллибэккэ-көстүбэккэ хаалбыттара үгүс буолуохтаах.

Төһө олонхотут төрөөн-үөскээн ааспытын этэр күчүмэбэй. Урукку өттүгэр, Г.В.Ксенофонтов суруйарынан, хас нэһилиэк айы уонунан аабыллар олонхотуттар баалара. Кини этэринэн, былыргы төрүттэрин түөһөн, төрдүн-уһун ырытан кэпсиир сээркээн сэлэнньиттээбэр уһун түүнү кылгатар уран тыллаах олонхотуту көрсөн кэпсэтэр бэрт судургу эбит. Ол аата олонхолооһун олус дэлэйэ сылдыбытын, биһирэбили ылбытын кэрэһэлиир.

“Олонхотут” диэн тыл төрдө-ууһа профессор Н.К.Антонов суруйарынан, “олон, олен” – казах тылыттан төрүттээх, “ырыа” диэн суолталаах. Итиннэ “хо” – диэн былыргы өлүктүйбүт “хотуй” диэн суолталаах сыһыарыы эбиллэр. Оттон “хот” сыһыарыы саха тылыгар идэни көрдөрөр сыһыарыы. Н.К.Антонов “Заметки об эпосе и музыке якутов” диэн ыстатыйатыгар саха олонхото диэн тылы итинник быһаарар [2].

Ол эрэри бу тылы культура үлэһиттэрэ ордук хаһыакка, сурунаалга сыһа туттар түбэлтэлэрэ үгүс. Сахалыы ыллыыр, туйар буолла да, күдээринэ олонхотут диэн этэн кэбиһии түбэлтэлэрэ бааллар. Дьингэр кинилэри “норуот ырыаһыттара”, эбэтэр “тойуксуттар” диэн арааран этэр сөп. Оттон олонхотут диэн бухатыырдар тустарынан айымнылары толорооччулары ааттанар. Ол эрэри ис иһигэр киирдэххэ, манна да мөккүөрдээх боппуруос үөскээн тахсар. Олонхону быһа тардан, кылгатын, хайа баһарар норуот ырыаһыта толоруон эмиз сөп.

РСФСР народнай артиһа Г.Г.Колесов Платон Ойуунускай “Ньургун Боотур”, суруйааччы С.Васильев суруйбут “Үөлэн Хардааччы” олонхолорун өйүттэн олонхолуура. Кини толорор маастарыстыбатынан, туйар тойуга күүстээбинэн аныгы олонхотуттары үгүстэрин даһаны баһыйара. Ол эрэри кини бэйэтэ туспа репертуура, олонхото суоҕа. Үөһэ ааттаммыт суруйааччылар олонхолорун эйгэтиггэн тахсыбат этэ. Онон Г.Г.Колесовы олонхотут диэбэккэ олонхону толорооччу диир сөптөөх.

Аны суруйааччылар – П.А.Ойуунускай, С.С.Яковлев-Эрилик Эристиин, С.Васильев, В.М.Новиков-Күһнүк Уурастыырап, В.Соловьев-Болот Боотур, С.И. Тарасов бэйэлэрэ эмиз олонхолуур кыахтаахтара биллэр. Ол эрэри кинилэр даһаны дьинг олонхотуттар курдук анаан-минээн дьарыктамматтахтара, түбэлтэттэн түбэл-

тэбэ эрэ олонхолууллара. Суруйааччы, поэт дьон буолалларын быһыытынан, уус-уран ойуулааһынга олонхо үгэс буолбут стилиттэн ааһа тахсар түбэлтэлэрэ эмиз баар буолар. Холобура, норуокка Ойуунускай “Ньургун Боотурун” курдук олонхо баара саарбах. Поэт бэйэтэ эппитинии, отут олонхоттон танан биир бөдөн айымньы гыммыт. П.А.Ойуунускай да, атын да суруйааччылар суруйбут олонхолорун литературнай кестүү быһыытынан көрөр ордук. Онон кинилэри олонхоһуттарга киллэрэр мөккүөрдээх буолуон сөп.

Дьын олонхоһуттар эпическэй текстэрэ олонхону толорооччулартан даһаны, суруйааччы-олонхоһуттартан даһаны уратылаах буолаллар. Туох ханнык иннинэ, кинилэр уопсай эпическэй үгэһи бигэтик тутуһаллар. Ол иһин биирдии олонхоһут бэйэтэ таптаан истибит, үөрэммит, аҕа туттар олонхоһуттаах буолар. Олонхоһут бэйэтин учууталыттан үөрэнэн кини репертуарын, олонхолуур майгытын-сигилитин, стилин үтүктэн ыларга кыһаллар уонна ситэнхотон да баран, ол үөрүйэбин илдэ сылдьарга дьулуһар. Ол эрээри талааннаах олонхоһут кэлин да истибит олонхолоруттан туту сөбүлээбитин кыра-кыралаан, үксүгэр бэйэтэ да өйдөөбөтүнэн киллэрэн кэбиспитэ баар буолар.

Үчүгэй учуутал-олонхоһуттан үһүллубут, дьын эпическэй эйгэбэ биһиктэммит олонхоһут билиитэ-көрүүтэ баай уонна соччоннон тыла-өһө тахсыылаах, устар ууну сомоһолуур уус-уран, араас бэлэм эпическэй формулаларынан, ойуулааһыннарынан, матыыптарынан, сюжеттарынан дэлэй буолар. Онон кини ханнык да түбэлтэбэ симиттэн-тохтоон турбат, төгтөрүтүн, төһөнөн элбэх киһи истэр даһаны, онтон тэттэн туран, олус тахсыылаахтык толоруон сөп. Дьэ, ол дьингнээх олонхоһут, норуот талааннааҕа буолан аатырар. Олонхоһут эрэ барыта тэн буолбатаҕа биллэр. Син үчүгэй даһаны, орто даһаны олонхоһут баар буолар. Үчүгэй олонхоһуттар ааттара-суоллара нэһиликтэрин чиэрэстээн бүтүн улууска, уокурукка биллэллэрэ. Кинилэр тустарынан, айыыны-абааһыны кытта күрөс былдыспыттарын туһунан араас омунаах-дарбааннаах да кэпсээннэр тарҕаналлара. Оннук аатырбыт олонхоһуттарынан буолаллар: С.Н.Каратаев-Дыгыйар (Бүлүү), Бэһэлэйдээх Мэхээлэ (Сунтаар), Олонхоһут Олоодо (Чурапчы), Д.М.Говоров (Уус-Алдан), Т.В.Захаров-Чээбий (Чээбий), о.д.а.

“Орто олонхоһуттар” бэйэлэрин нэһиликтэрин эрэ иһигэр биллэллэр. Дэн киэн аудиторияҕа, нэһилиэк муньахтарыгар, урууларга, ыһыахтарга олонхолууллара. Мөлтөх олонхоһуту үрдүттэн “оҕо-дыахтар олонхоһута”, эбэтэр “дьиэ эргиннээби” диэн аатыһылара. Кинилэр эпическэй билиилэрэ бэрт тутах, толорор маастарыстыбалара ханнык эмэ буолар. Ол иһин киэн аудиторияҕа тахсыбакка эрэ көр-күлүү кэриэтэ оҕону-урууну аралдьытарга олонхолуохтарынан сөбө.

Ол эрээри, “орто” даҕаны, “дьиэ эргиннээбилэр” даҕаны уопсай эпическэй үгэһи үйэтитиигэ, дьонго-сэргэбэ тарбатыыга, тизердиигэ оруоллара улахан. Аатырбыт олонхоһуттар репертуардарын, олонхолорун үксүгэр кинилэр өйдүүр, билэр, кэлин тигэбэр (ордук биһиги кэммитигэр) өссө тобуллан, сайдан бэйэлэрэ бэрт олонхоһут буолан хаалаллара эмиз баар суол. Онон кинилэр дьин норуот айымньытын — олонхону илдэ сылдьар буоланнар, олонхону үтүктэн да толорооччулартан, суруйааччы-олонхоһуттартан да биир сүөм үрдүктэр уонна кинилэр толоруулары, олонхолоро дьиннээх фольклорнай көстүүгэ чугастар, онон наукаҕа, чуолаан фольклористикаҕа, суолталара улахан. Ол иһин билингҥи олонхоһуттар олонхолорун туох баарын суруйан ылар, үйэтитэр наадата көстөн турар. Биирдиилээн олонхоһуттар толорор маастарыстыбаларын, тутатына айыы уонна үгэс алтыһыһыларын, биир олонхоһут холобуругар үөрэтэн көрүү сыаласоруга турар. Дьэ ол иһин, кэнники сылларга олонхоһут быһыытынан киэнник биллибит, биһигини, фольклористары кытта айымньылаахтык үлэлээбит Бүлүү олонхоһута А.С.Васильев (1929-1991 сс.) олобун уонна эпическэй репертуарын кылгастык Бүлүү олонхоһуттарын үгэстэригэр сыһыары тутан үөрэтэр тобоостоох.

Биллэрин курдук, С.И.Боло, А.А.Саввин 1938 с. Бүлүү түөлбэ улуустарынан фольклорнай экспедицияҕа сылдьар кэмнэригэр Бүлүү олонхоһуттарын кытта анаан-минээн көрсүбүттэрэ, репертуардарын суруйбуттара. Ол курдук А.А.Саввин аар-саарга аатырбыт С.Н.Каратаев-Дыгыйары көрсүбүтэ уонна “Тонг Саар бухатыыр” олонхоһутун, хас да суол ырыатын-тойугун, чабырбахтарын, үңкүү тылын суруйбута [44]. Тобус нэһилиэгиттэн С.И.Еремеев-Дэдэгэстэн “Төбөт Мэник бухатыыр” олонхоһутун суруйан ылбыт [42]. Кэлин Дыгыйары кытта суруйааччы П.Я.Тулааһынап эмиз таһаарыылаахтык үлэлээбитэ, “Сүүлэлдьин Боотур” олонхоһутун сурукка киллэрбитэ [44]. Оттон С.И.Боло Үгүлээт олонхоһута Борис Алексеевы кытта көрсөн, кини репертуарын, испиһигин онорбута уонна “Эрбэхтэй Бэргэн” олонхоһутун суруйбута [39].

Кэлинҥи кэмнээби олонхоһуттар тустарынан балай да матырыяал хомуллан РНА СО Саха сиринээби Научнай киинин архивыгар уурулла сыталлар. Ол курдук Гуманитарнай чинчийи институтун үлэһиттэрэ П.Н.Дмитриев, В.П.Еремеев, В.В.Илларионов, музыкаевед Э.Е.Алексеев 1975-1990 сс. Т.П.Гоголев, В.О.Каратаев, А.С.Васильев олонхолорун аныгы техникскэй ньымаларынан суруйан үйэгиттилэр. Кинилэртэн В.О.Каратаев “Модун Эр Соҕотох” олоҕхото “Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока” диэн академической серияҕа бэчээттэнэн табыста. Онон, Бүлүү олонхоһуттарын үгэстэрэ наука эйгэтигэр балачча биллээлэр. Ол эбэтэр Бүлүү биир талба талааннаах олонхоһута А.С.Васильев олобун уонна репертуарын үөрэтэргэ олук охсоллор.

А.С.ВАСИЛЬЕВ ОЛОБУН ОЛУКТАРА

Афанасий Софронович Васильев 1929 с. Кэбээйи улууһугар I Лүүчүн нэһилиэгэр колхозтаах кэргэнигэр үһүс оҕонон төрөөбүтэ. Оччотооҕу кэм аас-туор, кырыымчык олоҕо кинилэр дьизэ кэргэт-тэрин эмиэ таарыйбыта. 1931 с. Бороҕонно дьонун кытта көһөн кэлбиттэрэ, онтон түүрт сыл буолан баран күнү көрдөрбүт күн күбэй ийэтэ өлбүтэ. Аны 1942 с. аҕалара күн сириттэн барбыта.

Оҕо сааһыттан тулаайах хаалан, кыайан үөрэммэтэҕэ. Оскуо-лаҕа икки сыл үөрэнэн бэрт мөлтөхтүк ааҕар, суруйар буолбута. Айабын ииттэр кыһалҕа тирээн, уон үс сааһыттан Сталин аатынан колхоз үлэһитэ буолбута. Сэрии ыар сылларыгар кыһынын хотонго харабыллыгыра, сайынын ыанньык ынахха бостууктуура.

1951 сылтан сылгы көрүүтүгэр көспүтэ. Бу уустук уонна эп-пиэттээх үлэҕэ Сталин аатынан колхозка, онтон “Орто Бүлүү” сов-хозка 1984 с. диэри илиитин араарбакка үлэлээн, 33 сыл сылгы-һыттан, олоҕун аңарын ат үрдүгэр атаарбыта. Таарыйа эттэххэ, 60-с сылларга А.С.Васильев биир идэлээхтэрин ортолоругар оройуонна бастаабыта, “Килбиэннээх үлэтин иһин. В.И.Ленин төрөөбүтэ сүүс сыла туолуутугар”, “Үлэ ветерана” мэтээллэринэн, 1966 с. “РСФСР Тыатын хаһайыстыбатын туйгуна” знагынан на-бараадаламмыта.

А.С.Васильев кыра эрдэбиттэн аҕата Саппырыан кэпсиир остуо-руйаларын, сэһэннэрин, ылыыр ырыаларын истэ улаанпыта. Аҕата, наҕыл баҕайы куоластаах киһи, былыргы үһүйээннэри, сэһэннэри кизнэ оһох иннигэр олорон саҕалаан бардагына, дьизэ иһинээҕи дьон бары сэргэхсийэн, аччык аңардаах аас-туор олохторун умнан, ос-туоруйа кэрэ дойдутугар ыалдыттыыллара, олонхо геройдарын сы-рыыларын хастыы да түүнү быһа олорон истэллэрэ.

1943 сылтан саҕалаан, оччолорго кизнник биллэн эрэр норуот ырыаһытара — Сергей Зверев, Устин Нохсоров ырыаларын, биир

дойдулаага Доронуун Гоголев олонхотун батына сылдьан истэр, кинилэр этэр хомойой тылларын, тутталларын-хапталларын от-мас тийэ сылдьан, аара суолга айаннаан иһэн үтүктэр идэлэммитэ.

Эдэр олонхоһут аан бастаан бэйэтин дьобурун дьонун-сэргэтин иннигэр 1947 с. “Ааҕар балаан” (оччотообу сырдатар үлэ киинэ) кыракый сценатыгар “Дьулуруйар Ньургун Боотур” диэн П.А.Ойуунускай олонхотугтан быһа тардан ыллаабыта уонна итээччилэр биһирэбиллэрин ылан, онтон ыла олонхоһут, тойуксут суолугар бигэтик үктэммитэ. 1951 сылтан саҕалаан Гоголев, Николаев (Ботукуо) олонхоһуттары кытта билсэн, күрэстэһэн ыллаһар буолбута.

Ол кэмтэн ыла А.С.Васильев элбэх тунах ыһахтары аһан, фестивалларга, көрүү-конкурстарга, гастролларга сылдьан, айылҕаттан бэриллибит кэрэ куолаһынан норуот ырыаларын ыллаан, олонхолоон, олонхо уустук тылын биирдэ кэлэҕэйдээн көрбөккө кэпсээн-ипсээн, ыллаан-туойан бар дьонун үөрдэр “Олонхоһут Охонхой” дэспитэ.

Айылҕаттан талааннаах А.С.Васильев улахан сценаҕа тахсарыгар биир түгэн, баар, түстүүр-тэһииинниир оруолу оонньообута буолуо. Кини 1961 с. Үөһээ Бүлүүгэ сылгыһыттар семинардарыгар бара сылдыбыт. Ол сырыттабына, норуот талааннаахтарын көрүү конкурса буолбутугар кыттан, көрөөччүлэр биһирэбиллэрин ылбыт. Онно П.Н.Попов, норуот айымньытын республикатаабы дьэтин фольклорина, кини толоруутун суруйан ылбыт. Ол туһунан А.С.Васильев манньк кэпсээбиттээх: “Дьэ, ол көрүү конкурса кыттан, онтон эр ылан, үгүс ырыаһыттары, олонхоһуттары истэн, үөрэн-көтөн дьэибэр кэлбитим. Ол саҕана мин Бороҕонтон тэйиччи Модут учаастагар үлэлиир этим. Санаатах аайы киһи таскайдаммат сирэ, Бороҕонно суол-иис да куһаҕана, онон конкурстарга ынгыры суруктара үксүгэр хойугаан кэлэрэ. Оччолорго улаханньк дьыалайдаабат да этим, бу билигин эрэ кэмсинэ саныбын. Элбэх конкурстарга кыттан, бэйэм төрөөбүт норуотум айбыт олонхолорун кизэн маассага тириэрдэrim хаалбыт эбит” [7, с.4].

1984 с. Дьокуускайга ТЛИ институтугар үлэлиир фольклорист П.Н.Дмитриев: “Конкурс буолар, онно хайаан да кытын. Попов суруйбут. Норуокка биллэр 12 эрэ олонхоһут хааллыгыт, норуот айымньытын үйэтитиигэ көмөлөс”, диэн телефоннаабыт. Ол иһин Дьокуускайга баран, Улуу Кыайыы 40 сылыгар аналлаах республикатаабы көрүү-конкурса “Модун Эр Соҕотох” олонхоһунан кыттан лауреат аатын ылбыт. Бүлүү оройуонугтан өссө кини биир дойдулааҕа, норуот талааннааҕа В.О.Каратаев “Оҕо Тулаайах” олонхоһунан эмиэ ситиһиилээхтик кыттыбыт.

Бу “Модун Эр Соҕотох” диэн олонхо, аҕата Саппырыан олонхото эбит. Итини киһиэхэ томтойор тоҕус уонугтан тахсан баран

өлбүт норуот ырыаһыта, олонхоһута Доропуун Гоголев кэпсээбит. Афанасий Софронович кини “Модун Эр Соботох”, “Эрбэхтэй Бэргэн” олонхолорун олус сэргээн, дууһалыын-сүрэхтиин таттаран туран истэрэ уонна үөрэнэн бэйэтэ толортуур буолбут. Ону таһынан, “Алдьархайдаах атахтаах ала хогой кыыл аттаах Адьык Боотур” уонна кырдьарын саҕана “Балыксыт Баакар, Тууһут Тоокор” диэн олонхолорун истэн, үөрэтэн бэйэтин репертуарыгар киллэрбит.

Бу олонхолортон “Адьык Боотур” диэн түөрт чаастаах олонхотун 1984 с. магнитофонга устан, тылыгар таһааран туттарбытым [36]. Маны таһынан, олонхоһут кэннигэр хаалларбыт биир улахан олонхотунан “Модун Эр Соботох” буолар. 6 чаастаах олонхону фольклорист П.Н.Дмитриев 1988 с. магнитофонга устан ылбыта. Ону таһынан бу олонхону 1986 с. радиокомитетка уһултарбыта фондаҕа харалла сытар.

Хомолото диэн баар, бу олонхолорун сааһыран, тыына кылгаан баран суруйтарбыт. 50 сааһын ааһан хаалбыт этэ, дынгэр бэйэтин 1961 с. үчүгэйдик сананара. Кырдьан баран ыллыыр ыарахан даҕаны уонна урукку куолаһа буолуо дуо?!

Афанасий Софронович сүрдээх сэмэй, бэйэтин туһунан кэпси-ипсии сылдыбыт идэлээбэ. Онон киэн сирдэринэн, киин куораттарынан тэлэнийбэтэбэ, аатыра-сурабыра сатаабатаҕа. Ол гынан баран бу биһиги норуоһут сүүһүнэн сылларга бүөбөйдээн, чочуйан аҕалбыт сүдү айымньыларын норуокка тиэрдээччилэртэн биирдэстэринэн буолара. Кини оскуолаҕа сыллата ытыллар “Өбүгэлэр үгэстэринэн” диэн биэчэрдэр биир активнай кыттылааҕа этэ. Онон нэһилиэгэр үүнэр көлүөнэни норуот тылынан уусуран айымньытын абылыыр күүһүгэр чуһаһатааччылартан, уһуһааччылартан биирдэстэринэн аабыллара. Сайыны көрсөр бороһоттор ыһыахтарын сылын аайы кини сахалыы тойугунан аһара, ону таһынан ыаллыы сытар Кэбээйи оройуонугар кини эмиэ күүтүүдээх ыалдытынан аатырара.

Олонхоһут киһи норуот айымньытын бастыгын баһылаан ылыргы сэхэннэри, ырыалары эмиэ толортуур кыахтаах буолар. Ол үгэстэн А.С.Васильев да туораабатаҕа. Сценаҕа тахсан “Быттык-быттык Маарыйаны”, “һыт-тыа, һыт-тыа”, “Сарсын-сарсын сарсыарда” диэн бар дьон тапталын ылбыт ырыаларын сүрдээх искиирбэхтик ыллыыра.

“Куолаһыгар сөп түбэхэр мелодистар ырыаларыттан баяннынан добуһуоллаан ыллаппатахпыттан билигин да хомойо саныыбын”, диэн ахтар Бороһон културатын дьэтиин директорынан бэрт өргөн үлэлиир Д.С.Иванов. Кини олонхоһуту 1958 сылтан билэр (ити сыл Бороһон кулуубугар сэбиэдиссэйинэн ананан кэлбит). А.С.Васильевы кытта үгүс кэмнэ алтыһан сылдыбыт киһи буоларын

быһыгытынан олонхоһуту бэрт истинник ахтар: “Афанасий Софронович бэртээхэй олонхоһут, тойуксут, мань таһынан, кэрэ куоластаах үнкүү тылын этээччи этэ. Хас бырааһынньык аайы концерка кыттарыгар көрдөһөллөрө да, хаһан да akkaастаабатаҕа. Со-роҕор: “Саһа кэлэн олоробун, чэйдээн баран тийийэм”, диирэ. Ол кэмнэ кини ыраах Модут учаастагар сылгыһытынан үлэлиирэ, бырааһынньыктарга дьиэтигэр кэлэн барара. 6-7 көстөөх сиртэн akka сахсыллан, сылайан кэлэн баран, akkaастаан да кэбиһиэн сөптөөбө. Оннук сэргэх, көргө-оонньууга көхтөөх этэ. Кулуупка ыгытыллар ханнык баҕарар дьаһаллары кыаҕа баарынан тэрийсэрэ, көбүлүүрэ”.

А.С.Васильев айылҕаттан айдарыһылаах кэрэ куоластааҕа. Ол иһин кини ырыалара хаһан да хал буолбаттара, ыллаатабын аайы куолаһа өссө тупсар, чөллөрүйэр курдук буолара. Хас фестиваль, гастроль кини кыттыылаах буоллабына сигилитэ ситэрэ. Ырыатынан-тойугунан дьон-сэргэ үрдүк сыанабылын ылара. Концерт көрдөрө тиййбит сирдэригэр аан бастакынан: “Охоһойгут кэллэ дуо?”, диэн ыйытар буолаллара. Кэлбитин иһиттэхтэринэ дьон эгди буола түһэллэрэ. Кини ырыатын, оһуохай тылын этэрин истээри, ол киэһэ тыа кулуубун саалата киһинэн толору туолара.

Сайын аайы ыгытыллар туһааһа кинитэ суох барбаттара. Ыһыах алгыһын үчүгэйдик билэрэ. Кэлин да Бүлүү куорат ыһыағын аһан, оһуохай конкурсутар кыттан бириистээх миэстэлэргэ тиксибитэ.

Кинини республикаҕа олонхоһуттар конкурстарыгар куруук ыһыгар этилэр. Ити ыһырыгы дэриэбинэттэн ыраах үлэлиир буолан хойутаан тиксэрэ. Оччолорго үлэҕэ үлүһүйэн соччо-бачча сэргээбэт этэ. Кэлин кини эдэр-сэнэх эрдэбинэ ыллаабатаҕыттан улаханлык кэмсинэрэ.

Чахчыта да, А.С.Васильев эдэр, кыанар сааһыгар араас конкурстарга, ыһыахтарга кыттыбыта буоллар норуот биһирэбилин ылыа эбитэ буолуо. Ахсааннаах да буоллар аһыах конкурска кыттыбыт ситиһиилэрэ ону кэрэһэлииллэр.

Норуот ырыаһыта, олонхоһута Васильев Афанасий Софронович 62 сааһыгар ыарахан ыарыыттан күн сириттэн барбыта. Кини аатын үйэтитэн бороҕоттор 1995 с. ыһыах ыһар сирдэригэр хатын чаран саҕатыгар аар баҕах сэргэни туруорбуттара. Норуот тылынан уус-уран айымньытын этигэр-хааныгар диригиник ингэриммит үтүөкэннээх олонхоһут А.С.Васильев-Хоохура аата үйэлэр тухары уос номоҕор хаалла диэн эрэниэххэ сөп.

.....

А.С.ВАСИЛЬЕВ “МОДУН ЭР СОБОТОХ” ОЛОНХОТУН ВАРИАННАРЫН ТЭННЭЭН КӨРҮҮ

А.С.Васильев “Модун Эр Собо́тох” олонхото ис хоһоонунан уонна тутулунан бүлүүлэрдии ураанхай сахалар төрүттэрин-уустарын тустарынан олонхолорго хабааннаах. Олонхожо уһуйбут учуутала Т.П.Гоголев бу олонхону XIX үйэ олонхоһуттарыттан утумнаабыт. “Модун Эр Собо́тобу” Борофон кинитэ Сапшырыан Васильевтан истэн үөрэммитин туһунан сэхэргээбиттээх. Ол Сапшырыан бу олонхону Өргүөт диэн сиргэ ыалга хамнаска үлэлии сылдьан, дьиэлээх тойон биир кырдыбаас офонньортон ыахтаһан остуоруйалаппытыттан өйдөөн хаалбыт. Дороппуун ол саана Сапшырыаны кытта Борофонтон собуруу сытар Көрдүгэн диэн сиргэ сайынын от оттоһор эбит. Офонньоро үлэтигэр турда да, саараама олонхолуу сылдыбат үгэстээх эбит. Дороппуун да хаайбатах. Аара кэлэ-бара хааман иһэн, ырыата кэллэбинэ, маска өйөнөн туран ылыыра үһү [41, л. 54-62].

Бу ахтыгыттан көстөрүн курдук, А.С.Васильев бэйэтин аҕатыттан – Сапшырыан Васильевтан үөрэнэн “Модун Эр Собо́тобу” олонхолуур буолбут. Ол гынан баран, норуот тылынан уус-уран айымньыта тыл-өс көмөтүнэн тарҕанар буолан, кэлинги сүһүөх көлүөнэҕэ сүрдээҕин уларыһан, сюжета, персонажтара эбиллэн-көбүрөөн, киниттэн-киһиэхэ, көлүөнэттэн-көлүөнэҕэ уларыһан-тэлэрийэн тийэр. Ол курдук, А.С.Васильев олонхотун сюжета бу Т.П.Гоголев ахтыгыгар биэрбит кылгас сюжетттан олох атын. А.С.Васильев үөрэнэригэр сүннүүнэн толорор маастарыстыбаҕа, ырыатыгар-тойугар болҕомтотун уурбут буолуон сөп. Эбэтэр, туспа суол-иис көрдөөн олонхо тылын-өһүн, сюжетын уларыттан эмиэ сөп.

Мантан салгыы А.С.Васильев 1986 с. радионан эфиргэ тахсыбыт уонна дойдутугар Борофонго толорбут, магнитнай лиэнтэҕэ

суруллубут “Модун Эр Соботох” олонхолорун тэнгэ тутан ырып-пышын билиһиннэриэм. Радиокомитеткка суруллубут запиһа үс ангар чаастаах, 4554 хоһоонунан строкалаах. Отгон дойдутугар толорбут олонхотун уһулууҕа хаачыстыбата мөлтөх, түмүгэ суох. Онон 2000 эрэ кэрингэ строка расшифровкаланна.

1986 с. толорбут олонхото Аан дойду айыллыгытынан, хара сир төрүттэниитинэн сабаланар. Киин оройуоннар олонхолоругар Аан дойду айыллыгыта үгүс түбэлтэлэргэ суох буолар. Бу көстүү кырыы оройуоннар олонхолоругар ордук тарвамыт. А.С.Васильев да ол үгүстэн туораабат:

Былыргы дьылым
Быдыһаһыктаах
Быдан дьэлик
Мындааларыгар,
Охсуһуулаах
Урукку дьылым
Удан дьэлик
Уорваларыгар,
Эргэтээҕи дьылым
Этиһиилээх энгээригэр
10Икки атаҕым
Иитилиэн иннигэр,
Үс сахам
Үөскүү илигинэ,
Ичээн эттээххэ
Иһиллэ илигинэ,
Мэник мэйиилээххэ
Биллиэн иннинэ,
Орто туруу
Аан Ийэ дойдум
Айыллан-үөскээн
19Турбута эбитэ үһү (1- 19).

Отгон дойдутугар толорбут олонхото 4 строкалаах тойук-алгыһынан сабаланар:

Дьээ-буо !
Аан Дойдум
Аламай манган сырдыгар
Уруй-тускул буоллунууй !

Олонхону манньк арыйыы атын олонхоһуттарга суобун тэнэ Арай Н.А.Абрамов-Кынат “Эр Соботох” олонхотугар удаһаттар сүрүн геройга сир-дойду аныыр сизэр-туом ырыаларынан сабаланар [15, с. 34]. Аны Каратаев В.О. олонхотун бүтүүтүгэр манньк этэр: “Айыы буолар диир буолаллар этэ. Элбэх бириэмэҕэ олонхо-лообут киһи кутурук салайбатаһына, абааһы үтүктэр диир буолал-

550035
9к 50035

лара". Ол кэннитгэн төрөөбүт алааһын туһунан тойук туойбут [23, с.376]. Афанасий Софронович ол тэнэ сизэр-туом тутуһан туойбут алгыһа буолуо дуо? Бу сабадалааһыны фольклорист И.В.Пухов тылларынан бигэргэтэн биэриэххэ эрэ сөп: "Рассказывают, что в некоторых районах (например, в системе реки Вилюя), перед началом или в заключение олонхо иногда практиковали исполнение особых алгысов-заклинаний, не связанных с текстом исполняемого олонхо. Они будто бы сопровождались подношением духу огня жертвы (подливали масло)" [32, с. 155]. Онон өссө А.С.Васильев олонхолуур майгыта-сигилитэ төрүт былыргыттан силис-мутук тардар диэхпитин наада.

Бу толорууга алгыс кэннитгэн Аан дойдуну анаары эмиэ уратылаах, кылгатыллан бэриллибит:

Икки атахтаабым иитилиэн,
Ус сахам үөскүөн,
Түөрт сахам төрүөн иннигэр,
Ичээн эттээх иһилиэн,
Мэнэрик мэйиһилээх билиэн иннигэр,
Орто туруу аймабым төрдө
Айыллан-үөскээн
Турбута эбитэ үһү, добоор !

Аан дойду төрүттэниитин хоһуйан баран, олонхоһут бухатыыр алааһын дьүһүйэн барар. Былыр былыргыттан саха киһитигэр төрөөбүт алааһа Аан ийэ дойдутугар тэнгнээбэ. Кини, бу алаастан тыһын ылан, баай-сүөл иитгэн олордобо. Онон олонхоһо Аан ийэ дойду уонна алаас силлиһэн биир уопсай өйдөбүлү – Орто Дойду-ну биэрэр.

1986 с. суруйууга бу Орто Дойду киһитин мэтириэтэ, тугунан дьарыктанан олооро толору кестөр. Оттон дойдутугар толорбут олонхотугар бу түгэннэр көтүтүллүбүттэр. Арай бухатыыр баайын-дуолун ойуулааһынга биир эпическэй формула туттуллубут да, ол эмиэ кыра уратылаах:

1986 Анах сүөһүтэ... 1982

Ханнын аалыстабына	Ханнын аалыстабына,
Хаан таммалыыр буола	Хаан таммалыыр буола
Хаан-сүөл баай	Хаан түөлбөбэ
Ханыыласпыт,	Ханыыласпыт,
Сылгы сүөһүтэ	Сыатын аалыстабына,
Сымсын аалыстабына,	Сылгы сүөһүтэ
Сыа таммалыыр буола	Сыата халыныыр
Сылгы сүөһү үөскээбит (84-90).	Буола үөскээбит.

Бу быһа тардыыга Бүлүү умнаһын олохтоохторун тылларыгар-естөрүгэр туттуллубат "анах"- "ынах" дигэн фонетическай вариана туттуллубут. Бороһон олонхоһуттара В.О.Каратаев да буоллун, А.С.

Васильев даганы күннээби тутгар тылларыгар “аакайдаабаттар”. Манна атын “аакайдыр” оройуон сабыдыала баар.

1984 с. ахсынны ыйга Борофон олохтообо, икки хаража суох Осип Тимофеевич Мальцев диэн “сир түннүгэ” ошонньортон “Мэнэ абатын ууһа” кэпсээнин уонна “Мин олобум” импровизацияны суруйан ылбытым. Бу матырыяал көрдөрөрүнэн, Мальцевтар төрдүлэрэ-уустара Мэнэ улууһун Дьабыылыттан силис-мутук тардар эбит [41, с.101-104]. Аны мин тус бэйэм бу сээркээн сэхэнииттэн Борофон төрүттэниитин туһунан үһүйээни истэн турардаахпын. Онно кэпсэнэр икки хаража суох эмээхсин Уус-Алдан Борофонуттан сут дьыл Бүлүү өң сиригэр-уотугар айах тардыста кэлбит. Түөрэх бырабынан көрүү көрүүлэммит: “Киһи-сүөһү олохсуйуох бэрт сирэ үөскээбит. Дьэ-уот бачыгыраабыт, халлаанга ообуй ситимин курдук иирбэ-таарба былалар хотоспуттар, чоху хаатын курдук баайбылар сүүрэкэлэллэр, ураҕас бөҕө хороодуспут”, диэн телевизор, электричество, массыына үөдүйүүтүн өтө көрбүт. Билингэ диэри бу кырдыаҕас аата улаханлык ааттаммат. Сайын салаллыыта эбэ уңуор тахсан Ытык маска салама ыйыыллар, сирин-уотун аһаталлар.

Мань таһынан, бу түөлбөҕө Бүлүү улууһугар киэнник тарҕамматах Гоголевтар, Сивцевтэр аҕа уустара көстөн ааһаллар. Бу аҕа ууһа Уус-Алданга нэһилиэги нэһилиэгинэн тайаан сыгара бэрт элбэҕи этэр. Онон Борофон олонхоһуттара “аакайдылларыгар” Мэнэ-Хангалас, Уус-Алдан олонхоһуттары сабыдыаллара дьэнкэтик көстө сылдьар.

Олонхо кирири чааһа үгүс олонхоһуттарга элбэх миэстэни ылар. Ол курдук А.Я.Уваровскай олонхотун кириригэ текст 1/3, М.Н.Горохов “Кыыдааннаах Кыыс Бухатыыра” 8774 строкаттан 671, Н.А. Абрамов-Кынат “Ньургун Бөҕө” олонхотун кириригэ текст 1/10 ылар [11, с. 12]. Бэрт былыргыттан олонхоһуттар олонхо кириригэр улахан болҕомтону уураллара. Бэл Охлопков-Чочойбох (Уус-Алдан) олонхо кириритин толоруута уос номоҕор кирирэн, кэпсэлтэн кэпсэлгэ сылдьар. Аңардас балаҕан көхөтүн ойуулааһынга тийэ 5-6 чаас бириэмэни ыппыт. Ол иһин истээччилэр ыксаан, кини үөрэнээччитин, Д.М.Говоровы салгыы олонхолоппуттар [31, с.49].

Төһөнөн олонхо кириригэ улахан да, соччонон кини геройдарын хорсун сырыылара дирин, киэн суолталанар. Ол эбэтэр, бу олонхо киэн сирэ-дойдута, дьонун-сэргэтин сүөһүтэ-аһа, баайа-дуола сүдү көмүскээһини эрэйэр.

Оттон сорох олонхолорго кириригэ бэрт тутахтык бэриллэр. Бэл: “Атын олонхоҕо курдук сирдээх-дойдулаах, атын олонхоҕо курдук баайдаах-дуоллаах этилэр”, диэн бэрт кэмчитик кирири чааһын быһаараллара. Наар биир истээччилээх буоллактарына,

олонхохуттар кириитин судургутуган сүрүн чааһыгар киирэ сатыыллар эбит [30.с. 50].

А.С.Васильев 1986 с. толорбут олонхотун кирири чааһа 135 строкалаах буоллабына, дойдугар толорбут олонхото 70 эрэ строкалаах. Инники этиллибитин курдук, олонхохут биир дойдулаахтара кини бастайааннай аудиторията буоларын быһыытынан, кинилэр иннилэригэр толорбут олонхотун кирири чааһын судургутуппут диэн түмүктүүххэ сөп.

Олонхо сюжета сайдарыгар хайаан да төрүөт наада. И.В.Пухов 4 суол араас төрүөтү ыйар:

1. Бухатыыр балтын эбэтэр чугас аймахтарын абааһы уола уоранталаан барыта.

2. Айыы дьоно күүс-көмө буол диэн көрдөһүүлэрэ.

3. Бухатыыр аналлаабын көрдүү аттаныта.

4. Айыы бухатыыра сири-дойдуну көрө, күрэс былдьаһа аттаныта [30, с. 60-61].

1986 с. толоруугар А.С.Васильев “Модун Эр Соботоҕу” иккис төрүүккэ сөп түбэһиннэрэн Үрүн Үкэйдээн Куону, убайа Үрүн Уолан тыллабырынан, абааһы уолуттан быһыһы аттанар. Атын вариантыгар эмиэ бу төрүүккэ олобулар, персонажтарын уларытат. Арай кыыс аатын Үүт Уйуллаан Куо диэн уларытан биэрбит. Манньык ааттаах айыы кыһа атын олонхолорго суоҕун кэриэтэ. Арай П.П.Ядрихинский (Нам) “Дырыбына Дырылыатта” олонхотугар Дьөгөгөй тойон Уйуллаан Куо диэн кыыстаах эбит [35, с.17]. Афанасий Софроневич бэйэтин олонхотугар “Адык Боотурга” үкчү манньык ааттаах персонажтаах. Онон олонхохут бу ааты бэйэтэ айбыт буолуон сөп. “Уйулҕа” диэн кини дууһатын туругун кытта дьүөрэлээбит.

Икки вариантта иккиэннэригэр Үрүн Уолан кэлиитэ биир типическэй миэстэнэн бэриллэр:

Сир ийэ хотуну
Сиккиэрдэнэн,
Дойду ийэ хотуну
Холоруктанан
Түөрт түрүлүөкэлээх
Тутум дьүккүөр холорук
Түнгэри сахсыйан,
Абыс таталбалаах
Аан буурай холорук
Тагнарны сатыылаабытын
Кэлин өттүгэр... (139-147).

Ол гынан баран, 1986 с. суруйууга Үрүн Уолан “моойторугар мойбордоох, кутуругар хоболоох” мохсобоһо көтөр буолан кэлэр. Оттон атын вариантыгар дьүһүн кубулуммакка илэ бэйэтинэн тийэн кэлэр.

Олонхо устатын тухары хаста да көмөжө ынгырыллар. Ол аайы Модун Эр Сожотох сүнсүгүрбэт, ымыттыбат. Ол да буоллар, хас сырыы аайы кини айыы аймабын көмүскэхэр дуолан санаата баһыйар, айанга турунар. Бу маны барытын олонхонут биир тыынынан хааһахтан хостоон эрэр курдук саас-сааһынан этэн-тыынан кэбиһэр. Бэл атын вариантыгар үкчү биир. Кыра уратылаабын бэлиэтэтим:

1982 [Иннэ диэбитигэр]
Биһиги киһибит
Үчүгэи эттэ диэн
Үөрэ истибэтэбэ,
Куһаҕаны эттэ диэн
Хомойо санабатаҕа,
Сылдьар сырыыга
Сырыы буолбатаҕа,
Аһыыр аһа
Ас буолбатаҕа,
Сыһыытыгар сүүрэн киирэн
Миинэр мингэтин,
Үрдүк талаһатын таһааран
Тойон сэргэтигэр
Чолоччу кэлгийэн баран,
Отут хонук устатыгар
Баайан баран,
Кинкиниир киэнг халлаан
Кырылыаһа буолбут
Кымньыытынан
Кылыр-ылыр
Сотуолаан баран,
Босхо былыт
Буутайын бууталаан,
Сүүрүк былыт
Сөрүөгүн сөрүөлэнэн,
Киэнг халлаан
Хангархай ынгыырын
Хаппабын урунан,
Үс хостоох
Тимир инкир
Хаан дьирими
Лиһигирэччи тардан,
Атын үрүнг көмүс
Чылыгыр халыырын
Туора уоптаран,
Атын сиртэн

[Оруулуур]

Таһааран баран,
 Харалдыктан көппүт
 Хара улар курдук
 Хап-бааччы хатана түһэн,
 Хонууттан көппүт
 Куртуйах көгөр курдук
 Атын үрдүгэр дьобус бааччы
 Олоро түһэн баран,
 ... Көс бөбөнү көгүтэн,
 Күннүк бөбөнү чигэрэстээн
 Тымныы дьүккүөрү дьүккүйэн,
 Дьыбардаах айаны айаннаан
 Туруулуур тус арбаа диэки
 Түһүнэн бара турбута (277-343).

Г.М.Васильев олонхо тыла тирада тугулун илдэ сылдьар диэ-биттээх. “Тирада – самая крупная законченная смысловая и ритмическая группа стихотворного текста, соответствующая одной поэтической фразе и развернутая часто в длинный период. Этот интонационно и синтаксически целостный речевой отрезок, как правило, выдерживается в одном ритме. Такие художественно отшлифованные тирады и есть так называемые эпические формулы, или эпические клише, содержащие целостные описательные картины и образы” [5, с. 101-102]. Ол гынан баран, фольклористикаҕа үксүн “эпическэй формула” диэн термини тутуһаллар. Эпическэй формула саха олонхотугар эрэ буолбакка атын норуоттар эиэстэ-рыгар эмиэ баар. Ону элбэх учуонайдар үлэлэриттэн булуохха сөн.

Бухатыыр ата бэрт омурнаахтык-төлөннөөхтүк айанныыр. Тус-туспа вариантта атын атыннык ойууланар. Ол курдук, 1986 с. суруйууга бухатыыр ата сизллээх-кутуругунан кынаттанан өрө куугунаан тахсар. Оттон бииригэр атын айанын маннык строкаларынан биэрэр:

Сүллэр этин дьэс отүүтүнэн
 Сааллар чабылган дапсырданан,
 Силээн үрэх сааны сиирэ тиггэрэн,
 Толоон күөл сааны тобу тиггэрэн,
 Түһэн бара турбута.

Аны бухатыырдар хапсыһыһыларын иһингэр бу вариантта абааһы уола Модун Эр Сөзөтөбу ыыстыыр: “Эт эттирбэр тигэрэ түһэн кулу” диир. Оттон 1986 с. суруйууга айыы бухатыыра, абааһы уола кыһы кыбыммытынан куотан иһэрин ситэ баттаан ылан, биһир-биэс тыла суох өлөрсүбүтүнэн барар.

Бухатыырдар хас биридди охсуһуудара эмиэ биһир эпическэй формулалаан бэрийдэр. Мигэстэ мигэстэигэн бэрт кыра вариациялаах эрэ буолар:

Хагас илиитинэн
Тойон хокуосканы тутгаран,
Тонголозор диэри
Буккуйан тэлэкэччитэн,
Унга илиитинэн
Кэриэн эмэхэтитэн
Эргитэн абалан,
Кулгаах тааска
Уургалаан киирэн барбыга.

Охсуһуо суох дьонно
Мантан оһол буланнар
Охсуһан оломооттоһон,
Кырбаһан кыһыллаһан,
Табыһан дьалкытыһан бардахтара.
Күөс этинэн көнгүрүтүһэн,
Солуур этинэн сууларсан,
Өлөрсөн өлө оонньоон,
Киирэн бардахтарына...

Сири сэттэ бэчээтинэйинэн
Быһа бырабан түһэрэн баран,
Кыынын иһигэр сылдьан
Кыалаах эти көрдөбүнэ,
Кылана-кылана мөнгүнэр
Буут ордуга боппуудалаах
Тимир дөлүкүүр быһабын
Сулбу тардан ылан,
Хабабын түгэбиттэн
Батары анһан баран,
Түөһүн тылыгар диэри
Хайа тардан кээспитэ.

Олонхо тексин магнитнай лиэнтэттэн тус бэйэм истэн суруй-бут буолан, олонхоһут бэлэм формуланан бэрт элбэх тылы өйүгэр тутта сылдьан биир тыынынан кутан-симэн кэбиһэрин истэн итэ-бэйдим, олонхоһут өйгө тутар дьобурун сөбө махтайдым. Олонхоһуттар өйгө тутар сүдү дьобурдарын өссө революция иннинээби чинчийээччилэр бэлиэтээн тураллар. Ол курдук И.А.Худяков биир олонхоһут “Илиада” уонна “Одиссея” курдук бөдөг айымньылары толоруон сөптөөбүн ыйбыга [36, с. 366].

Бухатыырдар охсуһууларын көрдөрөр формулаларга икки суруйууларыгар иккиэннэригэр маннык тыллар киирбиттэр. Арай со-рох түгэннэ миэстэлэрин эрэ атастаһыннаран биэрбит. Онон А.С. Васильев олонхо тылып-өһүн чопчу билэрэ, халбагнаабата көстөр.

1986 с. суруйууга абааһы бухатыыра хотторон, тыын былдыһан “өлөрүмэ-сүтэримэ, кыһыһы хааллар, хаһан эрэ кэбилтэбитэ дигэн өс-саас ситиһиэм суоҕа” дигэн ааттаһар-көрдөһөр. Айыы бухатыыра дыахтарын биэрэн ытыр бэйэксиннээх буолуо дуо, өлөрөн-өһөрөн кэбиһэр. Дойдугугар толорбут олонхотугар Модун Эр Соҕотох абааһы уолуттан кинини баһыйыах ким баарын туоһулаһар. Онуоха абааһы уола 9 чугуун уолаттардаах Ытык Хонсуур улаҕаны ыйан биэрэр. Эппитин кэннэ биһиги киһибит:

Дьяардаах этин талбалаан,
Холонсолоох этин ыһыахтаан,
Суухара сокууската,
Мэкчиргэ мэниэтэ,
Тыыраахы дыйаҥа гынан кэбиһэр.

Итинэн, Модун Эр Соҕотох бастакы бухатыырдыы сырыыта кыайыынан-хотуунан соргулаахтык түмүктэнэр. 1986 с. варианна бухатыыр айыытын кыһыһын Үөһээ Дойдугугар таһааран биэрэн баран дойдугугар төннөр. Онтон атын вариантыгар бухатыыр кыһыһы көрдүү салгыы айанныыр. Онон А.С.Васильев иккис олонхотун сюжета тосту уларыһан табыста. Г.М.Васильев олонхо варианттарынан туһунан этэн турардаах: “Олонхосут, виртуозно владея эпическими формулами и общими местами, опираясь на огромный опыт и исполнительскую технику, легко предается власти вдохновения, не всегда идя по проторенным путям. И потому каждое истинно вдохновенное олонхо неповторимо... Отсюда вытекает одна непреложная истина: олонхо всегда было столько, сколько олонхосутов и их исполнений” [5, с. 84].

1986 с. олонхоҕо Модун Эр Соҕотох иккис сырыытын төрүүтүгүнэн балтын Туналыкаан Куону абааһы бухатыыра Уот Суоҕураан уоранталаан барыыта буолар. Маныаха, бухатыыр ата киһилии саггаран, тыһлаан биэрэр. Аты уустаан-ураннаан хоһуйуу, киһилии кэлэстиннэри саха олонхотугар кизиник биллибит үгэс. Саха олонхотугар ат персонаһа биир сүрүн уобарас быһыытынан ойууланан көрдөрүлэр. Ити барыта саха норуота дьөһөгөй оҕотугар сүгүрүйүүтүтүнэн тутулуктаах. Ол иһин ат оруола олонхоҕо улахан. Айыы бухатыыра буолла да үгэс быһыытынан, ааттаах буолар. Аны бухатыыр аата атын кытта тэбис-тэннэ ааттанар. Холубура, бу икки олонхо бухатыырын аата “Босхо хара тыаны мооһидоох баһынан куотар мобул кугас аттаах Модун Эр Соҕотох” дигэн. “Эбэтэр, Булун олонхотута Аммосовка “Үс күнүк сиртэн кулаахтаах, хараҕа чөрбөлдүйэп кестөр үүт манан аттаах уордаах кыһын куортуктаах Айыы Дугуйдах Бухатыыр” дигэн бухатыырдаах [11, с. 271]. Ат бухатыырга эрэллээх көмөлөһөөччү, сүбэлит-амалыт буолар.

Онтон иккис варианна сюжеттэ уларыһан бухатыыр 9 чугуун уолаттардаах абааһы кыһыһын дьыттыһар кэлэр. Бу вариант сюжета

атын варианттан быһа түһүү курдук көстөр. Онон салгыы бастакы вариантта сюжет хайдах сайдыбытын көрүөхпүт.

Модун Эр Соҕотох абааны бухатыра олорор уорабайыгар кэлэр. Туох сыаллаах-соруктаах аат ааттаан кэлбитин этэр, “тахса оҕус” диэн охсуһууга ынырар. Үгүс олонхолорго бухатырдар хардарыта тыл бырахсан билсиппэллэр. Бэйэ-бэйэлэрин “сэрэппэккэ сиэтин, өйдөппөккө өлөрдүн диэйэбин” диэн сэрэтиһэллэр. Бэл бухатыр утуйа сытар буоллабына, уһугуннаран баран охсуһууга киирсии эмиэ баар буолар. Уопсайынан, сахаларга уоран саба түһүү туора быһыы-майгы быһыытынан сыаналанар. Ол сиэринэн, олонхобо айыы бухатырдара саха кинитин идеалын көрдөрүөхтээтин быһыытынан, сиэр-майгы бары өттүнэн үчүгэйи эрэ кэрэхэлиэхтээхтэр.

Бухатырдар киирсиилэригэр, олонхоһут эмиэ инники ахтан аһарбыт эпическэй формулатын туттар. Арай сири-дойдуну айгыраппыттарын туһунан эбии строкалары киллэрэн биэрэр:

Күннэрин уотун
Көмүс аалыыта гына
Күккүрүү тобуннарбытгара,
Ыйдарын уотун
Ылтаһын аалыыта гына
Саккырыы тобуннараннар,
Ыллыыр чыычаах
Ыллаабат буолбута,
Этэр кэбэ кэхтибитэ (766-773).

Бу эпическэй формула салгыы атын да кыргыһыылар кэннилэриттэн элбэхтик туттулар. Бу охсуһууну сүрдээн-киэптээн көрдөрөөрү олонхоһут үс сиртэн Үөһэ айыыларга үнсүү түһэттэрэр:

Үс айыы тухары:
Аллараа Дойдугтан,
Абааны бийин-ууһугтан
Үнүү түһэрэннэр,
Үөһээ Дойдугтан
Үргэл Тойон ошонньортон
Үнүү түһэрэннэр,
Орто Дойду олохтоохторо
Эмиэ үнүү түһэрэннэр:
“Бу икки улуус бухатырдара”
Өлөрсөннөр,
Аан Ийэ дойдуну
Аймаатылар,
Орто туруу дойдуну
Ньюоскалаах уулуу
Тобо тутан, долгулдьуган

Айдааннара-куйдааннара
Аан Дойдуну алдыатта,
Сир Ийэ дойдуну
Сибизэннэрэ билинилэр”, диэннэр
Үгсүү түһэрэннэр... (783-804).

Манньык үс дойдуну тобута үктээн кыргыһы атын олонхолорго эмиэ көстүгэлиир. Төһө да айыы бухатыыра айыы аймаһын көмүскээн абааһы бухатыырын кытта күөн көрсүһэн сири-уоту алдыатарын-кээһэтэрин, Аан дойдуну аймыырын олонхо тыла-өһө сөбүлээбэтин сэрэйиэххэ сөн. Бу көстүүнү И.В.Пухов манньык быһаарар: “Возникновение в олонхо идеи устройства мирной жизни и осуждения разрушительных последствий богатырских боев, вероятно связаны с борьбой за прекращение междоусобных войн, крайне отрицательно сказавшихся на жизни и хозяйственной деятельности народа” [27, 30]. Уонна салгыы үһүйээннэргэ, номохторго кэпсэнэр Тыгын хааннаах-илбис кыргыһыыларын холобурга ажалар. Тыгын дыһынээх исторической личность буоларын XVII-XVIII үйэлэргэ сахалар олохторун-дьаһахтарын инэн-тоһон үөрөппит С.А.Токарев дакаастаан турар. Кини нууччалар кэлиэхтэрин иннинэ ыаллыгы сытар биис уустарыгар элбэх хаан тохтуулаах уоруу-талааһын баарын бэлиэтиир [34, с. 137-139]. Онон бу бухатыырдар улахан алдыатыылаах охсуһууларын кытта сөпсөспөт буолуу бэрт уруккуттан кэлбит көстүү буолуон сөп.

Сюжет сайдытыгар удабан дьахтар кэлэн айыы бухатыырыгар күүс-көмө эбэр. Бухатыыр, эмиэ инники сырытыгар курдук, кыайан-хотон баран кинини баһыйыах айылаах ким баарын туоһулаһар. Онуоха абааһы уола били иккис вариантта ахтыллар 9 чугуун уолаттардаах удабан баарын ыйан биэрэр. Иккис вариантта удабана Ытык Хонсуур диэн эбит буоллабына, бу олонхоҕо Ытык Чохчойдоон диэн аатынан бэриллибит. Мантан салгыы икки олонхо сюжета эмиэ биир олугунан барар: удабан дьахтар уолаттарын үһүгүннэргыыр, уолаттара ойон туран Модун Эр Соботобу туган ылаллар, Таас Кудулу Чыыс-тай Буолактарыгар илдьэн өлөрөөрү гынаһалар, айыы бухатыыра албаһыран “өлөр мөңүүбүн мөңгөн көрдөрүөм” диэн мүлчү туттарар, абааһы уолаттарын биир да суох тыла өлөртөөн кэбиһэр.

Уопсайынан, олонхоҕо абааһы кинитин мэтириэтэ биир быһыылаахтык ойууланар:

Сүүһүн ойбонунан
Суоччоботох харахтаах,
Түөһүн тылыннан
Суоччоботох илиилээх,
Самаһын туһунан
Суоччоботох атахтаах.
Титирик ойууру

Тиэрэ баттаабыт курдук
Тимир тэллэстигэс баттахтаах,
Сатаабат киһи
Саха хотуурун онгoron баран
Хардары туппутун курдук
Дэгийэ суллан тынгырахтаах,
Саах күрдьэр күрдьэби
Хардарыта туппут курдук
Лаһыгыр хаан тиистээх... (1345-1360).

Аны дьүһүн кубулунан, үс сыарҕалаах от холобурдаах харамай буолан сылдьардыын икки варианҥа иккиэннэригэр үкчү буолбут. Салгыы эмиэ ис хоһоонун уларыппакка, Модун Эр Сожотобун сүүнэ бухатыры кытта күөн көрсүһүннэрэр. А.С.Васильев билибэт бухатырын сүрдээн-кэптээн көрдөрөөрү гиперболаны балачча туттар. Атын суола “уурап тоҕустуу харыс усталаах-туоралаах”, ата бэйэтэ “турдабына унуоргу чоргул хара тыа икки атабын икки ардынан көстөр”, бухатыыр “Дьаангы хайаларга холобурдаах”. Аны бу сүүнэ киһи аһырын ойуулааһына биир дыкити:

Арыы киэнэ төбүрэбин,
Сыа гиэнэ чиччигин
Остуолга олоруон эрэ,
Кыстык үтүлүк саҕалыыны
Быһан ыла-ыла,
Ыстыы-ыстыы,
Биирдии чаас буола-буола
Холобурдаабынан
Мас биилкэнэн
Анһан ыла-ыла,
Аһаан кээһэ олорор (1688-1698).

Модун Эр Сожотох куолутунан кэпсэтиини инники саҕалыыр. Анараангы киһитэ ыт да үрэригэр, ынах да мангырырыгар хоолобот. Айыы бухатыыра онуоха өһүргэнэн дьэтин ангар эркинин тобу тэбэн киирэр. Били киһитэ сэрэтэр:

Үөһэнэн ааһар
Чычып-чаабым дууһатыгар
Туруо суох буолан
Баппыыскаламмыт
Аанай абабын көрүңүтүү!
Ити, алларанан сылдьар
Сур күүдээҕим дууһатыгар
Туруо суох буолбут
Аанай абабыан!
Дьэ, пойон,
Мантан кигэр бар, кэбэлий,

Тус бар, дьэрэлийэ тардый,
Нойоон! (1819-1829).

Бастаан олонхону истэ олон, истээччи мунаарыан сөп: бу аарыма сэрэтиитэ-сэппэнэ да суох охсуһуох эбит диэн. Бу миэстэбэ олонхоһут соруйан дьон болбормотугун тардан, уһуннук-киэнник тохтуур, хардарыта кэпсэтиини киллэрэр. Дьын иһигэр киирэн истэххэ, Модун Эр Сожотох бииргэ төрөөбүт быраатын билбэккэ, охсуһа сылдьыбытын көрөбүт. Убай быраатын кытта билсибэккэ охсуһууларын түгэнэ элбэх олонхоҕо кэстүтэлиир: К.Г.Оросин “Дьулуруйар Ньургун Боотуругар” [24, с.306-319], Г.М.Тарасов “Мүрүлү Бөҕөтүгэр” [5/10/75, с.24-37], И.А.Николаев “Мүлдьү Бөҕөтүгэр” [5/10/72, с. 76-95], о.д.а.

Бииргэ төрөөбүт бырааттыылартан улахан уол булгуччу олонхо сүрүн геройа буолар. Маны И.В.Пухов быһааран турар: “Иначе нельзя было бы мотивировать бой: ведь он происходит потому, что братья не узнают друг друга, так как в момент выезда старшего брата в поход младший брат был очень маленьким (варианты: он еще не родился, он воспитывался у живших на небе родителей, в то время, как старший брат еще раньше был спущен на землю)” [30, с.]. Бу түбэлтэбэ убайа бырааттаабын билбэккэ эрэ охсуһууну-этиһиини таһаарбыт. Иирээннэрин тохтоото ийэлэрэ кэлэр. Маны таһынан, Модун Эр Сожотох өссө биир кыра бырааттаабын билэр. “Өлөр-сүтэр күммэр күүс-көмө буолаар”, диэн быраатыттан көрдөспүтүгэр: “Халлаан Тойонуна ананым, хааннаабы таһаарбат буоларга баппыска бизэритим. Онон кыра бырааппын Тимир Устуруудал бухатыры ыныраар”, диэр.

Салгыы дойдугуар толорбут олонхотун сюжета эмиэ уларыттар. Бу вариантта бухатыр Үт Уйуллаан Куону көрдүү салгы айанныыр. Оттон атын олонхотугар кэргэн ылыахтаах Үрүн Үкэйдээн Куо дойдугуар барар. Кини өссө быраатын кытта бырастыылаһарыгар дьэ-уот тэринэр туһунан толкуйдааммытын быктарар.

Мантан салгыы иккис вариант уһуллуутун хаачыстыбата мөлтүүр, түмүгэ быстыбыт курдук. Онон сюжетын кылгас ис хоһоонун эрэ суруйар кыах бэриллбитэ:

1. Абааһы улун кытта күөн көрсүһүүтэ. Кыайан-хотон салгы айанныыр.

2. Абааһы дойдугуар кыргыһыы.

3. Кыыс ханна да баара биллибэт. Бухатыр Айыы Дьансыыр удааны көмөбө ынырар. Удаан кыһы дүнүрүгэр түһэрэн ылан баран үөһэ таһааран биэрэр.

4. Бухатыр дойдугуар төннүүтэ. Ата киһилии сангаран кэргэннэнэригэр сүбэлиир.

5. Үт Уйулаан Куону кэргэн ылыта. Ийэлэрин алгыһа. Орто дойдуга аттаныылара.

6. Алаха дьиз тэринэн олодохторуна, айыы аймабыттан көмө көрдөһө кэлэллэр.

7. Модун Эр Соботох айана.

8. Абааһы улун кытта охсуһуута.

Оттон 1986 с. вариант сюжета салгыы сайдар. Кэргэн кэпсэтиэхтээх кыһыһын дьизитигэр абааһы уола күтүөттээн көкөллөн олорор эбит. Абааһытын улун кыайан-хотон, Үрүҥ Үкэйдээни кэргэн ылан дойдутугар тийэн дьиз-уот тэринэн олодобуна, айыы аймабыттан көмө көрдүү кэлэллэр. Онуоха Модун Эр Соботох олонхо усталаах-туоратыгар көрдөһүүнү быһа гыммат бэйэтэ дьэ akkaастыгыр, быраатыгар Тимир Устуруудалга салайар. Балдытымсаҕа суох буолууну, куттамсах, көрдөһүүнү толорбот геройу олонхо омсолуур. Айыы аймабын көмүскүүртэн akkaастаны улахан буруйга-сэмэбэ тэнгэнэр. Ол гынан баран, А.С.Васильев бу олонхотугар геройун куһаҕан быһыытын көрдөрө сатаабыт диэн түмүк онгорор сыһа буолуо. Кини олонхотун сюжеттын сайыннараары, дьиз-уот тэринини олонхотун үйэтин уһатаары киллэрбит магыһыба буолуон сөп. И.В.Пухов суруйуутугар манһык этэн турардаах: “По олонхо, богатырская сила героя теряется после его женитьбы, и поэтому он должен истребить всех своих врагов еще до женитьбы. Если же враг нападет на героя после его женитьбы, то, как правило, он оказывается сильнее героя. В этих случаях героя и его жену выручает из беды их сын — новый герой, который этой победой над врагом отца часто начинает свои богатырские подвиги и богатырский путь. Это уже начало истории нового поколения олонхо, в которой рассказывается о подвигах и приключениях сына героя” [31, с.122].

Олонхоҕо оннук да буолар. Уоллаах кыыс оҕолорун уруккуттан иэстээх абааһы кыһа Уот Садаҕа Моҕой буолан уоран-талаан барар. Оҕолорун үрүҥ тыыннарын өрүһүйээри, Эр Соботох айанна турунар. Абааһы кыһыһын кытта күөн көрсүһэригэр, уруккута буолбатах, кыайтара быһыытыгар. Ол иһин, көмөбө быраатын Тимир Устуруудалы ыңгырар. Мантан салгыы уола улаатан бухатыыр киһи көрүнэ көрүҥнэнэр. Хас да үйэлээх олонхолорго үгэс быһыытыннан, сана көлүөнэ бухатыыра инникилэринээбэр өссө күүстээх-уохтаах курдук көрдөрүллэр, ордук дарбатыллар. Ол курдук, бу олонхоҕо Күн Эрбийэ тас дьүһүнэ аҕатын ойуулааһын курдук:

Биэс былас

Биэкэйэр бииллээх,

Абыс былас

Дарайар сарыҥнаах,

Кээһэ былас түөстээх,

Кэдэрги былас сарыҥнаах...

Ол гынан баран, улун ойуулааһыҥга олонхонут эбии строкалары эбэн биэрэр:

Түүрт саһаан төнгүргэннээх,
Түүрт уон саһаан үрдүктээх
Өбүллүбэт үрүн көмүс
Куйахтаах... (3792-3795).

Охсуһууга да киирэр сэбэ-сэбиргэлэ аҕатынааҕар элбэх:

Уон биэс бууттаах
Улуу чомпой
Үнүгэс баалкытын
Уна бэгэччэгэр эринэн,
Биэс уон биэс бууттаах
Мэлиир таас мээчигин
Хангас илиитигэр туттаран,
Саабылалаах батаһын
Хангас хоннобор кыбыттаран,
Кинкиниир киэн халлаан
Чиэппэрэ
Дьэс туруук
Сытыы кылыһын
Уна илиитигэр туттаран... (3707-3720).

Бухатыыр сэбиргэр-сэбиргэлигэр тимиртэн онһоллубут маллар көстүтэлиилэр. Кэлиһни кэмнээби олонхоҕо тупсарыллыбыт маллара-саллара буолуо диэн саарбахтыыр буоллааха, тюрколог Н.К.Антонов ону утарар: “Изобилие металлических изделий и почетное положение образцов кузнецов в якутском героическом эпосе олонхо отражают реальную картину жизни предков якутов эпохи раннего железа”. Уонна Л.Н.Гумилев, В.Н.Татищев аҕалбыт холобурдарынан бигэргэтэн биэрэр [1, с.173-174]. Тимир ууһун аатын А.С.Васильев “Кытай Махсыын” диэн персонаһынан биэрэр. Бу аат сүрдээх элбэх варианттаах: Кыһытай Бахсы, Кытай Бахсы, Кытай Бахсыҕа, Кыдай Махсыын, Кыдай Бахсы, Кытаатай Бахсы [11, с. 179]. Олонхоһут бачча элбэх варианттан тоҕо “Кытай Махсыын” аатын талла? Тоҕо диэтэххэ, бу аат Бүлүү олонхоһуттарыгар киэнник тарҕаммыт, чуолаан Т.П.Гоголевка, С.Н.Каратаев-Дыгыйарга.

Өскөтүн Модун Эр Соботох бухатыырды түмүк айана сыппатылла собуһ бэриллибит буоллабына, Күн Эрбийэ сырыыта өрө көтөбүллүүдээхтик түмүктэнэр. Олонхо бүтүүтүгэр айыы бухатыыра Дьылҕа Тойон оҕонньор ыйаабынан Үөһээ Халлаан харабылынан ананар уонна Улуу Хотой көтөр кыыл буолан көтөн күнсүйэ турар.

Олонхоҕо Чыңгыс Хаан, Одун биис, Дьылҕа Тойон ыйаахтар Орто дойдуга, Үөһээ да дойдуга биир тэнник толоруллуохтаахтар. Үтүө быһыы, кырдык, хаһан баҕарар үрдүктүк сыһааланаар киһи-аймах хаачыстыбалара. Ол барыта түмүллэн Дьылҕа Тойон образынан бэриллибит. Орто дойдуга олох баарын тухары үтүө санаа

кыайа туруо диэн дьон-сэргэ дьоллоох кэми кэрэхэлииллэрэ. Ол тэҕэ А.С.Васильев “Модун Эр Соботох” олонхото эмиэ, ишики-тин дьоллоох олох тосхойо турдун диэн, ыра санааны кынагтанан харана күүстэри кыайар Улуу Бухатыыр Үөһэ Үндүл Магган Халлаантан арагаччылыы олорорунан түмүктэнэр.

А.С.Васильев 1986 с. радионан эфиргэ тахсыбыт уонна дойдутугар Борофонно толорбут “Модун Эр Соботох” олонхолорун тэҕинэ тутан ырытан көрөн баран манньык түмүккэ кэллиэххэ сөл:

1. А.С.Васильев хас толоруутун ахсын биир онкулу батыһын-наран толорор эбит. Олонхо икки вариантыгар иккисинэригэр энцичeskэй формулалары биирдик тутгар. Кээмэйинэн, ырыаларын да толоруутунан 1986 с. олонхо улахан: 4554 хоһоонунан строкалаах, 41 ырыалаах. Оттон дойдутугар толорбут олонхото ситэтэ суох, 1870 строкалаах 26 ырыалаах.

2. Олонхоһут иккис вариантын сюжетыгар судургутутуу баар. Ол курдук, бастакы вариантта баар бухатыыр иккис айана төрүт да ахтыллыбат. Аны дойдутугар толорбут олонхото биир эрэ үйэни хабар буоллабына, 1986 с. суруйууга Модун Эр Соботох геройдуу 7 сырыытын кэнниттэн уолун Күн Эрбийэ сырыыта ойууланар.

3. Икки вариантын персонажтарын тэҕинээн көрдөххө, олонхоһут дьонун ааттарын-суолларын улаханлык бутуйбат. Арай олонхо сабаланытыгар кыргыттар ааттарын, удабаттары тус-туһунан ааттыыр. Сорох түгэннэргэ абааһы бухатыырдарын чуолкайдаабат. Удабаттар ааттарын быһа быраҕан “абааһы кыһа” дэтэлиир.

4. А.С.Васильев дойдутугар толорбут олонхоһутун тойугунан арыйар. Бу ураты сабалааһын түг былыргыттан силис-мутук тарлар. сизри-туому тутуһуу биир көрүнүнэн буолар. Онон Афанасий Софроновиһы эпическэй үгэни илдэ сылдыар биир биллэр олонхоһут быһыытынан сыаналыахтаахпыт.

5. Билинги кэм олонхоһуттарыгар бэрт дэҕинэ, бириэмэттэн бириэмэтигэр олонхолооһунна умнуу-тэмнии, устунан олонхоһу судургутутуу баар суол. Онон А.С.Васильев иккис вариантын судургутутууга билинги кэм объективнай чаччыларынан быһаарыллар. Мин санаабар, олонхоһут 1986 с. толорбут олонхото сиһитинэн-хоһиутунан да, хаачыстыба да өттүнэн атын олонхоһунаа бар ордук курдук. Онон фольклористар интэригиргиир буоллахтарына бу вариантынан үлэлииллэрэ ордук. Ол да буоллар, хас биир дии толоруллубут олонхо бэйэтин туһугар эмиэ биир ураты ис хоһоонноох айымньынан буолар.

**А.С.Васильев “Модун Эр Соботох”
ологхотун икки вариантын тэгнээн көрүү**

I вариант (1986 с.) радио/ к	II вариант (Борозон)
Кириитэ	Кириитэ
Аан Дойду айыллыгыта. Сирин-дойдутун ойуулааһын. Олонхо геройун тас көрүнгэ. Дьарыга, баайа-дуола.	Аан Дойду айыллыгыта. Сирин-дойдутун ойуулааһын
I айан төрүөтэ	I айан төрүөтэ
Айыы бухатыыра мохсобол көтөр буолан кэлэн көмө көрдүүр: балтын Үрүң Үкэйдээн Куону абааһы уола уоран барбыт	Айыы бухатыыра көмө көрдүүр Үүт Уйуллаан Куо диэн балтын абааһы уола уоран барбыт.
Эр Соботох I айана	Эр Соботох I айана
Ата кынаттаах. Тус арбаа айанныыр. Абааһы уола кыһы кыбыммытынан куотар. Эр Соботох Уот Кудулу Байбалга ситэр. Охсуһаллар. Абааһы уола хоттороору ааттаһар-көрдөһөр, кыһы биэр диир. Эр Соботох абааһы улун өлөрөр, кыһы Үөһээ Дойдугулар таһаарар. Бэйэтэ дойдунуур	Атынан тус хоту түһүнэр. Таас Лааһырыма Бухатыыр дьэтигэр кэлэр. Абааһы уола үөбэр. Охсуһаллар. «Миигин хотуох ким баарый?» диэн туоһулаһар. Абааһы уола 9 чугуун уолаттардаах Ытык Хонсуур удаһаны ыйан биэрэр. Эр Соботох абааһы улун өлөрөн кэбиһэр.
II айан төрүөтэ	
Балтын Туналыкаан Куону Уот Суовураан бухатыыр уоран барбыт. Ата киһилии сангаран тыллыыр.	

<p>Эр Соботох II айана</p>	
<p>Абааны бухатырыгар тийэр. Абааны уола Чыгустай Буолакка ыгырар. Охсуналлар. 3 дойдуттан үнгсүү түнэр: сири илдьи тэбистилэр диэн. Айыы удабана Эр Соботоххо көмөлөһөр. Ким хотуох баарый диэн абааны уолуттан ыйытар. Онуоха 9 чугуун уолаттардаах Ытык Чохчоохойдоон удабаны ыйар.</p>	
<p>Эр Соботох III айана</p>	<p>Эр Соботох II айана</p>
<p>9 чугуун уоллаах удабан дьэитигэр кэлэр. Удабан уолаттарын уһугуннартыыр. 9 чугуун уолаттар Эр Соботобу тутан ылаллар. Өлөрөөрү турдахтарына өлөр мөнүүбүн мөнгүөм диэн албаһырар. Абааны уолаттарын өлөртүүр. Ийэлэриттэн хотуох ким баарый диэн ыххайар. Ытык Хонсуур удабаны ыйан биэрэр</p>	<p>9 чугуун уолаттарга кэлэр. Удабан оҕолорун уһугуннартыыр. 9 чугуун уолаттар Эр Соботобу туталлар. Куотар, албаһынан өлөр мөнүүбүн көрдөрүөм диэн ийэлэрин доппуруостуур. Онуоха удабаны ыйан биэрэр. Наадалаабын истэн баран өлөрөн кэбиһэр.</p>
<p>Эр Соботох IV айана</p>	<p>Эр Соботох III айана</p>
<p>Абааны кыһа дьүһүн кубулунан үс сыарҕалаах от сажа харамай буолан устанныыр. Эр Соботох кэргэн кэпсэтэ кэллим диэн албыннаан охсуһар. Эмиэ ыйыгалаһар. Онуоха Дьаангы хайатын сажа киһини ыйан биэрэр. Өлөөрү сытан оҕолоруттан иэстэһиэм диэн саанар. Эр Соботох өлөрөн кэбиһэр.</p>	<p>Үс сыарҕалаах от холобурдаах абааны кыһа Эр Соботох угаайытыгар киирэн биэрэн бухатыртан хотторор. Хотуох айылаах ким баарын ыйан биэр диэбитигэр биир сүдү улахан киһини ыйан биэрэр. Өлөөрү сытан аһар суолгар айа тардыам диэн саанар. Эр Соботох өлөрөр.</p>

Эр Соботох V айана	Эр Соботох IV айана
<p>Били абааны кыыһа ийан ыппыт бухатырын дьэтигэр кэлэр. Аанын үс күн тура көрдүүр. Бухатыыр аһаабытын курдук аһы олорор. Онуоха дьэни көгү тэбэн киирэр. Анараа киһитэ сэрэтэр. Охсуһаллар. Эр Соботох хотон эрдэтинэ били киһи көмөҕө ийэтин ыгырар. Онто Эр Соботох ийэтэ буолан биэрэр. Бырааттыылар эйэлэһиилэрэ. Хойутун да күүс-көмө буолаар диэн бырааттыгар этэр, ол эрэри быраата хаһан да хааны тобуо суох буолан баппыска биэрбит. Өссө биир кыра бырааттаабын этэр. Тимир Устуруудалы ыгырар буол диир.</p>	<p>Сүдү бухатыыр дьэтигэр тийэн кэлэр. Үс күн аанын көрдүүр. Киһитэ аһаабытын курдук аһы олорор. Дьэ анар эркинин тоҕо көтөн киирэр. Сүдү бухатыыр сэрэтэр. Охсуһаллар. Эр Соботох баһыйан барар. Онуоха анараа киһи көмөҕө ийэтин ынырар. Ийэтэ кыталык көтөр буолан кэлэр. Убайды бырааттыылар өлөрсө сылдыабыт диир. Уолаттар эйэлэһэллэр.</p>
Эр Соботох VI айанын төрүөгэ	V айан төрүөгэ
<p>Архыыбаа суруллубутунан Үрүн Үкэйдээни кэргэн ылыахтаах эбит. Кыыс дойдутугар аттанар.</p>	<p>Былыр уоруллубут Үүт Уйуллаан Куону быһыны барар</p>
Эр Соботох VI айана	Эр Соботох V айана
(икки вариант сюжеттара уратыланан барар.)	
<p>Кыыс дойдутугар тийбитэ абааны уола күтүөгтээн олорор эбит. Охсуһаллар. Абааны уола Уот Купсуур удавантан көмө көрдүүр. Удаван киргил көтөр буолан кэлэн Эр Соботоҕу тонсуйа сатыыр. Эр Соботох кыайан-хотон кыһы кэргэн ылар. Ийэлэрин алгыһа.</p>	<p>Абааны дойдутугар кэлэн абааны бухатырын кытта охсуһар. Олорон-сүтэрэн салгы айанчыыр.</p>

Сюжет сайдыгта	Эр соботох VI айана
<p>Хара Махсылжа диэн айыы бухатыыра балтыбын уордулар диэн көмө көрдүүр. Эр Соботох akkaастыыр, Тимир Устуруудал быраатын ыйан биэрэр. Эр Соботох дойдугугар кэлэн дыз-уот тэринэр. Балтын чокуур таас гына сылдыарын илэ бэйэтинэн гынан кэбиһэр. Сирдэрин-уоттарын аһатан түөрэх кээһинэллэр. Уоллаах кыыс оҕолонолор.</p>	<p>Абааһы дойдугунан салгыы айанныыр. Абааһы бухатыырын кытта охсуһаллар. Кыайан-хотон Үүт Уйуллааны көрдүүр да булбат. Айыы Дьангысыр удааны көмөҕө ынгыраар. Удаан кыһы дүнүрүгэр түһэрэн ылан үөһэ көгө турар.</p>
<p>VII айан төрүөгэ</p>	<p>VII айан төрүөгэ</p>
<p>Эр Соботох холлороонунан мохсозол көтөр буолан түһэр. Эр Соботоҕу баһыйан барар. Онуоха быраатын Тимир Устуруудалы көмөҕө ынгыраар. Онто уот буолан кэлэн абааһы кыһын үнтү түһэн кээһэр.</p>	<p>Айыы бухатыыра көмө көрдүүр. Абааһы уола айыы дьахтарын уоран барбытын тыллыыр.</p>
<p>Сюжет сайдыгта</p>	<p>Эр Соботох VII айана</p>
<p>Дойдуларыгар тийэн үөрүү-көтүү буолар. Оҕолоругар аат биэрэллэр: Күн Эрбийэ уонна Туналыкаан Куо.</p> <p>Уол улаатан аҕагыттан сэй-сэбиргэл көрдүүр. Аҕата бопсор. Сотору кэминэн Үөһээ айыылар ыйыыларынан удаан дьахтар түһэн сэй-сэбиргэл биэрэр. Кытай Махсыын уус онорбутун бэлиэтиир. Алдан баран кытаык көтөр буолан өрө көтөн тахсар.</p>	<p>Айыы дьахтарын быһыы аттанар. Абааһы бухатыырын көрсөн охсуһар.</p> <p>(манан быстар)</p>

Күн Эрбийэ I айана	
<p>Көлүнэр көлөвө анала суох бухатыыр буолан, Хотой Кыыл буолан көтөн тийэн эбэлээх эһэтин дойдуларыгар тийэр. Эбэтэ алгыыр. Үс сымыыты сизтэн сиэнин туругун бэрэбиэркэлиир. Үчүгэй бухатыыр киһи буолсу диэн үөрэр-көтөр.</p>	
II айан төрүөгэ	
<p>Үргэл Тойон улахан кыыһын былыр Ытык Хомурдуостай удаан уоран-талаан илдээн апка- комунунга иитэ сытарын быыһы аттанар.</p>	
Күн Эрбийэ II айана	
<p>Абааһы дойдугугар тийэр. Абааһы кыыһа ыыстыыр. Охсуһаллар. Кыайан-хотон, абааһы аймабын аймаан айыытын дыхтарын булан таһаарар. Айыы удаана Уоруку-Суоруку кыыс абын- комунунун өһүлэн чөл бэйэстигэр түһэрэр.</p>	
Олонхо түмүгэ	
<p>Күн Эрбийэ Дьылҕа Тойон ыйаабынан Үөһээ Халлаан харабылынан ананан төрөөбүт. Онон Улуу Хотой көтөр кыыл буолан Үөһээ Дойду диэки көтөн күпсүйэ</p>	

.....

“МОДУН ЭР СОБОТОХ” УОННА “АДЫК БООТУР” ОЛОНХОПОРО

Васильев А.С. “Адык Боотур” олонхотун 1984 с. сурукка кил-лэрэн научнай киин архивын фондатыгар туттарбытым. Олонхо 2750 строкалаах, кэлин чааһа суруллубакка хаалбыта. Бу кэмнэ кини тойуксуттар республикатаабы конкурстарыгар кыттан бастаабыта. Дьибэр ынгыран, ылдыттата олорон олонхотун устубутум. Ити кэмнэ казах фольклористара С.К.Каскабасов, Б.Абылкасымов кэлэ сылдыар кэмнэрэ этэ. Кинилэри кытта олонхоһуппун көрсүһүннэрбитим. Хардарыта ыллаан-туойан дьоро киэһэ ааспыта. А.С.Васильев дойдутугар тиэтэйэн олонхотун ситэ суруттарбатаҕа. Кэлин ситэриэх буолбуппут да, быыс булбатахпыт.

Бу олонхотун сюжета син эмиэ “Модун Эр Соботох” олонхотун курдук айыы аймаҕын абааһы бухатыырдарыттан көмүскээһин идеятыгар олобулар, өссө ааһа баран, майгыннаһар өрүттэрэ бэрт элбэх. Мантан аллараа бу икки олонхону тэннин тутан ырытыбын биэрэбин.

“Модун Эр Соботох” олонхо идея өгтүнэн ураанхай сахалары төрүтгээбит аҕа уустарын тустарынан олонхолорго киирсэр буоллабына, “Адык Боотур” олонхоҕо айыы бухатыырдара айыы аймаҕын көмүскүүр героической сырыыларын тустарынан кэпсэ-нэр. Олонхо сүрүн геройа чорон соботох Модун Эр Соботохтон уратыта диэн: олонхо сабаланыабыттан Саха Саарын Тойон обон-нор диэн аҕалаах, Сабыһа Баай Хотун эмээхсин диэн ийэлээх, Көбүл Бөбө диэн кытта төрөөбүт убайдаах, Туура Дохсун диэн бырааттаах.

Адык Боотур диэн бухатыыр аата атын олонхолорго суох. Н.И. Ефимов (Аллайыаха), В.Л.Приклонской олонхолоругар Адык Бүдү диэн айыы бухатыыра ахтыллар. Маны таһынан олонхоһут биир дойдулааҕар С.Н.Каратаев-Дыгыһарга икки олонхотугар Адына

Боотур диэн бухатыыр кэстөн аһар [11, с.339]. Онон бу персонаж атын олонхолорго тэнийбэтэх.

А.С.Васильев бу олонхону учууталыттан Т.П.Гоголевтан утумнаабыга саарбаҕа суох. Кырдыаҕас олонхоһут репертуарыгар “Алдьархайдаах атахтаах Ала Хотой кыыл аттаах Адьык Боотур” диэн олонхолоох эбит [27, с.3].

Олонхо киириитэ үгэс быһыытынан бэриллэр. Ол сиринэн, олонхоһут олонхотун киириитэ кыра уратылаабын аахсыбакка үүт-маас биир:

“Модун Эр Сөбөтөх”

“Адьык Боотур”

Былыргы дьылым
Былдыаһыктаах
Быдан дьэллик
Мындааларыгар,
Урукку дьылым
Охсуһуулаах
Удан дьэллик
Уорбаларыгар,
Эргэтээби дьылым
Этиһиилээх энгээригэр
Икки атабым
Итиһилиэн иннигэр,
Үс саха
Үөскүү илигинэ,
Түөрт сахам
Төлкөлөнө илигинэ
Ичээн эттээххэ
Иһиллэ илигинэ,
Мэник мэйиилээххэ
Биллиэн иннинэ
Орто туруу
Аан Ийэ дойдум
Айыллан-үөскээн
Турбута эбитэ үһү (1-19).

Былыргы дьылым
Былдыаһыктаах
Быдан дьэллик
Бындаатыгар,
Урукку дьылым
Охсуһуулаах
Кудан дьэллик
Унуоругар,
Эрдэтээн и дьылым
Этиһиилээх энгээригэр...
... Орто туруу дойду
Үөһэ дойдуттан
Туох да сибээһэ суох,
Аллараа дойдуттан
Сап саҕа
Тардыллыыта суох
Туруу Мэнэ дойду
Айыллан үөскээбитэ
Эбитэ үһү (с.1).

Олонхо киирии чааһын кэнниттэн ыгырык кэлэр. Айыы бухатыыра Мохсоҕол Ньургун Боотур багыт Уүт Уйуллаан Куону уоран барбыттарын туһунан тыллыыр. “Модун Эр Сөбөтөх” олонхо икки варианты тэнниир салааҕа ахтан аһарбытым курдук, Уйуллаан Куо диэн аат олонхоҕо дэн кэстөр персонаж. Олонхоһут бу ааты уларыппакка, атын олонхотугар туттубута персонаж энцичэскэй үгэһин быһыытынан, урут истибит олонхолоруттан хаалан хаалбыт буолуон сөп. Кини өссө бу олонхотугар “Модун Эр Сөбөтөх” бастакы вариантыгар ахтыллар Уоруку Суоруку диэн улаҕаны килгэр-

бит. Бу икки олонхожо Уоруку Суоруку айбы бухатырдарын арагаччылааччы, көмөлөһөөччү быһыытынан бэриллибит. Ол гынан баран, Н.В.Емельянов хомуян онгорбут кинигэтигэр Үрүң Айыы Тойон төрдүн-ууһун туһунан олонхожо, бу удабан киһи икки, абааһы икки ардынан ойууламмыт, сиэмэх, кутталлаах удабан курдук көрдөрүллүбүт [11,20]. Онон А.С.Васильев персонажтара халбаг-наабат, чинг образ быһыытынан сыаналаныахтаахтар.

Ол курдук, Дьылҕа Тойон оҕонньор обраһа, Уот Кудулу Байҕал, Чыыстай Буолак функциялара, атын да персонажтар ааттара биридэр. Мантан биир туорааһын баар. “Модун Эр Соботох” олонхожо герой кыра быраата Тимир Устуруудал убайынааҕар сүдү күүстээх бухатыр курдук көрдөрүллэр. Убайа көмөбө ыңырбытыгар уот буолан кэлэн абааһы кыһын үнтү түһэн кэбиһэр. Оттон “Адьык Боотур” олонхожо бу манник ааттаах-суоллаах айбы бухатыра абааһы уолугар баһыттаран көмө көрдүүр. Аны уот буолан кэлэн абааһы аймабын үнтүрүтүү түгэнэ бу олонхожо эмиэ баар. Ол гынан баран бу сырыны Адьык Боотур Буойун толорор.

Олонхожо өссө биир майгыннаһар өрүтүн бэлиэтээн ааһабы баҕарыллар. Бу икки олонхо героидара кэргэн ылан баран, Аар Баҕах Хатынгарын (Аал Луук Хатын мастарын) алгыһылар, сирин-уотун аһаталлар, түөрэх бырабынан сэрэбэйдэнэллэр. Саха олонхотугар Аал Луук Мас биир саамай туттаах образ быһыытынан кириэр. Аал Луук Мас ойууланнаһына, кэпсэннэбинэ эрэ, саха олонхотун силигэ ситэр, туома туолар. Ол иһин олонхотугар бу маһы хоһуйууга-ойуулааһынга олус улахан миэстэни биэрэллэр. Холобур, Тонг Суорун “Сылгы уола Дырай Бөбө” олонхотугар 374 строканы, Г.У.Эргис: “В некоторых олонхо описание Аал Кудук Мас представляет собой целую вставную поэму”, диэн суруйан турардаах [38, с.190]. Олонхожо бу ытык мас араас варианнарынан бэриллэр: Аал (Аар) Луук (Дуур, Кудук, Кудулу, Куудара) Мас (Тиит). А.И.Эверстов “Аал Луук Мас” диэн ыстатыйатыгар бу мас этимологиятын быһаарар: “Аал – кыһыл, үтүө, кэрэ; луук- (тюрк: улуг)-улуу; мас – (эмиз тюрдуу) “дерево” диэн суолталаах. Прообраһа: отонноох мас – яблоня” диэн түмүккэ кэлэр [37, с.81].

А.С.Васильев олонхолоругар ытык маһын хатынгынан биэрэр. Бу А.И.Эверстов версиятытан табыстаһына, Аал Луук Хатынга – Яблоня диэн өйдөбүлүнэн хаалар. Оттон “Модун Эр Соботох” олонхотугар туттубуг Аар Баҕах Хатынга ордук сөптөөх, өйдөнүмтүө курдук. Э.К.Пекарская тылдьытын арыһан көрдөхпүнэ “аар” – (тюрк: ард, арыг) – “улуу, айыы, сүдү” диэн суолталаах. Оттон “баҕах” диэн тылы: “два стоящих перед юртой освященных березовых дерева” диэн быһаарбыт. “Аар баҕах” диэни холбуу “священный жертвенный столб (сказочное)” суолталаабыт [28, с.330].

Уопсайынан, “Модун Эр Соботох” олонхожо баар көстүүлэр:

уот буолан үнтү түһүү, чокуур таас гынан сиэпкэ уктуу, ат киһи-лии сангарыыта, абааһы кыыһын сүрэхтээх быара туура ыстанан куобас көтөр буолан куотуута, түөрэх бырабыныылара, абааһы кыыһа киргил көтөрүнэн сирэйдэнэн тонсуйа сатааһына, “оҕолор-гуттан иэстэһиэм” диэн сааныыта, уоллаах кыыс оҕолонууга – барыта “Адык Боотур” олонхотугар киирэ сылдыбаллар.

Эмискэ саба бырабан көрдөххө, “Адык Боотур” олонхо “Модун Эр Соботох” олонхотугар сүрдээбин майгынныыр, өссө ааһа баран, аатын эрэ уларыппыт дуу диэби баҕарыллар. Ол эрээри олонхо ис иһигэр киирэн бардахха уратылаһар өрүттэрэ элбэх, сана сүүрээһинэр, сонун сюжет линиятын сайыннарыы холобурдара бааллар. Ылан көрүөбүг бу быһа тардыыны:

Эн курдук күүгэн эттээх,
Көлөппүнэ ингиирдээх,
Күн мөлтөбө!
Халлаан аанын арыяммын,
Суол тобуламмын
Барыам диэнгин
Айаннаан кэлэнгин
Бу сытарын буолуой?
Чэ, нойоон,
Дьибэбэр-уоккар тийэнгин
Олоххун-дьаһаххын
Бэрийэн көрөөрүүй! (с. 7).

Маннык быраат убайын ыыстааһына, сангарыыта “Модун Эр Соботоххо” суох. Эбэтэр, быраата быһаан ылбыт дьахтарын убай кэргэн ылыытын матыыба ити олонхоҕо көстүбэт. Удабан дьахтар айыы бухатырыгар көмөлөһүүтэ баар эрээри, дүгүүрүгэр түһэрэн Ылан Уот Кудулу Байбалга түһэрэн өлөрөр хартыыната суох. Аны абааһы уола айыы бухатыра баарына Орто Дойдуга кэлэн ааттаан, суол-суоллаан, икки айыы бухатыра көмөлөөн абааһы кыыһын кыайыылара-хотуулара – бу барыта “Модун Эр Соботох” олонхоттон ураты, сонун көстүү буолар.

Олонхотугар олонхону толороллоругар элбэх эпическэй формулалары, типическэй миэстэлэри, майгыннаһар ойуулааһыналары тутталлар. Уһуяаччылартан элбэх кэрчиктэри өйдөөн хаалан баран бэйэлэрин тылларынан ситимнээн уһун кээмэйдээх айымнылары толороллор диэн Парри-Лорд теорията этэр [21]. Саха фольклористикатыгар уонна тылын үөрүбэр олук хоһоонноро ситэхото үөрэттилэ, быһаарылла иликтэр. Академик П.А.Слепцов [], П.Н.Дмитриев [], Л.А.Афанасьев [] үлэлэригэр бэрт кылгастык ахтыллан аһаллар.

Мантан салгыы, “Адык Боотур” олонхоҕо баар “Модун Эр Соботох” хатыланар типическэй миэстэлэр холобурдарын аҕалтыам.

Олонхо кирири чааһыгар иккиэннэригэр олонхоһут сирин-дойдун тус бэйэтэ көрөн турар курдук ойуулуур:

“Модун Эр Сөботох”

Бу айыллан үөскээн
Турбутун
Хайдах сэбэрэлээх,
Хайдах дьүһүннээх
Киһилээх-сүөһүлээх дойду
Үөскээбит эбит диэн
Одуулаан-дьүүллээн
Көрөн кэбиспитим:
Мохсобол көтөр,
Орулуос көтөр аһылыктанар,
Отут хонук устата
Унгуоргу чоргул
Хара тыатын
Кыайан туттубатах
Улуу тумарык алааһа
Айыллан-үөскээн
Турбутугар... (25-36)

“Адьык Боотур”

Бу айыгылаах дойдум
Туох сигиһилээх, үүнээйилээх,
Киһилээх-сүөһүлээх
Дойду эбит диэн
Тиэрбэс харахпынан
Көрөн дьэргэлдьиттэхпинэ,
Илин-арбаа диэки
Хоту-субуруу өтгүнэн
Одуулаан-дьүүллээн
Көрөн кээстэхпинэ:
Мохсобол көтөр,
Орулуос көтөр аһылыктанар
Отут хонук устата
Чоргул хара тыатын
Кыайан туттубатах
Улуу тумарык
Алаас эбэ хотун
Иирээннээх өтгүн
Эргитэ хайыһыннаран
Көрбүтүм... (с.1)

Сирин-дойдун ойуулаан баран, дьонун-сэргэтин билиһиннэрэр. Манна майгыһынар өрүт ханан да суох. Арай холорук таһнары сатыылаабытыгар мохсобол көтөр кэлиитин биирдик көрдөрөр:

“Модун Эр Сөботох”

Сир ийэ хотуну
Сиккиэрдэнэн,
Дойду ийэ хотуну
Холоруктанан,
Түөрт түрүлүөкэлээх
Тутум дьүккүөр холорук
Түһүнэри сахсыан,
Абыс таталжалаах
Аан буурай холорук
Таһнары сатыылаабытын
Кэлин өттүгэр,
Кинкиниир киэн халлааны
Кымыс хойуутунан
Ибиирбит курдук... (137-157)

“Адьык Боотур”

Сир ийэ сиккиэрдэнэн,
Дойду хотуну холоруктанан
Түөрт түрүлүөкэлээх
Тутум дьүккүөр холорук
Түһүнэри сахсыан түстэ.
Абыс таталжалаах
Ала буурай холорук
Таһнары сатыылаабытын
Кэлин өттүгэр,
Кинкиниир киэн халлааны
Кымыс хойуутунан
Ыһаһ кэбиспит курдук... (с.3)

Моойтуругар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Мохсобол көтөрүм кэлэн
 Уонча хаамыылаах сиргэ
 Тобус хохудал тиити
 Баһын холбуу тардан
 Олоро түһээри гыммыта,
 Сэлиэһинэй бурдук
 Сиэмэтин курдук
 Илдьи ыстаммытыгар,
 Сиргэ олорон
 “Лах” гына түстэ.
 Бу гынан баран
 Тумсун-уоһун
 Туора-маары соттон
 Итинник диэн кэпси,и,
 Маннык диэн санара олордо. (160-176)

Моонньугар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Мохсобол көтөр...
 ...Тобус хохудал тиити
 Холбуу тардан
 Олоро түһээри гыммыта,
 Сэлиэһинэй бурдук
 Сиэмэтин курдук
 Илдьи ыстаммытыгар
 Сиргэ “лах” гына олордо.
 Бу гынан баран
 Тумсун-уоһун
 Туора-маары соттон баран,
 Итинник диэн кэпси,и,
 Маннык диэн санара олордо(с. 4)

Олонхо геройугар аат ааттаан көрдөһө кэлбит персонажтар, бу икки олонхоҕо биир майгылаахтык туһаайан сангараллар:

“Модун Эр Соботох”

Турар бэйэбэр,
 Тон күөһүгэр
 Дуолан, кирдьик дорообону
 Тускуйдум курдук!
 Бу хайа дойдун
 Халын хамаандата,
 Суон норуота кэлэнгин
 Толоон угуортан
 Дорообонон тосхойдун,
 Алаас угуортан
 Баһыыбанан маанылаатын
 Диир буолларгын, нойон,
 Били кулгаабын
 Уһугунан истэрин,
 Харабын ыларынан
 Көрөрүг буолуо... (188-203)

“Адьык Боотур”

Турар бэйэбэр,
 Тон күөһүгэр
 Дуолан кирдьик
 Дорообону тускуйдум,
 Тута баҕас турууй!
 Хайа дойдун
 Хайдар суола биллибэтэх,
 Хаһыытатар
 Сангата иһиллибэтэх,
 Хайа дойдун
 Халын хамаандата кэлэн
 Толоон угуортан
 Дорообонон тосхойдун диэн
 Ыйытар айыылаах буоллааххына,
 Нойоон!
 Били кулгаабын
 Уһугунан истэриг,
 Харабын ыларынан
 Көрөрүг буолуоҕа... (с. 4).

“Типическэй миэстэлэр” диэн термини бастакынан А.Ф.Гильфердинг туттан турар. Кини былиналар икки сүрүн чаастан тураллар диэн ыйбыта: “Места типические, по большей части описательного содержания, либо заключающие в себе речи, влагаемые в уста сказителей; и места переходные, которые соединяют между

собой типические места и в которых рассказывается ход действия. Первые из них сказитель знает наизусть и поет совершенно одинаково, сколько бы раз он повторял былину” [15, с. 72]. Ол холобурунан бу икки тус туһунан олон холорго баар бухагырдар айаннарын киэнник ойуулааһын буолуон сөп.

“Модун Эр Сөботох”

Биһиги киһибит буоллабына
Сылдьар сырыыта
Сырыы буолбатаҕа,
Аһыыр аһа
Ас буолбатаҕа,
Таннар таһаһа
Танас буолбатаҕа.
Сыһытыгар сүүрэн киирэн
Миинэр мингэтин,
Үрдүк талаһатын таһааран
Тойон сэргэтигэр
Чолоччу кэлгийэн баран,
Отут хонук устатыгар
Баайан баран,
Кинкиниир киэн халлаан
Кырылыаһа буолбут
Кымньытынан
Кылыр-ылыр сотуолаан баран,
Босхо былыт
Буутайын бууталаан,
Сүүрүк былыт
Сөрүөгүн сөрүөлэнэн,
Киэн халлаан
Ханхархай ыңгырын
Хаппабын уурунан,
Үс хостоох тимир линкир
Хаан дыримириин
Линигирэччи тардан,
Атын үрүн көмүс
Чылыгыр халыбын
Туора уоптаран,
Атын сиэтэн таһааран баран,
Харалдыктан көппүт
Хара улар курдук
Хап бааччы хатана түһэн,
Хонууттан көппүт
Куртуйах көтөр курдук

“Адык Боотур”

Биһиги киһибит
Сылдьар сырыыта
Сырыы буолбатаҕа,
Аһыыр аһа
Ас буолбатаҕа,
Таннар таһаһа
Танас буолбатаҕа...
...Атын сыһыттан сылгылаан,
Хонууттан хомуйан таһаарда.
Тойон сэргэтигэр
Чоноччу кэлгийэн
Кинкиниир киэн халлаан
Кырылыаһа буолбут
Кымньытынан
Кылыр-илир сотуолаан,
Босхо былыт
Буутайын буталаан,
Сүүрэр былыт
Сөрүөгүн сөрүөлээн,
Хан халлаан
Ханхары ыңгырын
Хаппабын уурунан,
Үс хостоох
Тимир линкириин
Дыримин лиһиргэһин тардан,
Атын ингэһитигэр
Харалдыктан көппүт
Хара улар курдук
Хап-бааччы олорон,
Хонууттан көппүт
Куртуйах көтөр курдук
Чонос бааччы
Олоро түһэн баран,
Атын абыс ойбоһун
Линигирэччи тингилэхтээн,
Үрүн түүтүн өрө охсон,
Чэгин этин дэлби охсон,

Атын үрдүгэр дьобус бааччы
 Олоро түһэн баран,
 Атын абыс ойбоһун
 Лиһигирэччи тинилэхтээн,
 Үрүн түүтүн
 Үрэйэ охсон,
 Чэгийн этин
 Дэлби охсон,
 Иккиһин хардарыта
 Хатан унуоҕар диэри
 “Чап” гына хардары саайан,
 Көс бөбөнү көтүтэн,
 Күннүк бөбөнү чиэрэстээн,
 Тымныы дьүккүөрү дьүккүйэн,
 Дьыбардаах айаны айаннаан
 Турулуур тус арҕаа диэки
 Түһүнэн бара турбута (282-335).

Сорох чинчийээччилэр “эпическэй формула” уонна “типическэй миэстэлэр” диэн өйдөбүллэри араарбакка биир суолтаба тутталлар. Биһиги санаабытыгар, эпическэй формулалар кээмэйдэринэн кылгастар, ис хоһоонноро афористичнай, айымньы тутулуугар киирдэхтэринэ поэтичнайдар. Оттон типическэй миэстэлэр кээмэйдэринэн улахаттарын, хастыы да эпическэй формулалартан туура биир өйдөбүлү биэрэр быһа тардылар диэн бэлиэтибит. Типическэй миэстэлэр айылҕаны ойуулааһынга, герой дьээтин-уотун, тас дьүһүнүн көрдөрүүгэ, бухатырдар айаннарын, охсуууларын, онтон да атын олонхо сюжеттар мэлдьи көстөр хартыыналары ойуулааһынга баар. Холобур, абааны кыһын мэтириэтэ бу икки олонхоҕо биир сүрдээх-кэптээх гына ойууланар:

“Модун Эр Соботох”

Сүүһүн ойбонунан
 Суочоботох харахтаах,
 Түөһүн тылынан
 Суочоботох илиилээх,
 Самабын туһунан
 Суочоботох атахтаах,
 Титирик ойууру
 Тизрэ баттаабыт курдук,
 Тимир тэллэстигэс
 Баттахтаах,
 Сатаабат киһи
 Саха хотуурун онгорон баран
 Хардары туплутун курдук

“Адык Боотур”

Титирик ойууру
 Тизрэ баттаабыт курдук
 Тимир тэллэстигэс
 Хаан баттахтаах,
 Сатаабат киһи
 Саах кэлиини
 Самнары баттаан
 Кэбиспит курдук
 Сынтархай таныылаах,
 Элгээн күөл тааннаан
 Дэлби тэппитин курдук
 Дьэс туралба
 Дэгийэ тынҕрахтаах,

Лаһыгыр хаан тиистээх
Өлөр өлүү
Абааны кыһа тахсан
Ардыс гына түспүтэ
(1345-1363)

Саах күрдьэр күрдьэби
Таанары туппут курдук
Лаһыар бөдөн тиистээх,
Самабын туорайынан
Суоччоботох атахтаах,
Түөһүн тылынан
Суоччоботох илиилээх
Өлөр өлүү
Абааны кыһа
Ардыс гына түһөн баран... (с.9)

Мантан көстөрүн курдук, олонхоһут биир тылы-өһү, биир өйдөбүлү туттар эбит гынан баран, миэстэлэрин эрэ атастаһынартаабыт. Олонхоһут толоруутун уратыларын түһунан В.М.Гацак “Эпический певец и его текст” диэн үлэтигэр бэлиэтээбиттээх: “Имея в памяти текст, исполненный прежде, на ходу меняет его (точь-в-точь как писатель, редактирующий свое сочинение), или допустим, по необходимости восполняет те места, которые успел запомнить” [8, с.7-46]. Манньк көстүү үгүс анарыгар уһун миэстэлэри хоһуйууга баар буолар. А.С.Васильев олонхолоругар улахан кээмэйдээх миэстэлэринэн айыы бухатыра абааны аймабын кытта тобус уон хонуктаах охсуһуулар буолаллар. Атын да сирдэргэ олонхоһут бэрт элбэх типическэй миэстэлэри туттар. Ол курдук, “Адык Боотур” олонхотугар “Модун Эр Собохотон” киирбит сүүрбэттэн тахса типическэй миэстэ холобурун булаттаатым. “Адык Боотур” ситэриллибитэ буоллар бу сыппара отуччаҕа тийэ сыһыа эбит.

Уопсайынан, А.С.Васильев бэрт үгүс майгыннаһар ойуулааһынарары туттар буолан олонхолооро бэйэ-бэйэлэригэр сүрдээбин майгыннаһан ылар түбэлтэлээхтэр. Ити биллэн турар, олонхоһут эпическэй эйгэтэ кыарабаһыттан, үлэ үөһүгэр сылдьан олонхоҕо улахан болдомтогун уурбакка, кырдыар эрэ сааһыгар тийээн олонхолуу саҕаабытыгар сытар буолуохтаах. Онуоха ойдом сиргэ үлэлээбит буолан, кизиг аудиторията суох, араас конкуретарга, көрүүлэргэ кэлбэтэх-барбатах. Онон кини эпическэй билиитэ татым, кыарабаас. Ол түмүгэр, олонхолооро майгыннаһар өрүтгэрэ элбэх. Манньк көстүү кэлиити кэм олонхоһуттарыгар баар суол.

Хас олонхо аайы баар суол: бухатыырга идьит кэлиитэ, айаһыа турунуута, абааны аймабын кытта үөһөн көрсүүтэ, кыайыыта-хоһуута олонхолооро биир гиниитээн кэбиһэр. Олүк да буолуохтаах, бухатыыр айана-сырыыта суох олонхо айылыыа суох этэ. Ол эрээри дэннэ көстөр харгыһаалар: герой быһыһыар дьонун чокуур таас гынан кэбиһэрэ, бухатыыр уон буолан кэлэн абааны аймабын үтүгү түһүүтэ, удаан дьахтар айыы кыһыын дүн үрүтөр түһүрэн ыһыта, абааны кыһа оҕолору үөрүүтэ, албаһаран сүрүһтэх быара туура

ыстанан куоѳас буолан куотуута барыта бу икки олонхону өссө майгыннаһар өрүттээн кэбиһэллэр.

Ол эрэри, А.С.Васильев олонхотун төрдүттэн сирэн кэбиһэр сыһа. “Адык Боотур” олонхотун сюжета сайдарыгар сана, сонун сүүрэннэри киллэрбитин бэлиэтэбэккэ аһар хайдах да табыллыбат. Аны олонхотун толоруутугар аһыгы тылы-оһу тутта сатаабат. Бэл олонхону толоруутун көрбүт, истибит фольклористар кини олонхолууругар туттарын-хантарын кытта урукку ийэ олонхотуттарга маарыһанаталлар: “Олонхосуты А.С.Васильев, С.Г.Егоров, мало участвующие на концертах художественной самодеятельности, сохранили традиционную сидячую позу сказывания” [23, с. 27].

Түмүккэ, Васильев А.С. “Адык Боотур” уонна “Модун Эр Соѳотох” олонхолорун тэннээн көрөн баран маннык санааѳа кэлтим:

1. Бу икки олонхолор тыллара-өстөрө сүрдээҥин майгыннаһар өрүттэрдээхтэр. Ол курдук “Адык Боотурга” сүүрбэттэн таһса “Модун Эр Соѳотохтон” киирбит хатыһанар типическэй миэстэлэр бааллара билиннэ.

2. Сюжетнай линията олук-олукка түһэриллэн үүт-маас биир буолбатах эрэри, майгыннаһар хартыһаналардаах

3. Икки олонхо персонажтарын ааттарын тэннээн көрөн баран, үс аат үкчү биирдик туттулла сылдыбалларын буллум: Үүт Уйуллаан Куо, Уоруку Суоруку удабан уонна Тимир Устуруудал диэн айыы бухатыырын аата.

4. А.С.Васильев эпическэй үгэстэри этигэр-хааныгар инэрэ сылдыар олонхотуттартан биирдэстэрэ буоларын быһыытынан, “Адык Боотур” олонхону кинини үөрэһит, олонхоѳо уһуйбут Т.П.Гоголевтан утумнаабыт.

5. Уопсай түмүккэ, олонхотун икки олонхотун сюжетын, персонажтарын кыайан араарбатах диэн түмүгү онторор сыһа буолуо. Олонхолор элбэх майгыннаһар өрүттэрдээхтэр. Ол ғынан баран, Н.В.Емельянов олонхо сюжетынан көрөн араарбыт үс бөлүгүн санатыаѳы баѳарыллар: а) ураанхай сахалар Орто Дойдуга олохсуйууларын туһунан олонхолор; б) ураанхай сахалар төрдүгэрин-уустарын туһунан олонхолор; в) айыы аймаѳын уонна ураанхай сахалары көмүскүүр бухатыырдар тустарынан олонхолор. Бу тэннэнэр олонхолор тус-туһунан болөххө киирсэн атын-атын идеянай теманы арыйаллар. Маны таһынан, “Адык Боотур” олонхоѳо сана, сонун сюжетнай линиялар бааллара олонхону атын сүрүнүүр, ис хоһоонун уларытар. Оһон, “Адык Боотур” олонхону А.С.Васильев-Хооһура биир ураты суоллаах-иистээх олонхотун курдук көрүөхтээхпит.

А.С.Васильев “Адык Боотур” уонна “Модун Эр Соботох”
олонгхолорун сюжетын, персонажтарын майгыннаһар өрүттэрэ

«Адык Боотур»	«Модун Эр Соботох»
Кириитэ	Кириитэ
Аан Дойду айыллыгыта. Сирин-дойдутун ойуулааһын. Кырдьар саастарыгар Саха Саарын Тойон, Сабыйа Баай Хотун ик ки уолланалар: Көбүл Бөбө, Адык Боотур.	Аан Дойду айыллыгыта. Сирин-дойдутун ойуулааһын I вариана сөп түбэхэр.
Сюжет сайдыыта	
Мохсобол Ньургун Боотур Көбүл Бөбөтөн көмө көрдүүр. Балтын Үт Уйуллаан Куону абааһы бухатыра уоран барбыт. Көбүл Бөбө айана.	II вариантта Үт Уйуллаан Куону абааһы уола уоран барар.
I айан төрүөтэ	
Көбүл Бөбө абааһы албаһыгар киирэн хайаа хаайтарар. Адык Боотур убайын көрдүү аттанар.	
Адык Боотур I айана	
Убайын көрдөөн булар, ыстыыр. Кыһы көрдүү бэйэтэ барар. Абааһы кыһын дыэтигэр кэлэр. Охсуһаллар. Кыайан-хотон салгы айанныыр	
Адык Боотур II айана	
Уот Чомуйдаан абааһы бухатырын кытта күөн көрсөр. Хотор. Кыһы көрдүүр да булбат. Ол иһин Уоруку Суоруку удабан эдьийин көмөбө ыһтарар. Удабан эмээхин көрүү-көрүүлүгүн кыһы туорах тынан дунүүрүгэр түһэрэн ыһтар. Сигэбиргэр уктан Үһө Дойдууур.	I вариантта Уоруку Суоруку Күн Эрбийэбэ сэн-сэбиргэл түһэрэн бизэрэр. II вариантта удабан дыахтар Үт Уйуллааны дунүүрүгэр түһэрэн ылан дойдутугар таһаарар.

Адык Боотур III айана	
Абааһы дойдутугар кэлэн абааһылар ыырдарын аймыр. Барыларын кытта охсуһан күүһэ эһиллэр. Ол иһин Боһол Буойун бухатыры көмөҥө ыңгырар. Бухатыр уот буолан кэлэн абааһы дьонун үнтү түһэн кэбиһэр.	I вариантта абааһы кыһыһыттан хоттороору Эр Соҕотох Тимир Устуруудалы көмөҥө ыңгырар. Онтон уот буолан үнтү түһэр.
Сюжет сайдыыта	
Адык Боотур олорор алааһыгар кэлэр. Убайа Көбүл Бөҥө Үүт Уйуллааны кэргэн ылан дьиз-уот тэринэн олорор. Дьонун дьизэтигэр кэлэн утуйан хаалар.	
IV айан төрүөгө	
Тимир Устуруудал бухатыр балтыбын быһыһаа диэн аат ааттаан кэлэр. Балтын Тимир Дабыдал бухатыр уоран барбыт.	I вариантта Эр Соҕотох Тимир Устуруудал диэн кыра бырааттаах. Сүдү күүстээх. Убайын быһыһаан ылар.
Адык Боотур IV айана	
Ата киһилии сангаран кыыс ханна баарын этэн биэрэр. Ситэ баттаан ылан чокуур таас гынан сизэбигэр уктар. Охсуһаллар. Абааһы уола хоттороору албаһын киллэрэн сүрэхтээх-быара туура ыстанан куоҕас буолан мэлиэс гынан хаалар	Ат киһилии II вариантта иккиэннэригэр сангарар. Бастакы вариантта ордук майгынныыр. Эр Соҕотох чокуур таас гынан балтын, оҕолорун быһыһыр. Куоҕас буолан куотара эмизэ икки олонхоҕо иккиэннэригэр баар.
Сюжет сайдыыта	

<p>Аддык Боотур абааны уолун көрдөөн абааны аймазын барытын аймыр. Сордонг балык буолан сыгарын булан ылан баһын быһа охсор. Эллипитэ эмиэ бэйэтэ-бэйэтинэн буола түһэр. Эмиэ охсуһаллар. Кыайан эрдэвинэ аны хоолдугун унуоҕа туура ыстанан куотан хаалар. Көмөҕө Уоруку Суоруку удаҕаны ынгырар. Удаҕан абааны дүгүрүгэр түһэрэн ылан баран Уот Кудулу Байдалга түһэрэн өлөрөр.</p>	<p>Уот Кудулу Байдал икки вариантта иккиэннэригэр баар.</p>
<p>Сюжет сайдыыта</p>	
<p>Аддык Боотур чокуур тааһын бырахпыта кыыс бэйэтэ-бэйэтинэн буола түһэр. Кэргэн ылан уруу тэрийэллэр. Аал Луук Хатын мастарын сириг-уотун аһаталлар, түөрэх бырабыналлар.</p>	<p>I вариантта ытык мас Аар баҕах хатыг диэн ахтыллар. Алгыыллар, түөрэх бырабыналлар.</p>
<p>Сюжет сайдыыта</p>	
<p>Кыталык көгөр буолан Аддык Боотур быраата Туура Дохсун бухатыыр көгөн кэлэр. Үөрүү-көгүү буолар. Быраатын үөрэтэр: бэйэбин биллэримэ, наада буолар күнүг кэлиэ диир.</p>	
<p>Сюжет сайдыыта</p>	
<p>Тимир Бэкирдээн диэн абааны бухатыыра тийэн кэлэр. Кэргэн ылыахтаах дыахтарбын ылбыккын диэн дуолан охсуһуу буолар. Абааны уола кыайтаран абааны кыһын көмөҕө ынгырар. Киргил да эһэ да буолан Аддык Боотур хотуһнат. Айыы бухатыыра иккиэннэрин өлөрөр.</p>	<p>I вариантта абааны кыһа киргил буолан Эр Соготуу тонсуйа сатыыр.</p>
<p>V айан төрүөгэ</p>	

<p>Кыайан-хотон дуоланнаан олодохто-руна, Сир Ньирилиир бухатыыр Аддык Боотуру көмөжө ынгыраар. Сыркыстана Куо диең балтылаазын Тимир Чонкурдан бухатыыр уоран-талаан барбыт.</p>	
<p>Аддык БоотурV айана</p>	
<p>Илдыти этэн баран бухатыыр барар. Аддык Боотур ситэн ылан иккиэн бииргэ айанныллар. Абааһы кыһын көрсөн охсуллар. Албаһыгар киирэн сүрэхтээх-быарын куотгаран кэбиһэллэр. Айаннаан истэхтэринэ оjolоруттан истэһиэм диең саана хаалар.</p>	<p>I вариантта абааһы кыһа Эр Сожотоххо оjolоруттан истэһиэм диең саанар.</p>
<p>Аддык Боотур VI айана</p>	
<p>Абааһы уола айыы сиригэр күтүөттээн күкэйэ сытарын булан охсуһар. 90-с хонугар абааһытын уолун өлөрөр-сүтэрэр.</p>	
<p>Сюжет сайдыыта</p>	
<p>Дойдугар төннөн истэбинэ абааһы кыһа күөрс гынар. Ол гынан баран эмээксинэ хат хаалан уоллаах кыыс оjolоммутун, ону уораары соруммутун мэхэйдээбитин кэпсээн ыһар-тобор. Охсуллар. Онуоха үс сиртэн Дылба Тойон оjolоньорго үнсүү түһэр. (манан быстар)</p>	<p>I вариантта Эр Сожотох уоллаах кыыс оjolонор. Эмиэ бу вариантта үс сиртэн Дылба Тойон оjolоньорго үнсэллэр.</p>

.....

**А.С.ВАСИЛЬЕВ УОННА В.О.КАРАТАЕВ
“МОДУН ЭР СОБОТОХ” ОЛОНХОЛОРО**

Инники ахтан аһарбытым курдук, А.С.Васильев уонна В.О.Каратаев олонхолуур идэбэ Т.П.Гоголевтан үөрэммиттэрин быһыытынан, кинилэр “Модун Эр Соботох” олонхолорун тэннээн көрбөккө аһарар хайдах да табыллыбат. Бу ырытыы фольклористикаҕа билиннги кэм олонхоһуттара эпическэй үгэни төһө тута сылдьалларын чинчийи биир матырыйаалынан буолар. Ол иһин бу икки биллибит олонхоһуттар “Модун Эр Соботох” олонхолорун тэннээн көрүүгэ холонобут.

В.О.Каратаев “Модун Эр Соботох” олонхотун аан бастаан 1975 с. В.П.Еремеевтиин магнитнай лиэнтэбэ устубууптут. Онтон 1982 с. иккинин устан суругар таһаарбытым. 1986 с. бу олонхотун холбоһуктаах фольклорнай экспедиция кыттыылаахтара устубуттар. Онон бу олонхоһут “Модун Эр Соботоҕо” үс варианнаах. Иккис, үһүс варианнара бэйэ-бэйэлэригэр сүрдээбин майгыннаһалларынан В.О.Каратаев олонхотун иккис вариантын А.С.Васильев “Модун Эр Соботоһун” бастакы вариантын кытта тэннээн көрүүбүн биэрэбин.

Кирири чааһа В.О.Каратаевка балайда миэстэни ылбыт, интэнтонгон ойуулааммыт. Ол курдук, Аан дойдутун айыллыыта, алааһын ойуулааһын, дьонун-сэргэтин билиһиннэриитэ 278 хоһоонунан строканы ылбыт. Оттон А.С.Васильев олонхотун киририитэ 135 строкалаах. Бу икки олонхоһут тыллара-өстөрө майгыннаһыыта хара ааныттан көстөн кирири барар:

Каратаев В.О.

Былыргы дьылым
Быстар мындаатын
Быдан ынараа өттүгэр,
Урукку дьылым

Васильев А.С.

Былыргы дьылым
Былыһыктаах
Быдан дьэллик
Мындааларыгар,

Охсуһуулаах уорбатын
 Отой аннараа өтгүгэр,
 Ааспыт дьылым
 Анысханнаах айдааннаах күнүм
 Адыс анараа таһаатыгар,
 Куопшут дьылым
 Кудулбаннаах
 Кудан өлүү уорбатыгар
 Куоһаралаах хоннобор,
 Саха аймабым
 Саһарсан дьаһһыйа илигинэ,
 Ураанхай сахам,
 Ураһа соннообум,
 Уу ньымаан тыллаабым,
 Ураты уллунахтаабым
 Утарыта көрсөн
 Ол-бу дии илигинэ,
 Ичээн эттээбим
 Куодалаах унуохтаахтарым
 Ойуун аймахтарым
 Одуулаан көрө иликтэринэ... (1-27)

Урукку дьылым
 Охсуһуулаах
 Удан дьэллик
 Уорбаларыгар,
 Эргэтээби дьылым
 Этиһиилээх энтээригэр,
 Икки атабым
 Иигиллиэн иннигэр,
 Үс сахам
 Төлкөлөнө илигинэ,
 Ичээн эттээххэ
 Иһиллэ илигинэ,
 Мэник мэйһиилээххэ
 Биллиэн иннинэ...(1-15)

Бухатыыр алааһын ойуулааһын үкчү биир:

Каратаев В.О.

Уордаах мохсоболум
 Отут хонон
 Уоруйан-туоруйан
 Унуоргу дьоргул хара тыатын
 Кыайан туттубатах
 Урсун дуолай
 Улуу тумарык алаас
 Олобурбут эбит. (141-148)

Васильев А.С.

Мохсобол көтөр,
 Орулуос көтөр аһылыктанар
 Отут хонук устата
 Унуоргу дьоргул хара тыатын
 Кыайан туттубатах
 Улуу тумарык алааһа
 Айылан-үөскээн турбутугар..

Бүлүү бөлөх улуустарга ытык маһы хоһуйуу суобун тэнэ. Ол курдук, В.О.Каратаев бастакы уонна иккис варианттарыгар бу хартыгына ойууламмат. Арай олонхотун үһүс вариантыгар Аар Хатын диэн аһтан аһарар:

Абыс салаалаах

Аар Хатын үүнэн тахсыбыт. [5/7153,6]

Оттон А.С.Васильев олонхотугар, этэн аһарбыһыт курдук, ытык маһын эмиэ Аар Бааһа Хатынгынан биэрэр. “Элбэх варианттан “аар” уонна “хатын” диэн тылларынан биэрбиттэрэ киһилэр биһир олонхотугун үөрэммиттэрин кэрэлһиир.

Кирири чааһын түмүгэр В.О.Каратаев бу маннык баай-дуол

дойдуга Сир Сабыйа Баай Тойон уонна Сабыйа Баай Хотун оло-ролор диэн этэр. Васильев А.С. “Эр Соботоҕо” кимтэн да төрүттээбэ биллибэт, туар бэйэтэ эрэ диэн олонхо сабаланыытыгар ойууланар. Ол гынан баран олонхо иһигэр киирэн бардахха балтылааҕа, ийэлээбэ, өссө икки бырааттааҕа кэстөн кэлэр. Учууталлара Т.П.Гоголев “Модун Эр Соботоҕор” бухатыыр төрдө-ууһа эмиз ахтыллар, ол гынан баран, Айыы Сизэр Тойон уонна Айыы Нууралдьын Хотун диэн персонажтарынан бэриллэр. Каратаев бу герой төрдүн-ууһун Бүлүү биллибит олонхоһуттан, ыраабынан аймаҕа киниттэн С.Н.Каратаев-Дыгыйартан ылбыт буолуон сөп. “Тон Саар Тойон” уонна “Сүүрэлдьин Боотур” олонхолоругар Сабыйа Баай Тойон аҕа баһылык аатын быһыытынан киирэ сылдьар. Уопсайынан, Сабыйа Баай диэн саха номохторугар элбэхтик ахтыллар аҕа баһылык аата буолар. [11, 297] Э.К.Пекарская бу ааты эрдэтээни олонхолорго тирэбирэн маннык быһаарар: “Имя лица, которому в былинах дают эпитеты: саха саара буолбут (ставший якутским царем), сири сабан олорор (покрывающий землю), саха төрдө (прародитель якутов)” [28, стлб. 2011]. Оттон ийэ уус Сабыйа Баай Хотуну К.Г.Оросин “Дьулуруйар Ньургун Боотур” олонхотугар булуохха сөп [24, 29]. Аны Васильев “Модун Эр Соботох” олонхотугар бу персонаж аата суох эрэри “Адык Боотур” олонхотугар киирэ сылдьар. Онон билиннги кэм олонхоһуттара персонажтарын аатын араас источниктартан истэн, билэн бэйэлэрин репертуардарыгар хааллараллар эбит.

В.О.Каратаев олонхотун бухатыыра бу икки кырдыаҕас оҕото суох дьонно төрөөбүт. Маннык кэстүү тюрк-монгол тыллаах эпостарга кизэнник тарҕаммыт. Холобур, киргиз “Манаһыгар”, алтай “Маадай Каратыгар”, сахалар атын да олонхолоругар булуохха сөп. Ол курдук, Булун олонхоһутун С.М.Неустроев Көнтөстөй Бөбө бухатыыра икки кырдыаҕас оҕото суох дьон Уөһээ Айыылартан оҕо көрдөөбүттэригэр төрөөбүт [1.1, с. 36-37]. Боробону ыаллаһа сытар Тобус нэһилиэгин олонхоһута Дэдэгэс 1939 с. суруттарбыт “Мэник Төбөт Бухатыыр” олонхотугар кырдыаҕас оҕонньор ытык мас төбөтүгэр тахсан олорон Үрдүк Айыылартан оҕо көрдөөбүтүгэр Төбөт Мэник диэн уол оҕону биэрэллэр [11, с. 148-149]. В.О.Каратаев Эр Соботоҕо кимтэн да хантан да оҕо күүппэтэх, көрдөспөтөх кырдыаҕас дьонно төрүүр. Бу кырдыаҕас дьонно оҕо төрөөһүнүн биир дьикти сонун матыбынан буолар.

Васильев да Каратаев да олонхолорун бухатыырын ойуулааһынҕа биир гиперболаны тутуһаллар:

Каратаев В.О.

Хастаабыт тиит курдук
Харылаах киһи эбит,

Васильев А.С.

Биэс былас
Биэкэйэр бииллээх,

Суллаабыг тиит курдук
Сотолоох киһи эбит,
Абыс былас дарайар
Сарыннаах киһи эбит,
Биэс былас
Биэкэйэр бииллээх эбит.

Абыс былас
Дарайар сарыннаах,
Кээһэ былас түөстээх,
Кидэрги былас сарыннаах,
Киһи киэнэ
Түөрт кырыылааба,
Үс сиринэн
Үнүлэ быгыах
Хатан укулаат
Бухатыыр киһи... (62-72)

Бухатыыр баайын-дуолун көрдөрүүгэ эмиэ биир ис хогоон-ноох эпитеты тутталлар. Ааһа баран тылларын туттууга, “аакай-дааһын” вариана, баар:

Каратаев В.О.

Васильев А.С.

Туох бэйэлээх
Хаан-сүөл баайын
Ханыылаабыт эбитий,
Чинг сүөл баайын
Тэниппит эбитий диэн
Өйдөөн-дүүллээн көрдөхпүнэ:
Аһылааһа туйахтаах,
Атырдыах муостаах
Анахсыт Айыы Хотун айбыта
Ханнын саабын аалыстабына,
Хаан таммалыыр
Хаан-сүөл бу дойдуга
Ханыылаабыт эбиттэр,
Сыһыытын толору
Сыппай сиэллээхтэр
Сырсыбыттар эбит. (191-206)

Хаан-сүөл баайа
Ханыыта ханыыласпыт,
Сылгы сүөһүгэ
Сыбыытаабыт,
Аһаһа атахтаах,
Атырдыах муостаах
Анах сүөһүгэ
Арыалласпыт,
Ханнын аалыстабына,
Хаан таммалыыр буола
Хаан-сүөл баай
Ханыыласпыт,
Сылгы сүөһүгэ
Сымсын аалыстабына,
Сыа таммалыыр буола
Сылгы сүөһү үөскээбит. (78-93)

Ханнык бабарар олонхоҕо буоларын курдук сюжет сайдытыгар туох эмэ төрүөт үөскүүрүгэ. Ол төрүөтүнэн бу икки олонхоҕо иккиэннэригэр айыы дыахтарын көмүскэһэр күттүөннээх санаа буолар. В.О.Каратаев олонхотугар абааһы бухатыыра Таас Дьяантаар Эр Собоҕоҕу үөбэр-ыһыстыыр: “Туналыкаан Куону саараатыан, хамначчыт уолунан кэл”, диир. Эр Собоҕо аһаһа турунуута бастаан абааһы уолуттан өһүргэнэн иэстэһэ барыы эрэ курдук көстөр. Бу гынан баран түмүгэр, кэргэн ылыахтаах дыахтарын быһыһаан аҕалар. Бу түбэлтэҕэ бухатыыр кэргэн ылыахтаах сырыыта мөлтөтүллэн көрдөрүллэр. Онон Туналыкаан Куо эрдэттэн кэргэн ылыахтаах дыахтара буолбатах, кыайан-хотон булбут дыахтара буолар.

Онно холоотоххо, А.С.Васильев быһыһы барар дыахтара эрдэттэн, Үөһэ Айыылар архыыбаа суруйбуттарынан анаммыт, кэргэн ылыахтаах дыахтара буолар.

В.О.Каратаев олонхотун өссө биир уратыгынан бухатыыр кэргэннэнэн баран, кыыс дьыэ кэргэнигэр чилиэнинэн хаалар. Куттал суоһаатабына, кыыс дьонун-сэргэтин көмүскүүр аналланар. Бу матыып олонхоҕо дэнг көстөр. Дьиктитэ диэн, Каратаев үс олонхотун варианнарыгар барытыгар баар. А.С.Васильев хайа да олонхотугар бу көстүү суох. Бухатыыр дара кэргэннэнэн баран дойдуларыгар, Орто Дойдуга олохсуйаллар.

Аны Васильевка биир кэрэхсэбиллээх түгэн баар. Эр Соҕотох кэргэннэнэн баран балтын ильдэ олорор. “Модун Эр Соҕотох” араас варианнарыттан да көрдөххө, атын да олонхолорго, олонхо сабаланытыгар булгуччу икки киһи ойууланар: бүдүгүрэ кырдыбыт оҕонньордоох эмээхсин, эбэтэр убайдыы балыс дьон. Ол сиэринэн бу олонхоһукка аан бастаан убайдыы балыс олороллоро сабаланар. Убай уонна балыс сыһыаннарын туһунан И.В.Пухов манньык бэлиэтээбиттээх: “Характерно, что брат и сестра хотя и очень близки друг другу и связаны необыкновенной дружбой, но не женятся. Впоследствии выясняется, что на земле есть еще и другие семейные и племенные группы. И в конце концов брат женится, а сестра выходит замуж за представителя одной из этих групп” [31, с.118]. Ол гынан баран А.С.Васильев бухатыырын балта кэргэн тахсыбат, үс буолан олороллор эрэ диэнинэн мунгурданар. Теманы сайыннарбат.

Биир олонхоһуттан уһуллубут буоланнар, Каратаев уонна Васильев олонхолоругар хас бухатыырга илдьит кэлиитэ, айанна хомунуута, айана, охсуһуулар баар өйдөбүллээх майгыннаһар формулаларынан бэриллэр. Холобур, хас илдьит кэлиитэ холоругунан добуһуолланар. Аны Каратаевка абааһы уола Өксөкү кыыл буолан көтөн кэлэр, оттон Васильевка мохсобол көтөр буолан айыы бухатыыра кэлэр:

Каратаев В.О.

Абыс таталжалаах
Ала дьалхаан холорук
Таннары сатыылаабыта,
Түүрт түрүлүөкэлээх
Тутум дьүккүөр холорук
Түнгэри сөрөөн тийэн
кэлбитэ... (419-424)
Үс бастаах
Далан өксөкү
Көтөн түөллэн кэлэн,
Тоҕус тиити холбуу тардан,
Олороору гыммыта,
Кыайан уйбатабын,
Уонча тиити холбуу

Васильев А.С.

Түүрт түрүлүөкэлээх
Тутум дьүккүөр холорук
Түнгэри сахсыйан,
Абыс таталжалаах
Аан буурай холорук
Таннары сатыылаабытын
Кэлин өттүгэр... (141-147)
Моойторугар мойборолоох,
Кутуругар хоболоох
Мохсобол көтөрүм кэлэн
Уонча хаамыылаах сиргэ
Тоҕус хохудал тиити
Баһын холбуу тардан
Олоро түһэри гыммыта,

Тардан ылан
Олоро түспүтүн... (431-439)

Сэлиэһинэй бурдук
Сизэмэтин курдук
Илдыы ыстаммытыгар
Сиргэ олорон
“Лак” гына түстэ. (160-171)

Васильев Каратаевка баар, аты хайдах олбуйан баайбытын ойуу-
луур строкалары атын түгэнгэ: күтүөтүгү кэлэн баран кыыс дьо-
нун сэргэлэригэр “кэтимэбэйдээһин” курдук суолтаба туттар:

Аналлаабым бу туһунан
Баара буолуо диэн,
Алаас илин чанчыгын диэки
Атын салайа баттаабыга да,
Сизэлэрэн-дьиһигитэн
Тойон сэргэлэригэр тийэн
Тохсуһун туомтаан,
Онуһун олбуйан,
Абыста аралдьыйан баран... (2520-2528)

Айыы бухатыыра абааһы аймабын кытта күөн көрсүһэригэр А.С.
Васильев бухатыыра үксүн абааһы кыыһын кытта охсуһарын бэ-
лиэтиэххэ наада. Кини охсуһуу хартыныатын В.О.Каратаевтаагар
сйһилии ойуулуур. Бу быһа тардыыга майгыннаһар өрүттэрдээх
миэстэни эрэ бизэрбин:

Каратаев В.О.

Биир ый хонуга
Отут хонугун
Мүгүлтэр туолуор диэри
Охсуһан-охсуһаннар...
(1145-1148)
... Хааннаах диэки көрдөбүнэ,
Хаатын иһигэр сылдыан
Хачыгыры-хачыгыры
 мөһөр,
Кыаллаах диэки көрдөбүнэ,
Кычыгыры-кычыгыры
 кыланар
Кынчаал тимир быһабын
Ньылбы ойутан ылан,
Өлөр сирэ бу буолуо диэн
Үрүн сүнньүн
Толкуйан киирэн барбыта.
(1196-1202)

Васильев А.С.

Биир ый хонуга
Отут хонугар
Икки ый хонуга ахсааннаах
Алта уон хонук дуоҕабардаах
Тобус уон хонугар
Туруулаһаннар... (416-423)
... Кыынын иһигэр сылдыан эрэ
Кыһылы көрдөбүнэ,
Кылана-кылана мөһүнэр
Буут ордуга боппуудалаах
Тимир дөлүкүүр
Хаан быһабын
Сулбу тардан ылан
Хабабын түгэбиттэн
Хайа анһан баран
Түөһүн тылыгар диэри
Хайа тардан... (871-880)

В.О.Каратаев Эр Соҕотобор икки ситиһиилгээх-хотуулаах айа-
нын кэнниттэн түүн таһырдыа таһса сылдыан быстах өлүүгү түбэ-
һэн өлөн хаалар. Кэргэнин Туналыкаан Куону уораллар. Бу кэннэ

кинилэр уоллара Көмүс Кыырыктай күн сириң көрөр. Дьоно суох оҕону таайдара иитэ ыллаллар. Аванкулат көстүүтэ былыргы норуоттарга баар дириллэр. Маннык сюжет “Уолумар икки, Айгыр икки удабаттар” олонхоҕо баар. Ол туһунан И.В.Пухов үлэтигэр маннык этиллэр: “Ясно, что особая забота Суодалба о племянниках представляет пережиток аванкулата: именно при аванкулате дядя по матери обязан был заботиться о племяннике больше, чем о собственном сыне. Эти пережитки в быту у якутов в виде особого уважение к дяде по матери существовали до последнего времени. У якутов было в ходу поверье, что удалить дядю по матери грех: может отсохнуть рука” [31, с. 214]. Бу сюжеты Каратаев учууталыттан Т.П.Гоголевтан утумнаан идьэ сылдыар диир улахан албас буолбата буолуо. Доропуун олонхоһут “Модун Эр Соботох” кэпсээнин сюжета Каратаев В.О. “Модун Эр Соботох” кинигэтигэр толору киирэ сылдыар [23, с. 423-427]. Манна оҕо эмиэ таайдырыгар итиллэр. Сүрдээх мэник оҕо буола улаатар. Ол иһин таайдара сүрдээбин мөбөллөр, сынныаллар да эбит. Оҕо аҕатын араҥанын кууһа сытан мугун суланар, “бэйэбэр ыл” диэн көрдөһөр. Бу олордубуна, урут аҕата абааһы кыһыгар онорбут уола Харыадылаан Бэргэн кэлэр. Араҕас илгэни иһэрдэн уолга күүс киллэрэр. Көмүс Кыырыктай ийэтин көрдүү аттанар. Харыадылаан Бэргэн көмөтүнэн араас быһылааннары мүлчү түһүтэлиир. Ийэтин булан үһүөн дойдулууллар, аҕаларын тилиннэрэллэр.

Аны айыы киһитэ аҕалаах абааһы киһитэн төрөөбүт бухатыыр туһунан олонхону Гоголевка уонна Каратаевка эрэ булуохха сөп. Ол эрээри, ахтан аһарбыт “Уолумар икки, Айгыр икки удабаттар” олонхоҕо киһи икки, абааһы икки аһардаах Суодалба бухатыыр туһунан кэпсэнэр. Бу олонхону 1886 с. Э.К.Пекарской Николай Абрамов диэн Таатта биллибит олонхоһуттан суруйан ылбыт [31, с. 213]. Онон айыы киһитэ абааһы кыһыгар оҕолонууга дэнгэ да буоллар өрдөөбүттэн баар көстүү эбит.

В.О.Каратаев олонхотун биир саамай бөдөн чааһа Харыадылаан Бэргэн бухатыырдыы сырытыгар ананар. 1982 с. суруйууга бухатыыр кэргэн ылыахтаах кыһын босхолоон бүтүүтүгэр кэргэн ылан аҕатын дойдутугар уруу тэрийэллэринэн түмүктэнэр. Оттон 1986 с. варианта Туналыкаан Куону төрдүс төгүлүн уораллар уонна Эр Соботох бүтэниктээх хорсун-хоодуот сырытынан түмүктэнэр.

Бу холобурдартан көстөрүн курдук В.О.Каратаев персонажтарын аатын да, сюжетын да Т.П.Гоголев олонхоһуттан ылбыта арылхайдык көстөр. Оттон А.С.Васильев олонхоҕо учууталын олонхоһуттар майгыннаһар өрүттэрэ суобун тэнэ. Арай фольклорист П.Н.Дмитриев 1984 с. Афанасий Софроновичтан суруйан ылбыт сюжетыгар олонхоһут бастаан Эр Соботох уолун Күн Эрбийэ дэ-

тэлээн ылбыт, онтон кэнники Көмүс Кырыктайынан суруттар-
быт. Фольклорист ону бэлиэтээн ылбыт [23, с. 420].

Тоно да сюжеттара майгыннаспатахтарын иһин, тыллара-өстөрө
бииринэн, биир майгылаах эпическэй формулалары тутталлары-
нан “Модун Эр Соботою” Гоголевтан утумнаабыттара көстө сыл-
дыар. Ол гынан баран, сүннүүнэн, учууталын В.О.Каратаевы бап-
пыт. Тэннээн көрүүгэ, кинилэр сюжеттарын сайдытып схемата
бэйэ-бэйэлэригэр ордук чугас. Афанасий Софроновичтан Харыа-
дылаан Бэргэн туһунан ыйыталаһан көрбүттэр да, кини бу персо-
наж туһунан истибэтэх, билбэт эбит [23, с. 271-272]. Ол да буоллар
В.О.Каратаев уонна А.С.Васильев Модун Эр Соботох олонхолоро
биир источниктан тахсыбыттарын этэн турабыт. Онон бу икки
олонхоһуту тэннии туган, ырытан көрөн баран, маннык түмүгү
оноруохха сөп:

1. Биир олонхоһуттан үөрэммит, биир түбэбэ үөскээбит буо-
ланнар В.О.Каратаев уонна А.С.Васильев “Модун Эр Соботох”
олонхолорун тыла-өһө сүрдээбин майгыннаһар. Ол курдук, бэрт
элбэх сиргэ майгыннаһар типическэй миэстэлэр баалларын булан
сорох түгэннэрин холобурдаталаатым.

2. Олонхолор сюжетнай линиялара тус туһунан хайысхалаах-
тык сайдыбыт. Бэрт аһыйах сиргэ маарыннаһан ылар түбэлтэ-
лэрдээх.

3. В.О.Каратаев олонхотун сюжета, персонажтара ордук учуута-
ла Т.П.Гоголев олонхотугар чугастар. Онон кинини эпическэй үгэс-
тэри ыһыктыбакка сылдыар олонхоһут быһыыгынан сыаналыыр
оруннаах. Оттон А.С.Васильев кэммиттэн-кэмигэр олонхолуур бу-
олан, Гоголев сюжетын умна быһыытыйбыт уонна бэйэтэ имп-
ровизациялаан туспа ис хоһоонноох олонхону суруттарбыт.

4. Онон, уопсай түмүккэ, бу икки олонхо тус-туһунан, майгын-
наспат, бэйэлэрэ туспа суоллаах-иистээх эпическэй айымньылар
буолалларын тоһоболоон бэлиэтиэххэ наада. В.О.Каратаев уонна
А.С.Васильев “Модун Эр Соботох” олонхолорун тус-туһунан ва-
рианнар быһыытынан сыаналыахтаахпыт.

А.С.Васильев уонна В.О.Каратаев “Модун Эр Соботох” олонхолорун сюжетын, персонажтарын майгыһнаһар өрүттэрэ

А.С.Васильев 1986 с. вариана	В.О.Каратаев 1982 с. вариана
Кириитэ	Кириитэ
Аан Дойду айыллыыта. Сирин-уотун ойуулааһын. Олонхо геройун мэтириэтэ	Аан Дойду айыллыыта. Сирин-дойдутун анаары. Эр Соботох тас дьүһүнүн ойуулааһын.
Бастакы айан төрүөтэ	Бастакы айан төрүөтэ
Үрүн Уолан мохсоһол көтөр буолан көтөн кэлиитэ. Силлиэ холорук түһэр	Абааһы уола Таас Дьяантаар Дара Буурай өксөкү кыыл буолан ала холоругу түһэрэн кэлэр.
Эр Соботох бастакы айана	Эр Соботох бастакы айана
Бухатыр айанна бэлэмнэниитэ. Айана. Абааһы уолун Уот Кудулу Байбал таһыгар ситэ баттыр. Охсуһаллар.	Айанна турунуута. Айанын ойуулааһын. Уот Чумулу муора ахтыллар. Охсуһаллар.
Иккис айан төрүөтэ	Сюжет сайдыыта
Ат киһилии сангаран Туналыкаан Куо диэн балтын абааһы уола уоран барбытын тыллыыр.	Ат бу олонхоҕо иккитэ сангарар: 1. Сиргин-уоккун аһат диэн сүбэлиир 2. Абааһы абыгар, хомуһунугар киирэн биэрээйэбин диэн сэрэтэр.
Эр Соботох иккис айана	Эр Соботох иккис айана
Абааһы уолун таас туруу Чыыстай Буолакка охсуһарга ыгырар.	Охсуһуу таас туруу Чыыстай Буолакка буолар.
Сюжет сайдыыта	
Үс дойдуттан үгсүү түһэр. Айыы удаһана Эр Соботоххо көмөлөһөр.	Үс биис ууһугар үгсүү түһэрбитэригэр удаһан дьахтар кэлэн охсуһар миэстэбитин уларытын диир.
Эр Соботох үһүс айана	Эр Соботох бастакы айана
9 чугуун уолаттардаах удаһан дьахтар дьэтигэр тийэр. Уолаттар утуһа сыталлар эбит. Ийэлэрэ уһугуннартыыр. Албаһынан Эр Соботох кыайар.	9 чон тимир абааһы уолаттарыгар тийэр. Утуһа сыталларын харабыл абааһы уола уһугуннартыыр. Охсуһан кыайар-хотор.
Эр Соботох төрдүс айана	Көмүс Кырыктай бастакы айана
Абааһы кыһын кытта охсуһуута. Уоллаах кыыс өбөлөргүттэн иэстэһиэм дигэн саанар.	Эр Соботох уола Көмүс Кырыктай абааһы уолун кытта охсуһа сырыттаһына өбөлөргүттэн иэстэһиэм дигэн саана хаалар.

Эр Сөботох 4 айанын төрүүэтэ	Харьядылаан Бэргэн 2 айанын төрүүэтэ
Эр Сөботох архыбаза суруллубутунан Үрүг Үкэйдээн Куону көрдүү барар.	Эр Сөботох абааны кыһыгар онгорбут уола эмгэ аркымалаах кинигэү суруллубутунан Кыыс Сарыадыман Куону көрдүү барар.
Эр Сөботох 4 айана	
Абааны бухатырын кытта охсунар. Абааны уола хотгороору Уот Купсуур удаантан көмө көрдүүр. Удаан киргил көтөр буолан кэлэн Эр Сөботову тонсуйа сатыыр.	Уот Чолбоодой удаан Эр Сөботох кэргэнэ буолан утуян турар. Сарсыардатыгар киргил көтөр буолан ангар огтүн сизн кэбиһэр.
Сюжет сайдыыта	Көмүс Кыырыктай иккис айана
Эр Сөботох аналлаадын дыиэтигэр күтүүтүү кэлэр. Оронугар олороору гыммыта ороннорун сынаһата тостон түһэр, ону атадын бөтөөтүгэр бигээн олодор.	Бухатыр Тэмэликээн Куону кэпсэтэ кэлэригэр ороннорун сынаһата тостон түһэн эрдэбинэ атадын такымыгар түһэрэн өйөөн олодор.
Сэттис айан төрүүэтэ	Харьядылаан Бэргэн 3 айана
Абааны кыһа үс быластаах мовой буолан Эр Сөботох икки оботун уоран иддэ барар.	Таас Кудустай эриэн үөнгэ кубулунан Сарыадыман Куону таас хайаба кисти ситар.
Сюжет сайдыыта	Көмүс Кыырыктай 1 айана
Оболорун, балгын чокуур таас гынаттаан сизбигэр уктар албаस्ताах.	Көмүс Кыырыктай ийэтин көрдүү барар. Абааны дойдутугар тийэн атын чокуур таас гынан сизбигэр уктар, бэйэтэ аалай мохсобол буолар.
Сюжет сайдыыта	Эр Сөботох иккис айана
Эр Сөботох кыһын тобус тутум суһуохтаах Туналыкаан Куо диэн ааттыыр.	Эр Сөботох Туналыкаан Куону кэргэн ылар. Уруу тэрийэллэр.
Олонхо түмүгэ	Олонхо түмүгэ
Эр Сөботох уола Күн Эрбийэ кыайан-хотон эргиллиитэ. Уопсай үөрүү-көтүү. Күн Эрбийэ Дылыба Тойон ыйаабынан Үөнээ Халлаан харабылынан ананан барар.	Эр Сөботох абааны кыһыгар уола Харьядылаан Бэргэн Сарыадыман Куону кэргэн ылан уруу тэрийэр. Үөрүү-көтүү. Харьядылаан Бэргэн андажара.

ТҮМҮК

Билингүи кэмнэ олонголооһун норуот айымньытын биир бэлиэ көрүнгүн быһыытынан уоста быһыытыйда. Телевидение, киинэ, театр, араас культурнай тэрээһиннэр сайдыбыт кэмнэригэр бүтүн киэһэни, хас да чааһы мэлдьи олонхолуур, олонхону истэ олорор, баҕарбыт да иһин кыаллыбат. Онон билингүи киһи олонхону ааһан, радионан биэриилэри истэн, олонхо сюжетыгар олобуран уруһуйдаммыт хартыыналары көрөн эстетическэй дуоһуйууну ылар. Маннык эйгэбэ олонголооһун, быстахтык баһын-атаһын бааһан, быһа тардан толоруу баһыйар. Дьэ онон, дьың олонхоһуттар талааннарын сайыннарар, репертуардарын байытар кыахтара суох.

А.С.Васильев-Хоохура уонна кини үөлээннээбэ, биир дойдулааҕа В.О.Каратаев курдуктар оҕо эрдэхтэринэ үөрэммит үгэстэринэн уонна сүрэхтэрин баҕатынан 70-с, 80-с сылларга олонхолуурунан идэтийдиттэрэ. Ол да буоллар, кинилэр даһаны дьың олонголообуттара, дьон-сэргэ, көмүлүөк оһох иннигэр оллоонноон олорон бухатыырдар дьулаан охсуһууларын туһунан кэпсээн кэвийбиттэрэ, туойан доллоһуһуттара суобун тэнэ. Кинилэр норуokka биллиэх быаларыгар, фольклористар таба тайанан репертуардарын суруйан ылбыттара кэрэхсэниэх эрэ тустаах.

Олонхоһут А.С.Васильев эпическэй репертуарын сиһилии үөрэтэн, үөлээннээбэ В.О.Каратаев олонхолору тэннээн көрөн баран маннык кэккэ түмүктээһини эри оһоруохха сөп эбит:

1. “Модун Эр Сөбөтөх” олонхотун араас кэмнэ толорбут ваарианнарыгар кыралаан да буоллар сана матыһытары, образгары киллэрэн иһэр эбит. Ол курдук, дойдутугар толорбут олонхотун бүлүүлэрдии сир-туом алгыһынан саҕалыыр. Бу ураты саҕалааһын түг былыргыттан силлэс-мүтүк тардар. Онон А.С.Васильевы эпическэй үгэһи илдьэ сылдьар биир биллэр олонхоһут курдук сыаналыахтааһыт.

2. Олонхохут эпическэй эйгэ суобуттан умнан-тэмнэн да буолуо, эбэтэр, наар биир эргимтэбэ толороруттан да буолуо, дойдутугар толорбут “Модун Эр Соботох” олонхотун сюжетын судургутуппут (быстан хаалбытынан), биир эрэ үйэлээбит. Бу билигини кэм объективнай чэхчыларынан быһаарыллар.

3. А.С. Васильев уонсай биир ойуулааһыннары таптаан туттара харахха бырабыллар. Бэл атын олонхотугар — “Адык Боотурга” сүүрбэттэн тахса “Модун Эр Соботоуттан” хатыланар типическэй миэстэлэр бааллар. Маныаха кэнники сүһүөх олонхохуттар кизг эйгэбэ тахсан үгүстүк олонхолооботохторо, тутатына айар дьобурдара, кыахтара тийбэтэ сүүн төрүөт буолуон сөн.

4. Ол гынан баран, “Адык Боотур” “Модун Эр Соботох” олонхону кытта үүт-маас биирдэр дин түмүк онорор сыһа буолуо. Тобо диэтэххэ, бу олонхо айыы аймабын көмүскүүр бухатыырдар тустарынан олонхолор бөлөхтөрүгэр киирсэр. Ону таһынан, сюжетнай линията атын онкулунан сайдар. Онон, Васильев “Адык Боотур” олонхотун биир ураты суоллаах-иистээх айымныытын курдук көрүөхтээхпит.

5. Биир олонхохуттан үөрэммит, биир түбэбэ үөскээбит буоланнар А.С.Васильев уонна В.О.Каратаев “Модун Эр Соботох” олонхолорун тыла-өһө, туттар эпическэй формулалара сүрдээбин майгыннаһаллар. Ордук бухатыыр тас дьүһүнүн ойуулааһынна, айанын, абааһы аймабын кытта күөн көрсүһүү охсуһууга бэрт чаастатык көстөр.

6. Оттон сюжеттарын холбуу тутан тэннээн көрдөххө, улахан уратылардааба харахха бырабыллар. Уһуяаччылара Т.П.Гоголев олонхотугар, ордук Каратаев В.О. олонхото чугас турар. Ол гынан баран биир источниктан үөрэммиттэрин тыллара-өстөрө да кэрэһэлиир. А.С.Васильев учууталын репертуарыттан “Адык Боотуру” илдэ сылдыра да бэрт элбэби этэр.

Түмүктээн эттэххэ, А.С.Васильев-Хоохура курдук норуот талааннаах кинигин баай репертуардарын, айар-толорор дьобуруун билигини биһиги кэммитигэр илдэ кэлбит биир дэгиттэр олонхохута этэ. Олонхохут талаанын, кыабын, дьобуруун өйдүүргэ А.С.Васильевтан суруллубут олонхолор бигэтик кэрэһэлииллэр уонна А.Б.Лори, Б.Н.Путилов, В.М.Гацак научнай үлгүлэригэр туруорбут проблемаларын үгэс олохсуйуутун, тутатына айыы айымныытын, эпическэй текст уларытар-түлэрийэр төрүөттэрин, эпическэй эйгэ сабыдыалын, олонхохуттар оскуолаларын, вариантиар алгыһыыларын, сюжет орук хоһоонноро, уонсай миэстэлэр биирдинилээн текскэ туттуллууларын таһымын өйдүүргэ кыабы үөскэттилэр. Кэлэр өттүгэр биирдиилээн олонхохуттар эпическэй репертуардарын үөрэтии олонхо үөскээн-сайдан, олохсуйан иенигин, историческай поэтиканы өйдүүргэ орук охсор.

МОДУН ЭР СОБОТОХ

- Былыргы дылым
Быдыаһыктаах
Быдан дьэллик
Мындааларыгар,
Урукку дылым охсуһуулаах
Удан дьэллик
Уорбаларгыгар,
Эргэтээби дылым
Этиһиилээх эгээригэр
10 Икки атабым иитилиэн
иншигэр,
Үс сахам үөскүү илигинэ,
Ичээн этгээххэ
Иһиллэ илигинэ,
Мэник мэйиилээххэ
Биллиэн иһинэ
Орто туруу
Аан Ийэ дойдум
Айылан-үөскээн
Турбута эбитэ үһү.
20 Бу айылан үөскээн
Турбутун
Хайдах сэбэрэлээх,
Хайдах дьүһүннээх
Киһилээх-сүөһүлээх дойду
Үөскэбит эбит дьэн
Одуулаан-дьүүлээн
Көрөн кэбиспитим:
Мохсоһол көтөр,
Орудуос көтөр аһымктанар,
30 Тут хонук устата
Уңуоргу чоргул
Хара тытатын
Кыайан туттубатах
Улуу тумарык алааһа
Айылан-үөскээн
Турбутугар,
Сир ийэ дойдум киэнэ
Силигилии симэнэн,
Аан ийэм киэнэ
40 Араналыы сайдан
Киэн нэлэмэн быһыылаах,
Уһун дуйаар хонуулаах
Киэи алаас эбэ хотунум
Айылан-үөскээн
Турбутугар
Киһитэ-сүөһүтэ
Ханнаһый дьэн,
Одуулаан-дьүүлээн
Көрөн кэбиспитим.
50 Алааһым илин отгүн дьэки
Үс мэндимэһинээх
Таас дьиэ
Лигкиһини турарыгар тийһэн,
Одуулаан-дьүүлээн
Көрөн кэбиспитим:
Киһитэ-сүөһүтэ
Ханнаһый дьэн
Одуулаан корбутум,
Быһыйга быһыылаах,

60Күүстээх киһи корүгнээх,
 Бөбө киһи туруктаах,
 Бизэс былас
 Бизэкэйэр биллээх,
 Абыс былас
 Дарайар сарыннаах,
 Кээһэ былас түөстээх,
 Киһи киэнэ
 Түөрт кырыылааба,
 Үс сиринэн

70Үгүллэ быгыах
 Хатан укулаат
 Бухатыыр киһи
 Илин-арбаа хааман
 Тыылангыырын
 Одуулаан-дүүллээн
 Көрөн турдахпына,
 Олорор алааһыгар буолабына,
 Хаан-сүөл баайа
 Ханыйта ханыыласпыт,

80Сылгы сүөһүтэ
 Сыбыытаабыт,
 Аһаҕас атахтаах,
 Атырдыах муостаах
 Анах сүөһүтэ
 Арыалласпыт.
 Ханнын аалыстабына,
 Хаан таммалыыр буола
 Хаан-сүөл баай
 Ханыйласпыт,

90Сылгы сүөһүтэ
 Сымсын аалыстабына,
 Сын таммалыыр буола
 Сылгы сүөһү үөскээбит.
 Бу киһи мань
 Хайдах-тугу дыһайан
 Төһө киһилээх-сүөһүлээх
 Хамаанда буостуктаан
 Олорор эбит диэн,
 Корбүтүм:

100Суоччоботох,
 Суккуруур соботох киһи
 Бэйэтэ эрэ
 Олорор быһыылаах.

Мантан буолабына,
 Өлөрөн-төһөрөн
 Суон саалынан
 Дуомат уурсан,
 Халыг хаһанан
 Харчы кээһинэн

110Аһаан-сиэн корон бараң:
 “Бу диэн мин холбор
 Кыра аһылык буолуохтаах”,
 диэн

Абыс үрэх баһыгар
 Айалыыр,
 Тобус үрэх төрдүгэр
 Туһахтыыр,
 Сэттэ үрэх тухары
 Сиэгэ иитэр.
 Эһэни эгээриттэн,

120Тайабы танытыттан,
 Бууру муһнуттан сиэтэн,
 Бултаан-астаан,
 Аһаан-сиэн,
 Быһаҕас тыһынан
 Былчары көрөн,
 Добук тыһынан
 Толору көрөн
 Дуоланнаан бөбө олордобуна,
 Биир бириэмэҕэ

130Сарсыарда ойон туран
 Сэттэ дьиэрэг котор
 Тэбинэн корботох
 Дьүлэй көмүс тизэргэнигэр
 Ойон тахсан
 Илин-арбаа корбүтэ,
 Хоту-собуруу хайыһан корбүтэ.
 Сир ийэ хотуну
 Сиккиэрдэнэн.
 Дойду ийэ хотуну

140Холоруктанан,
 Түөрт түрүлүөкэлээх
 Түгүм дьүккүөр холорук
 Түһнэри сахыйан,
 Абыс татаҕалаах
 Аан буурай холорук
 Таһнары сатыылаабытын

Кэлин өттүгэр
Кингкиниир киэиг халлааны
Кымыс хойуутунан
150 Ибинрбит курдук,
Тыала урут түспүтүн кэнииттэн,
Кингкиниир киэиг халлаан
Үөһээ Дойду диэкиттэн
Хара уоҕа былыйт
Урут түһэн кэлэн,
Киниттэн уонча хаамылаах
Сиргэ түһэн
Үс түүшнэх-күн тухары
Дьыгыйһиэн кээспитин

корбүтүм:

160 Моойтуругар мойбордоох,
Кутуругар хоболоох
Мохсоҕол көтөрүм кэлэн
Уонча хаамылаах сиргэ
Тоҕус хохудал тинити
Баһын холбуу тардан
Олоро түһээри гыммыта,
Сэлиэһинэй бурдук
Сизэмэтин курдук
Илдьи ыстаммытыгар,
170 Сиргэ олорон
“Лах” гына түстэ.
Бу гынан барап
Тумсун-уоһун
Туора-таары соттоп
Итишиик диэн кэпсии,
Машык диэн саҕара олордо:
(Үрүг Уолап):

“Дьэ буол
Орто Дойдум
Удурбайдаах хатыга буолап

180 Тураахтааммын
Аап Ийэ дойдум
Алтан далбарайа буолап
Айылааныбыг
Босхо хара тыаны
Моойдоох баһынап куотар
Моҕул кугас аттаах
Модун Эр Сөгөтөх, нойоон.

Турар бэйэбэр,
Тоиг күүгүгэр
190 Дуолап кирдык дорообону
Тускуйдум курдук!
Иэ, бу хайа дойду
Халыг хамаандата,
Суон норуота кэлэнгин
Толоон унуортан
Дорообонон тосхойдуг,
Алаас унуортан
Баһыыбанан маанылаатыг
Диир буолларгып,

200 Иэ, нойоон, били кулгаабыг
Уһугунан истэринг,
Харабыг ыларынан
Көрөрүг буолуо,
Үөһээни үс күлүмөннөөх
Үндүр манган халлааным
Үрүт өттүгэр олорор
Үргэлиттэн үргүүк сүөһүлээх
Үстээх харчым саба
Үөннээх сүүстээх
210 Үргэл Айыы Тойон оҕоһьор
Диэн баар динллэрин
Истэринг буолуо, нойоон,
Абыс кыйаар кыталык кыһып
Уонча тоҕус субан
Туруйа уолун тобоҕо буолбут
Үллэр хара тыаны
Үрүт өттүнэн
Өрүкүйэн көстөр
Үүт маҕап аттаах

220 Үрүг Уолап диэн
Эт бэйэбинэн,
Илэ дүһүммүнэн
Субу тийиэн каллим курдук.
Иэ, ити эннийэлиир
Диэтэх киһи
Суон сураххын сурааммын,
Абыс харалбан сыртым
Аартыгын арыйдым,
Тоҕус кулукулаах суол
230 Алап ийэм суостуганын
Тобулап кэлэн турабын.

Ол хайа, нойоном,
 ...
 Дьулуруйан тарпат
 Дуолан соргун
 Тугуй диэтэххинэ,
 Аллаах ат сылгым тардан
 Дьулуруйан барбат
 Албан наадаг
 Тугуй диэн ыйытар
 240 Айыылаах буолларгын,
 Иэ, нойоон, били
 Бургунас ышабым
 Муоһун курдук
 Дьүөрэлэһэн төрөөбүт,
 Аллаах ат сылгым
 Харабын курдук
 Артыаллаһан айылыбыт
 Үчүгэй оҕом
 Үрүн Үкэйдээн Куо диэн
 250 Үрдүк үтө дьахтар баарыгар
 Ити, Алын Сибиirim аарымата,
 Көстүбөтүм киэнэ
 Күтүр күүстээбэ
 Кэлэн күөмчүлээбитигэр
 Хайа, күрүө-хаһаа
 Буолууй диэн
 Көрдөһө кэлэн,
 Хаалдыктаах бэйэм
 Хангкыйдым,
 260 Дьүһүннээх бэйэбэр
 Сүктэ турабын курдук!
 Чэйиий, нойоон,
 Ытык тылбын ылыныый,
 Кэриэс тылбын кэһимээрий.
 Халын ойуур курдук
 Хахха буолан,
 Суон ойуур курдук
 Дурда буолан корүүй!" диэтэ.
 Инньэ диэбитигэр
 270 Биһиги киһибит
 Үчүгэйи эттэ диэн
 Үөрэ истибэтэбэ,
 Куһаҕаны эттэ диэн
 Хомойо санаабатаба,

Сылдыбытың курдук
 сылдыбыта.
 Анарааттан котон кэлбит
 Котор буоллабына
 Өрө котон куугунаан
 Үөһээ Дойдугун диэки
 280 Өрө котон күпсүйэн
 Тахсыбытың кэинэ,
 Биһиги киһибит буоллабына
 Сылдыар сырыыта
 Сырыы буолбатаба,
 Аһыыр аһа
 Ас буолбатаба,
 Таһнар таһаһа
 Таһас буолбатаба.
 Сылдыгыгар сүүрэн киирэн
 290 Миннэр миһэгитин,
 Үрдүк талаһатың таһааран,
 Тойон сэргэтигэр
 Чолоччу кэлгийэн баран,
 Отут хонук устатыгар
 Баайан баран,
 Киникиниир киэнг халлаан
 Кырылыһа буолбут
 Кымньытыһан
 Кылыр-ылыр сотуолаан баран,
 300 Босхо былыт
 Буутайың буугалаан,
 Сүүрүк былыт
 Сорүөтүң сорүөлэниң,
 Киэнг халлаан
 Ханхархай ыгырыһың
 Хаппабың уурунаң,
 Үс хостоох тимир лигкир
 Хаап дьиримириң
 Лиһигирэчи тардан,
 310 Атын үрүң көмүс
 Чылыгыр халыһың
 Туора уоптараң,
 Атын сиэтэн таһааран баран,
 Харалдыктаң көһүт
 Хара улар курдук
 Хап бааччы хатана түһэн,
 Хонууттан көһүт

Куртуйах көтөр курдук
 Атын үрдүгэр дьобус бааччы
 320 Олоро түһэн баран,
 Атын абыс ойбоһун
 Лиһигирэччи тигилэхтээн,
 Үрүг түүтүн
 Үрэйэ охсон,
 Чэгиэн этин
 Дэлби охсон,
 Иккиһин хардарыта
 Хатан угуоҕар диэри
 "Чап" ғына хардары саайан,
 330 Кос бөҕөнү көтүтэн,
 Күннүк бөҕөнү чиэрэстээн,
 Тымныы дьүккүөрү дьүккүйэн,
 Дьыбардаах айаны айаншаан
 Турулуур тус арҕаа диэки
 Түһүнэн бара турбута.

 Бу айаннаан-сэмэлээн
 Баран иһээрэн
 Биһиги киһибит
 Ата буолабына
 340 Үөһээ Дойду диэки
 Өрө көтөн куугунаан,
 Бэйэтиттэн кынаттаах
 Ат буолан
 Үөһээ Дойду диэки
 Сиэллээх кутуругунан
 Кынаттанан,
 Үөһээ Дойдуга
 Өрө көтөн куугунаан,
 Үс күлүмэннээх
 350 Үндүр маган халлаан
 Үөһээ өттүгэр
 Өрө көтөн куугунаан тахсан,
 Айыытын сиригэр тийэн
 Биһиги киһибит
 Аллараа Дойдунаан,
 Орто Дойдунаан
 Сиэллэрэн-хабылыннаран
 Испитин
 Анараа обургу,
 360 Абааһы уола буолабына,

Биһиги киһибит иһэрин билэн
 Айыытын кыыһын
 Сабардаабыта да,
 Аллараа Дойду
 Аптаах дойдутун диэки
 Таннары кулахаҕыйан
 Түһэн иһэрин
 Биһиги киһибит
 Баран иһээрэн,
 370 Абааһы кыыһа дьахтары
 уоран
 Барбытын билэн,
 Аллараа дойду диэки
 Салаһа баттаан
 Аптаах абааһы уола
 Аллараа Дойду диэки
 Таннары кулахаҕыйан түһэн
 Бара турдулар,
 Аллараа Дойдуга түһэннэр,
 Орто Дойдунаан
 380 Курдары көтөн аһаннар,
 Алын дойдуга түһэннэр
 Абааһы кыыһа
 Ахта таһа сабыылаах
 Сылдыспат аартыктарын
 Аһа түһэннэр,
 Көстүбөт өттүк таһа
 Былдыһан
 Өкүйдэспит аартыктарын
 Күөйэ түһэрэн бардахтарына,
 390 Арал-дуҕа алдыаммыт
 Амынһыардаах аартыктарынан
 Аһа түһэн бараннар,
 Аллараа Дойду
 Аат Эбирийэ куоратын
 Аһа түһэннэр,
 Хат буолбат
 Хара лаһыар дьахтардаах,
 Оҕону онгорбот
 Тура дураҕай уолаттардаах
 400 Аат Эбирийэ куораты
 Аһа түһэн бараннар,
 Уот Кудулу Байбал
 Кытытыгар тийэн

Биһиги киһибит
Абааһы киһитин
Ситэ баттаан ылан
Кэтэҕиттэн
Тһэрэ тардан түһэрэн
Орто Дойдуларыгар,
410 Олохтоох орто туруу бараан
Дойдуларыгар тһийэн,
Охсуһан оломооттоһон,
Кырбаһан кһыллаһан,
Табыһан дьалкытһыһан
Түһэн бартара.
Биир ый хонуга
Отут хонугар,
Икки ый хонуга
Ахсааннаах,
420 Алта уон хонуга
Дуогабардаах,
Тобус уон хонугар
Туруулаһаһнар,
Биһиги киһибит
Абааһы киһитин
Илин-кэлин өттүн
Көмүрүө хаардыы
Үлтү койон,
430 Үрүт-кэлин өттүн
Үлтү кэйэн,
Добун халлаан
Дьулайын тутааһын
Добук тутан,
Хатаһ халлаан хараҕатыһ
Халты харбатаһ,
Кинкиниир киһиг халлааны
Үс тогүллээн
Өро мэтэритэн таһаараһ,
440 Дьылбэгэр биллэвинһэрэн,
Сири сэттэ бэчээтинһийһэн
Бьһа быраһан
Түһэрэн бараһ,
Кыһынн иһигэр сылдьан эрэ
Кыһылы көрдөвүнэ
Кылана-кылана улуһар
Уот илбис
Сытыы кылыһын ылан

Хабаһын түгэҕиттэн
450 Батары сааһан бараһ
Түһүн тылыгар дһэрн
Хайа тардаһ кэбисһиттэ
Компохтоох харыйа
Кой боллох хаан
Сиһин үһнэ
Былчас гһна түспүтүн
Сэттэли билас
Ууһнарыта тардылаһан,
Бьһыл-тыгыл тывинһараһ,
460 Брах-тырах тэбинһэрэн,
Кһиһи бу айыылаах
Кэбиллэбит киһитэ
Аһһыа буолуо дуо,
Уруккаттан дьүөрэтэ суох
Саһалаах абааһы киһитэ
Бьһыы-соһуу,
Бьһыы-туһа,
Эһгэлийэ-куһаара,
Күһүһүгү сирим түгэҕинэн
470 Дэлбэритэ тоһорун күрдүк
Күһүгүр-хаһыгыр
Тойук ырылааһ,
Саһалаах буола сыһһыта,
(Абааһы уола):
"Аа-һыа, аа-һыа!
Аһа да дһибһэн!
Орто Дойдум
Удьурбайдааһа буолаһ
Сураһырбыт,
Аһын Дойдуга
480 Аатыг аатырбыт,
Суон аатыг сураһырбыт
Алаһ аатыг
Аатырбыта бэрт этэ,
Нойһон, дһибһэн!
Ити, бу да буола
сырыттарбын
Эһи сураһһын садыккыһ
Истэ-билэ сыһһыатым
Буолаһ бараһ, билбэжкэбһи
Өттүктэһэн-ойүөлэһэн,
490 Гүрдьһан-дьалкытһыһан

Эрчимнээхтик айанныафым.
 Чэйнийбинэ, нойоонура!
 Анһыах!" диятэ.
 Иннэ диян бараи,
 Ат сылгым буолаафына
 580 Силээн үрэх сафаны
 Сиирэ тэбэл,
 Турулуур тус хоту
 Дойду дияки
 Айаннаан-сэмэлээн
 Түһэн бардафына,
 Кыһынгы диян
 Кырыатынан билэн,
 Сааскыга диян
 Сахсаатынан билэн,
 590 Сайынгыга диян
 Самырынан,
 Күһүнгүтэ диян
 Өксүнүнэн билэн,
 Айаннаан-сэмэлээн истэхтэринэ,
 Айыыларын сирэ баранан,
 Абааһыларын сирин дияки
 Айаннаан-түһэн бардахтарына,
 Киэнг сир кэринэ биллибит,
 Үтүө сир дьүһүнэ көстүбүт.
 600 Түөрт уон хостургуннаах
 Чугуун таас дьизэ турарыгар
 Абааһыларын киэнэ аарымата
 Манца олоро кэлэн
 Уоран кэлбитэ буолуо диян,
 Биһиги киһибит
 Тойон өһүөлэрин баһа
 Субу туһунан буолуо диян,
 Тонсуйан ыиригитэн кээһэ-
 кээһэ
 Итинник диян сагадаах,
 610 Манһык диян тойуктаах
 Буола турда.
 (Модун Эр Софотох):
 "Дьэ буо!
 Нойон уол,
 Аат Эбириэн куоратым
 Иччитэ уол!
 Мэбай аллаафым дуу

Тахса тардыый!
 Тыгыгыгын иһилинэм,
 Тыгырааххын хастыафым,
 620 Дук гынар
 Дууһафын тутуофум,
 Эриэн тараһафын тыгытаммын
 Искин хайытыафым.
 Чэй, тахса тардыый!
 Дьэ, нойоон,
 Бу хаһаангыттан
 Бас билбэт
 Хаһаандафын хамыныгыг,
 Ити мин балтыбын
 630 Уоран кэлэн турафын?
 Нойоон, чэйний, миигин
 Албан ааптын ааттатар,
 Суон дьаалы сурахпын
 Суруур буолааххына:
 Босхо хара тыаны
 Моойдоох баһынан куотар
 Мобул кукас аттаах
 Модун Эр Софотох диян
 Субу тийэи
 640 Кэлэн турабын, курдук!
 Чэ, нойоон, дьэ бу
 Биэрбэтэргин да
 Быакаччы кэлгийэммин,
 Маарыан ити ылан
 бараарыбын,
 Суон бэйэфин сууларыафым,
 Ийэйг ууһун эһизэим,
 Абаг ууһун аймыафым,
 Аймах-билэ дьонгун
 Барытын барыафым.
 650 Чэйний, эрэйэ-буруйа,
 Ээбэ-ыыца суох
 Балтыбын таһаара тардан
 Кулуонуй!" диятэ.
 Онуоха буолаафына,
 Дьизэ иһин дияки
 Алдырхайдаах тыас
 Дэлби ыстанарга
 Дылы гыммыга да,
 Түөрт уон хостургуннаах

- 660 Чугуун таас дьнэ
 Хаба ортотунан
 Хайа ыстаммытынан,
 Төбөтүнэн
 Дьоло ойбутун кээнэ,
 Түөрт уон саһаан үрдүктээх,
 Түөрт саһаан төнүргэһингээх,
 Былас аһара
 Тимир ньолоомпуй сырайдаах,
 Илһи көрөбүн диэн
- 670 Аржаа көрөн,
 Хоту хайыһабыл диэн
 Соҕуруу хайыһан,
 Туос харалдан киһи тахсан
 Ылсыыта биллибэтэх
 Ырыалаһа,
 Туолката биллибэт
 Толкуйдана турда.
 (Абааһы уола):
 “Быа, айа да диибизэн!
 Нойон да диибизэн!
- 680 Бу, били, кулгаабым
 Уһугунан иһиттэхпинэ,
 Харабым ыларынан көрдөхпүнэ,
 Били, ийэтин ууһугар
 Иирээннээх,
 Аһатын ууһугар
 Айдааннаах да диибизэн!
 Модун Эр Соҕотох диэн
 Аһардастыы аатырбыт,
 Соҕотохтуу сураһырбыт
- 690 Киһи баар дииллэрэ.
 Ол кэлбит буоллаххына,
 Нойон, дьэ,
 Акка ыгыгыртааха
 Аһардаспат атастыылар
 Түбэһистэхпит буолуо,
 Нойон, да диибизэн!
 Дьэ, тэһиэх доһорум
 Дьэ көһүһэһит буолуо.
 Чэйий, нойон,
- 700 Кэлэ тарт, мантан чыгхал
 Хоту дойдуга,
 Үс билдэстээх сиргэ
- Алта тыгырахтаах
 Хахай кыылым
 Таба тирэнэн турбатах
 Таас туруу кудул
 Чыыстай Буолагым
 Баара буолуо, нойон.
- 710 Онно чаас аһарын
 Тарпаккабын,
 Күөс быстынгын
 Кэтэһиннэрбэккэбин
 Чэйий, нойон,
 Тийэ тардыый!” диэбитэ.
 Онуоха баар,
 Бийиги киһибит киниэхэ
 Чаһы кэтэһиннэрэн,
 Биримэ биэрэн
- 720 Көһүтүнэрбэт киһи буолла.
 Тэбис-тэһиңэ
 Тардыһан тийээннэр
 Иккиэн урут этиһилэрэ,
 Иирээннэрэ
 Урут ааспыт
 Дьон буоланнар,
 Тийбиттэрэ даһаны
 Аһаар илиилэринэн
 Кулгаах тааска убуруталаһан,
- 730 Аһаар илиилэринэн
 Сутуруктаһаннар,
 Хокуоскалаһан сигиһэннэр,
 Бийиги киһибит буоллаһына
 Абааһы уолун
 Ханас илиитин
 Тойон хокуосканы туттаран,
 Тоголоһор диэри буккуйан
 Тэлэкэччитэ туран,
 Уһа илиитин
- 740 Эмэхэтиттэн эргитэн аһалан
 Кулгаах тааска
 Убуруталаһан киирэн барбыта.
 Өлөрсүө суох дьонноор
 Мантан өһөл булан
 Өлөрсөһөһөр,
 Кырбаһыа суох дьонноор
 Мантан ирсэн буланнар,

Кырбаһан кыһылаһан,
 Табыһан дьалкытыһан.
 Өлөрсөн өһөхтөһөн
 Түһэн бардахтарына,
 Сөдуур этинэн сууларган,
 Күөс этинэн үгкүрүүтүһэн
 750Өлөрсөн өлө ооһыһон
 Түһэн бардахтарына,
 Күһнэрип уотун
 Комүс аалыһа гына
 Күккүрүү тобуһнарбыттара,
 Ыйдарын уотун
 760Саккырыы тобуһнараннар,
 Ыллыыр чыычаах
 Ыллаабат буолбута,
 Этэр кэбэ кэхтибитэ,
 Сордоһ балыктара тахсан
 Туһаһа туппуттара,
 Күөнэх балыктара буолаһына
 Куобаһ туһаһар
 Кытта кирибитэ,
 Куобаһтара киирэн
 770Кус туһаһар иннибитэ.
 Буурдук алдьархайдаах
 Айдаһ бөһөнөн
 Үс айыы тухары:
 Аллараа Дойдугтан,
 Абааһы бииһин-ууһуттан
 Үһүү түһэрэһнэр,
 Үөһээ Дойдугтан,
 Үргэл тойон оһонһортон
 Үһүү түһэрэһнэр,
 780Орто Дойду олохтоохторо
 Эһиэ үһүү түһэрэһнэр:
 “Бу икки улуус бухатыырдары
 Өлөрсөннөр,
 Аан Ийэ дойдуну
 Аһыйахтаах уулуу
 Аймаатылар,
 Орто туруу дойдуну
 Ньуоскалаах уулуу
 Тоһу тутан, долгулдьутан
 790Айдаһнара-куйдаһнара
 Аан дойдуну алдытта,

Сир Ийэ дойду
 Сибиһнэрэ билниһилэр”,
 диһнэр,
 Үһсүү түһэрэһнэр,
 Өлөрсөн өһөхтөһөн
 сырыттаһтарына,

Үөһээ Дойду диэкиһтэн,
 Бииһиги киһиһит иниттэһинэ,
 Удаһан дыаһтар
 Кыһран дыаһһынан
 800Иһэр саһатын
 Иһтэн өлөрбута.
 (Айыы удаһана):
 “Дом иһи!
 Таһымынан оһсуллар
 Дайар дыайыһ быттырыыс
 Дьалкыйтаһы хамсаан
 Корүг эрэ оһолоор!
 Субу айыыһааным аймаһын
 Айталһалаах абааһы
 Бииһин-ууһа тахсан
 810Аймаабытын иһниһэр,
 Дьүөрбэ-дайаан дүһүрүм
 Эттэ баһас диһн,
 Эһэгэттэах тыһым
 Эрбэх саһа буолаһ
 Дьһэритэлээн тийдиһиний.
 Ити били, минниһ киһи
 Туоммут баһас тойугум
 Тоһус үйэ тухары
 Домһоруктаах буолаһууһ.
 820Аһтар баһас айыыһарым
 Аймаһыһар албаһаһым
 буолаһу.
 Күһүм эрэ удьуорум
 Корүү корор күһүм
 Буолаһтаһый диһбиһн.
 Модун Эр Соһоттох
 Аһардаһтым аатыраһтым,
 Соһотоһтуу сураһыраһтым
 Соһун баһас тубуһтун.
 Ороһойүгү үрдэһн
 830Үтө соһун тобулаһуһун.
 Аан Ийэ дойдуларгар

Бишгэ төрөөбүт баалгыгын
Эргитэгийн ытыгый.
Дом ини, дом ини
буолуунууй!
Субукалыыр бэйэн
Сурахтаатахый сурагын
Абааны бинигэр
Агардасты аатырый,
Соѳотохтуу сурагыр!
840 Дом ини!" диэбитэ.

Иньэ диэбитин
Кэлин өттүгэр буолабына,
Биниги киһибит
Айы удаанын сагата
Сүшүтүн кэлин өттүгэр,
Абаанытын уолун
Аньара эрчимирэн,
Тэбэрэ эрчимирэн,
Охсоро омунуран
850 Абаанытын уолун
Үрүт күүһүн үрэйэн,
Чэгийн этин дэли охсон,
Иккинин хардары сырбатан,
Хатан уорабайын
"Чап" саайан,
Үрүт күүһүн өһүлэн,
Үс түүшнээх-күн
Түгкэтэх холоруктаан,
Сирин сэтгэ бэлэтинэйинэн

860 Ыһа бырабан түһэрэн баран,
Кыһын бинигэр сылдьан
Кылаах эти көрдөбүнэ,
Кылана-кылана муцунар
Буут ордугуна бонпуудалаах
Тимир долүкүүр
Хаан быһабын
Сулбу тардан ылан,
Хабадын түгэбиттэн

870 Хайа анһан баран
Түһүн тымыгар дилэри
Хайа тардан
Синин үһүн
Чикк өчи тардылаан

Күүргүйдүү-көбүлүү,
Ыстыы-куруһунуу
Сыһыта биниги киһибит.
(Модун Эр Соѳотох):
"Дьэ буо!
Аан Ийэ дойдубун
880 Атахпынан арсыннааммын,
Орто дойдубун
Улууахпынан усталаабыт-

туорабар

Бу күүгэн эттээх,
Көлөһүнэ игиридээх
Күн мөлтово баарыгар
Түбэспит
Аанай абабын көрүүй!
Иэ, субу маарыан, нойон, бу
Үрдүк бэйэбин бүдүрүтэр,
890 Суон бэйэбин сууларар,
Хара хааммын товор,
Кыһыл эппин кырбагыр,
Үөл эппин үөрөүстиир
Үрдүк үтүө киһи
Ханна баарын
Билэринг буолаарай?
Чэйиний, ыйа тардан кулууй,
Нойон, ыйан биэрдэххинэ,
Дук гынар дууһабын,

900 Тык гынар тыыгынын
Хаалларыбым, нохоо!
Иэ, бу маарыан ити
Аан Ийэ дойдунан
Айаннаан кэлэрбэр
Агардасты аатырда
Диэбиттэрин иннигэр
Кэлбит аанай абабыан!
Чэй, ыйа тардан кулууй,
Дук гынар дууһабын,

910 Тык гынар тыыгынын
Ордоруом, нойоон", диэтэ
Онуоха буолабына,
Абааны уола эрэйдээх
Дууһатын комүскэниэх киһи
Буолан,
Киһи ол айыылаах

Кэбилээбит киһитэ
Ыһыгыты-хаһыгыты,
Ыллыы-туойа,
920Энэлийэ-куйаара сыппыта.
(Абааһы уола):
“Айабыан!
Бу миннийэлиир
Диэтэх киһи диибинэн
Өрөгөй бөбөнү үгүлүтэнгини,
Соргун бөбө табыллангыны,
940 Анардастыы да
аатырдабын.

Кыайан-хотон олорор киһи
Ити сангата суох
Буолуо баара дуо, нойоон.
930Ол гынан баран,
Эйигин үрдүгүнэн
Манна сугаһынан
Дьон элбэхтэр, нойоон!
Дууһабын баҕас
Хаалларар буолаххына,
Ыйан биэриэх этим, нойоон.
Самантан чыгхал хоту
Дойду диэки түстэххинэ,
Тобус чугуун уолаттардаах

940Аат Эбириэн куорат
Анараа таһаатыгар
Олорор да, диибинэн,
Ытык Чохчойдоон удабан диэн
Абааһы кыһа баара.
Ол тийдэххинэ,
Тобус чугуун уолун кытта
Биир киэһэ аһыыр
Аһылык гынан кээһиэхтэрэ.
”э оһон, нойоон,
”ук гынар дууһабын,
”к гынар тыһыммын хааллар!
”гтай-айыкка!” дии сыппыта.
иги киһибит
уһа ордоруох
”кэһиннээх буола сылдыһа [дуо?]”
аардаах этин талбалаан,
”олоһсолоох этин ыһыахтаан,
”уухара сокуускаата,

Мэкчиргэ мэһиэтэ,
960Тыһраахы дыйһага гыһан,
Ыһаһ-бурайан кээһэн баран,
Абааһы аймахтарыгар,
Костүбэт хаан удьурдарыгар
Өһөхтөөх хаан тарбахайданан,
Хагдаһ бэрбээкэйбэр диэри
Хаанһаах кэһинилэннэһим диэн,
Үөрэн-котон, оройон-чөройон
Үүрүүн аҕалан баайан кээспит
Атын үрдүгэр түспүтэ да,

970Тус хоту дойду диэки
Сизлэлэрэн-дьигинитэн киирэн,
Айанһаан-сэмэлээн
Бэрт сир
Бэлиэтэ биллибитэ,
Үтүө сир дьүһүнэ
Көстөн түһэн киирэн барбыта.
Түөрт уон көс түһүргэннээх
Чугуун таас дьинэ,
Туарыгар тийһэн,

980Сэттэ бухатыыр
Сэгэтэн киирбэтэх
Дибдиргэннээх лип-аан
Халваннарын
Иэрчэбэр диэри махтаан,
Баҕабыгар диэри махтаан
Киирбитэ даһаны,
Уһа орон аантан
Уһа биллигинэн
Хаһас биллэриkkэ дылы

990Тобус чугуун дьонһор
Утуһан тыһалла
Сыгаллар эбит,
Хаһас өһөх төрдүгэр
Түһүн тыһынан
Суоччоһотох илиһилээх,
Самаһын туһунан
Суоччоһотох аһахтаах,
Сүүһүн ойһонунан
Суоччоһотох харахтаах

1000Абааһы кыһа
Хаһас өһөх төрдүгэр
Сөрүү кото сылдыһан

- Итэбэс-быһаҕас сагартыы,
Эгэй-дугуй
Тыһна сышыта.
(Абааһы кыһа):
“Иһииликиин-таһаалыкпын,
Иэдэникиин-куудааныкпын,
Буоллуунугуй субуһунугуй!
Ноһоолорум, хотуктарым,
1010Уһуктатылыы тардыталаан!
Атын сиртэн ыалдьыттанан
Чиэски сиртэн
Кэргэниэммит быһыылаахый,
Кулгаабым уһугуан
иһиттэхпинэ,
Ортоколуур Дойдуларга
Агардастыы аатырбыттыыр,
Соботохтуу сурабырбыт
Босхо хара тыаны
Моойдоох баһынан куотар
1020Моһул кугас аттаах
Модун Эр Соботох
Бухатыырыга обургулуун
Түбэлэрбэр
Чугаһаата быһыылаахый,
Ноһоолорум, хотуктарым!
Утуйбуттаах буолааххытына,
Уһуктуталыы тардыталаан,
Өлбүтүгэ буолааххытына,
Утуталыы оһсутаалаан.
1030Чэйингитиий, ноһоолорум!
Итикэлиир
Сүгүнүнэн сүктүбэтэх,
Ааныбаканан ааттамматах
Амырын ыалым оһокото
Аттанба буолбута,
Итикэлиир биһигилиир дьоншору
Устукадьыр олохпугун
Уйгуртаба буолуоба,
Ноһолорум, хотуктарым!
1040Чэйингитиий,
Туруталыы тардыталаан!
Ити биһи обургуну көрдөхпүнэ,
Харахайым дьүккэлэрэ
ыарысталаһыр,
1050Биликэлиир обургуну
көрдөхпүнэ
Кутум-сүрүм куодуйбалыыр.
Ноһоолорум, хотуктарым!
Чэйингитиий,
Туруталыы тардыталаан!” диэтэ.
Онуоха буолабына
Тоһус чугуун уолаттар
обургулар
Уолуйбуттуу соһуйбуттуу
Ойон тура экирэбиттэр да,
Үгүүлэрин-батастарын
1060Үрдүгэр түһэннэр
Биһиги киһибитин ылан
Оһсуннарар-чаачылыыр
Бокуой биэрбэккэ,
Тоһус өттүнэн
Үгүүнэн түһэннэр
Ааннары астарбакка
Иэччэхтэри-холуодалары
Таһырды анһаннар
Тиэргэнгэ ойутан
таһаарбыттара.
1070 Бу гынан бараннар
Алта тыһырахтаах хахай кыыл
Таас туруу
Чыыстай буолактарыгар илдээн
Анаардыы илиилэринэн
Өрө анһан турдактарына
Биһиги киһибит буолабына,
Өлбөт-сүппэт
Сүбэтин була сатыы,
Көһсүн иһигэр,
1080Күүгүнэс саһаалаах,
Баһын иһигэр
Баллыгынас тойуктаах
Буола турда.
(Модун Эр Соботох):
“Дьэ буо!
Тоһус абааһы уола доһотторум,
Ити көстүбөтим уола
Дьүөгэлэрим.
Аан маннайгынан
Түрүр бэйэбитигэр

1090 Дуолан кирдык
Дорообону тосхойдум,
Тута баҗас турунгутууй!
Сээи, нохоолорум,
Үтүө дьон буолаххыг,
Икки саастаах унгооххут
Үүттээх буолуоҕа,
Ити күннэтэ аайы миң курдук
Улахаанай бухатырынан
Үтэһэлэнэр-аһылыктаһар

1100 Биллибэт,
Онон кэриэс сырыыбар
Эниэхэ өлөр мөҕүүбүн
Мөҕгөн көрдөрүөхпүн
Хайдах буолуой, нохоолор?!
Дьэ, нохоолор
Мин даҕаны
Дойдубар баар эрдэппинэ,
Син курдук аатаран-сураҕыран,
Орто Дойду

1110 Удурхайдаах мастара,
Уулаах тинтгэрэ буолан,
Сураҕыран,
Диринг муоранан үктэллэнэммин,
Сатыы кыраайынан
саарыктанан
Син киһи курдук киэптэнэн,
Ураанхай курдук дьүһүннэнэн
Сылдыбыгтым.
Бу кэлэн өлөөрү туруммын
Көрдөһүүлээх үтүө тылбын

1120 Өйдөөн истэн көрүң!" диэбитэ.

Онуоха буолаҕына
Абааһы уолаттара сордоохтор
Өс кирибэх баҕайылар эбит:
"Кирдик даҕаны,
Бачча айыылаах хаайан турап
Товус киһи
Ханна гыныахпытый?
Кэппибитинэн чугуруйаммыт
Өлөр мөҕүүтүн көрдөхпүтүң?"
30 Кэппилэринэн чугуруйан
биэрдилэр.

Киэпг халлаан
Улуу чиэппэригэр холобурдаах
Дьэс туруу уот илбис
Сытыы кылыһынан
Үс тогуллээн
Түгкэтэх холоруктаан
Турар туруук хайалары,
Абааһы уолаттарын түөрэтин
Быһыта сыһыан

1140 Үс түүһнээх-күн
Холоруктаан, быһыта сыһыан
Кыйдаан кэбиспитэ,
Бастара санга түһэн эрэллэрин
Биридэ өйдөөп көрөн кээспитэ,
Абааһым хаан аймахтарын
Албыннаатарбын даҕаны
буоллар,

Күүспүнэн,
Өйбүнэн-санаабынан
баһыйаммын
Өрөгөй талааным үрдээтэҕэ,

1150 Соргу дьаалым табылынаҕа
диэн,

Үөрэн-көтөн,
Өрөйөн-чөрөйөн
Дьизэлэригэр сүүрэн кэлэн
Абааһы кыһа
Хаҥас оһох төрдүн диэки
Сөрүү көппүтүн,
Кэтэҕин аһыттан
Сабардаан ылан,
Бүк баттаан сылдьан

1160 Таһыйан хабылыһанара-
хабылыһанара

Күргүйдүү-көбүлүү,
Ыстыы-куруһунуу
сылдыбыта

Биһиги киһибит.
(Модун Эр Соҕотох):
"Дьэ буо!
Ити билан
Абааһы кыһым атаһым,
Костүбэгим кыһа
Дьүөгэлэрим, ити доҕоччугоум,

Уолаттаргар туттаран сизэбитиг
1170 Дуолан илэ дэриэсиниык
Буоламмын бу кэлэн
Үрдүк бэйэбин кэмнээри,
Үтүө бэйэбин бүдүрүтээри,
Суон бэйэжин суулараммын
Кыһыл хааггыны,
Кыпсыгың кыатын
Кытыйатын устун
Кылдыгыратыам,
Субай хааггыны

1180 Сут кыһыныг
Солуучабын үтүнэн
Суккуйа ооһиуобум.
Тык гынар тыныгың
Хаалларыахпын,
Дук гынар дууһабын
Ордоруохпун
Ити минигин,
Үрдүк бэйэбин кэмниир,
Үтүө бэйэбин бүдүрүтэр,
1190 Суон бэйэбин сууларар киһи
Ханна баарын
Истибитиг, билбитиг
Буолаарай, хотуой?" диэбитэ.
Онуоха буолабына
Дууһа харыстатыах
Киһи буолан, абааһы кыһа,
Быһыта сыһыылан, кэбилэнэн
Дууһата эрэ сылдыар киһи
Ытыы-сонгуу,

1200 Эңэлэй-куйаара сылдыбыта.
(Абааһы кыһа):
"Иһилигим-таһылыгым,
Иэдэнигини-кууданыкпын,
Алдьархайбын-халахайбын,
Абытайбын-татакайбын,
Көрүтэлээң эрэ, нойоон!
Итикэлиир минниригэ
эрэйдээҕи
Ыраахтары иститэлээң,
Чугастары билитэлээң
Баалларыга дуолууруга.

1210 Ити бабас, билкэлиир

Тоһуһуктуур чугуунуга
уолаттары
Билэллэрэ хааллахтара
буолуталыа.

Алахайбын-талахайбын,
Татакайбын ини бабас!
Нойонугум,
Ол гынан барыталаа,
Субу мантан чыгхал арбаа
Дойдуларым диэки
Бабар бардаххына,

1220 Итикэлиир тоһуһуктуур
Уоттуруга кудуһуктуур
Байбалагымы кытыгытыгар
Киридэххинэ, ити бабар,
Аллараагыгы сирим
Абыс аарымата буолбут
Итикэлиир Ытыкпына
Хонсуурума удаачанчай
Диэхийктээн дыхтарыма
Баалара буолуталыа.

1230 Оһолорбун иннийэлиир
Бэйэлээхтэрин иннэрбитэ,
Итикэлиир
Эббиннээбэр буолуобу
Ингериммитэ хотунугум
Олорор буолуталыа, нойонугум.
Күөхтэринэн көрдөрүөбэ
Көппөөччүлүүр сытыы тыба.
Нойонугум,
Дууһакабын ордотолоо,

1240 Тыһынаркыкпын хааллартаала!
Абытайым-халахайым,
Айаканый-дьюококонууй,
Көрүтэлээң, оһолоор", диэбитэ.
Онуоха баара буолабына,
Бийиги киһибит буолабына
Абааһы кыһың дууһатын
Ордоруох бэйэлээх буолуо
баара дуо?!

Дьаардаах этин талбалаан,
Холонгосоох этин ыһыахтаан

...

- 1250 Суухара сокуускага,
 Мэкчиргэ мэигиэтэ,
 Тыыраахы дыйага,
 Ыһан-бурайан кээһэн баран,
 Үнүрүүн ажалан баайбыт атын
 Үрдүгэр түспүтэ да,
 Тус арбаа диэки
 Сиэллэрэн-дыгититэн
 Киирэн бара турда.
 Бу баран баран
- 1260 Ыраах сир эбит буоллаҕа
 буолуо,
 Киһи чугас эргининэн
 Ханньык даҕаны чугас
 Киһи-сүөһү олорор сирин
 Кыайан булбатаҕа.
 Антах айыытын сирэ баранан,
 Абааһытын сирин диэки тийэн,
 Уот Кудулу Байҕал
 Унуоргу биэрэгин диэки
 Күөх тумарык буолан
- 1270 Көстөрүн диэки киирэн
 Айаннаан иһээрэн көрбүтэ:
 Үс сыарбалаах от холобурдаах
 Быһаҕаһа сирэн ото,
 Бычаҕаһа хоппурус ото буолан,
 Илин-арбаа диэки
 Устан мөлбөигнөөн сылдыарын
 Көрөн баран:
 “Бу абааһыларын кыыһа
 Бу сырыттаҕа буолуо”, диэн
- 1280 Биһиги киһибит:
 “Бу сүрдээх-кэптээх киһи
 эбит,
 Илэ бэйэтин көрүөхтээхин”,
 диэн,
 “Аптаах-хомуһуннаах
 Сылдыар эбит,
 Онон кыайан таба туттаран
 Бэйэтин таба туттарыа суоҕа.”
 диэн
- Биһиги киһибит албаһыран
 Анараа абааһы кыыһын диэки
 Атын хантачы тардан
- 1290 Туран эрэ,
 Ыраахтан ыһыгыты-хаһыгыты,
 Ыллыы-туойа турда.
 (Модун Эр Соботох):
 “Дьэ буо!
 Алын Сибиirim
 Үрэбин төрдүнэн
 Үрдүк үтөө аатыаг
 Үргүүк таба түүтэ буолан,
?”
 Биэс үрэбин төрдүгэр
- 1300 Мэниээк таба түүтэ буолан
 Мэччийбитинг иһигэр,
 Орто туруу дойдуттан
 Сурах уураммын,
 Суо дьагытааммын,
 Дойдум-сирим дьонуттан
 Ордороммун,
 Эйгин кэргэн ылан
 Кэпсэтээрибин кэлэн турабын!
 Хайа бу,
- 1310 Хайа быһыылананһын,
 Кубулзаккын-дьэбилгэххин
 Хомунанһын,
 Хаан чаҕаан сэбэрэбин
 Хайыырдатан,
 Дьүһүн-бараан дьүһүгүнүн,
 Дьүүлэтэн көрүүй!
 Хайа, кэргэнинэн кэпсэтиэм
 Дияммин,
 Атыыр боюнү тобуламмын
- 1320 Кэлэн олоробун.
 Чэйиний, хотуй, хайа
 Олохпунт эйигиттэн тэрлалэнэн.
 Саха омурум саргытын
 Сапанар кэммит кэлэрэ,
 Икки атахтаах иэримэ дьыэтин
 Тэнитэр күммүт
 Тинийэн кэлээрэй!
 “Чэйиний, хотуй!” диэтэ
- Онуоха буоллабына
- 1330 Үс сыарбалаах от
 Бычаҕаһын саҕа холобурдаах

- Арбаа диэки
 Субурус гынан баран
 Өр буолабына, отор буолбатах
 Сүүһүн ойбонунан
 Суоччовотох харахтаах,
 Түөһүн тылынан
 Суоччовотох илиилээх,
 Самабын туһунан
 1340 Суоччовотох атахтаах,
 Тигирик ойууру
 Тизэрэ баттаабыт курдук,
 Тимир тэллэстигэс баттахтаах,
 Сатаабат киһи
 Саха хотуурун огорон баран
 Хардары кушутун курдук
 Дэгиэ суллан тыырахтаах,
 Саах күрдьэр күрдьэби
 Хардарыта тушпуг курдук
 1350 Лаһыгыр хаан тиистээх
 Өлөр өлүү
 Абааһы кыыһа тахсан
 Ардыас гына түспүтэ.
 Онуоха буолабына
 Биниги киһибит
 Атын үрдүттэн
 Бадалас бааччытык
 Тэбис тэбинэн түһэн,
 Баттабар түһэн,
 1360 Бүк баттаан сылдьан
 Таһыйан хабылыһанара
 Сылдыбыта.
 Абааһы кыыһа буолабына
 Өрө тутуһан мөхсөн
 Туох баар куйахалары,
 Баттахтары бүтүнүүү
 Эр киһи илиитигэр
 Тутуулан хаалбыта.
 Кыа хаанынан
 илгистибитинэн
 1370 Охсуһан оломооттоһон,
 Кырбаһан кыһылаһан,
 Табыһан дыалкытыһаннар
 Өлөрсөн өмө оонньоон
 Түһэн бардахтара.
 Күннэрин уотун
 Көмүс аалыгыта гынан
 Күккүрүү тоҕуннаран,
 Ыйдарын уотун
 Ылаһын аалыгыта гынан
 1380 Саккырыы тоҕуннаран,
 Ылыыр да чыычаах
 Ылаабат буолла,
 Этэр кэбэ кэхтибитэ,
 Ыыр балыктара ыабат буолан,
 Хастыы да күнгэ
 Күннэрэ тахсыбат буолан
 Күнүскүлэрэ-түүннэрэ биллибэт
 Алдыархайдаах
 Ала содуола бөҕө буолан,
 1390 Охсуһан оломооттоһон,
 Кырбаһан кыһылаһаннар,
 Солуур этинэн сууларсан,
 Күөс этинэн көнүрүтүһэн,
 Өлөрсөн өлө оонньоон
 Бардахтара.
 Биир ый хонуга
 Отут хонук,
 Икки ый хонуга ахсааннаах,
 Алта уон хонук,
 1400 Үс ый хонуга дуоҕабардаах
 Тоҕус уон хонугар
 Туруулаһан,
 Орто дойдуга киһитэ
 Абааһы кыыһын
 Алын күүһүн айгыратан,
 Орто тирэбин тулхалдытан,
 Үрүт күүһүн оһулэн
 Ириэнэх талахтыы
 Үлгү эрийэн,
 1410 Үөл тииттин
 Үлгү көпсөлөөн
 Үс түүннээх-күнү түгнэри
 Түгкэтэх холоруктаан,
 Сири сэттэ бэчээтинэйинэн
 Ыһа быраһан түһэрэн баран,
 Кыыһын иһигэр сылдьан
 Кылаабы кордобуһуэ,
 Кылана-кылана монүцөр

- Буут ордуга бопшуудалаах
 1420 Тимир долүкүүр
 Хаан быһабын
 Сулбу тардан ылан
 Сыбыгтыгын түгэбиттэн
 Хайа ашыан баран
 Түөнүң тылыгар днэри
 Хайа тарныта,
 Комнөхтөөх харыйа сажа
 Кой бөллөх хаана-сиинэ
 Былчас гыммытын
- 1430 Сэттэлини былас
 Ууннары тардан,
 Ыгыл-тыгыл тыыннаран,
 Ырах-тырах тэбиннэрэн сытан,
 Күргүйдүү-көбүлүү,
 Быстыы-куруһуннуу сыппыта.
 (Модун Эр Соботох):
 “Дьэ буол!
 Алын Сибиир дьинэм
 аарымалара
 Көстүбэтим бииһигэр-ууһугар
 Кэлэммин,
- 1440 Күөн көрсөммүн,
 Күрэс былдыһааммын
 Дьындаа тиккэ холобурдаах
 Сындыһаһыммын
 Сылытыам диэбитим,
 Бүк уон бабырыдаах
 Тарбахпын коннорботөх
 Аанай абабын
 Көрүңгүтүөй, хотуой!
 Иэ, субу мин обургуну
- 1450 Үрдүк бэйэбин бүдүрүтэр,
 Суон бэйэбин сууларар,
 Хара хааммын товор,
 Дууһабын көмниир
 Ким баар буолбутун
 Билэринг буолаарай?
 Хайа, хотуой!
 Дук гынар дууһабын
 Ордоруоһум,
 Тык гынар тыыңгыын
- 1460 Хаалларыабым,

- Хайа, чэйиний, хотуой!”
 диэбитэ.
 Онуоха буолаабына
 Киһи ол айылаах
 Кэбилээбит киһитэ
 Уруккаттан кэлэбэй,
 Былдьыры киһи эрэйдээх
 Итэвэс-быһаҕас сагартыы
 Эгэй-дугуй тыынаттыы сыппыта,
 (Абааһы кыһа):
 “Иһииликпиң-таһыылыкпың,
 1470 Иэдээнникпиң-куудааныкпың
 Көрүтэлээң, абаккабың-
 сатакабың
 Көрүтэлээң!
 Миннириктир обургуну!
 Ити баҕас үрдүнээҥи
 Үстүүрүктүүр бастардаахай
 Үөннэригим көбүөхтээрийи!
 Алларааңгы алтакалыыр
 Бастардаахый үөннэригим
 Аппаңнаахтаан алдыһаһабым!
 1480 Айыыкката оҕолорум
 Атастаных киһи баҕас,
 Уоруталаан күһнүүрүмэ
 Оҕолоро, дьүөгэлэрэ буолуох
 киһи
 Буолуталаан олоҕо күнүм
 Кэлбитинэ буолаабына,
 похолоорум!
 Ити баҕас, эйигини
 Үрдүк баҕас бэйэкэбин
 Кэмнэтэлиир
 Үтүө баҕас бэйэкэбин
 1490 Суулаарталыыр
 Үтүө дьоннор
 Баалларыга буолуталыа.
 Нойон баҕас буоллуруга
 Хаһна баарый днэтэххэ,
 Итикэлиир Уоттууруга
 Кудулугум Байҕалыга
 Угуоргулуур биэрэгинэ
 Ити баҕас, оҕулаһуу
 Үрүг көмүс куйахтардаах

1500 Бухатырыма аарымата.
Кутганаммын-куодьуйаммын
Кубулданын хорботоммун,
Хаалыталаан хааллым!
Онуур баҕас, эйигин
Ити баҕас, үрдүк баҕас
Бэйэлэргин кэмнэтэлиэ,
Үтүө баҕас бэйэкэҕин
Сууларыҕа,
Албан ааккын

1510 Алдытыҕа похолорум!
Ити баҕас, эйигини
Киһилээбэтэх
Киһикэйим буолуталыа!
Дьэ, похолорум-хотуктарым,
Ити баҕас,
Тыһинарыккын хаалларбакка
Өлөртөлөөн бардаххына,
Ити баҕас, уолуур оҕон
Оновостоох саанан

1520 Ооньбууругар,
Кыыстыыр оҕон
Кыптыыйына тутарыгар
Ити баҕас, эргийэммин
Тинийтэлиэм, нохолоро!
Тылаарыккын кэхтиэҕин
Даҕанылыыр кэлиггитин
Иккистээммин эргийнэҕим,
Ону баҕас ойдүтэлиэ,
Ити баҕас, өлөрбөккө

1530 Бардаххына, ити баҕас,
Эйигини
Былыргылыыр дылаарыкка
Итинник гыммыта дин
Өлүөмдүүлүү санаталыам.
"Чэйикэйиний, абыҕайбын,
Айакабын-дөйөкөбүн,
Нойоонуга!" диятэ.
Онуоха буолаҕына,
Биһини киһибит буолаҕына

1540 Абааһы кыһыһын

Дьаардаах эһин талыалаан,
Холонсолоох эһин ыһахтаан.

Суухара сокууската,
Мэкчиргэ мэҥиэтэ,
Тыһыраахы дыйнаҕа,
Суор сокууската гынан
Үлгү ыһан-бурайан кээһэн
баран,

Атын миинэн
Уот Кудулу

1550 Илин өттүн диэки
Сизэлэрэн-хабылыннан,
Уот Кудулу Байҕалы

буолаҕына

Ат сылгы
Сизэлээх кутуругунан
Кынаттанан,
Унуоргу биэрэгэр
Ойон тахсыбыта да,
Кирдик, абааһы кыһа
Эппитин курдук

1560 Собурууттан биир

Аттаах киһи
Кэлэн ааһарын
Суолун көрбүтэ, добоор,
Киһи диэхтэн киһлги,
Ураанхай диэхтэн ураты
Киһи сылдыра.
Ата буолаҕына
Уулар тоустуу харыс
Усталаах-туоралаах

1570 Туйабын суола онук улахан

Аттаах киһи
Сылдырын көрөн,
Биһиги киһибит:
"Айыбыһын да,
Туох ааттаах
Бу алдырайдаах
Улахан колонү
Миинэ сылдыар
Хайа сиргэ үөскээбит,

1580 Ханчык омул киһитэ

Үөскээбитэ эбитэ буола?
Бу саха тордүтүгэр,
Саха дойдутугар
Манчык киһи баарын

Ханган даганы
 Сугас эргининэн
 Кулгаагым даганы истибэтэбэ,
 Харагым да көрбөтөбө.
 Хайа ааттан кэлбит

1590Тух айыылаах киһи
 Эбитэ буолла?"
 Ити киһи хайа диэки
 Баара буолла диэн,
 Биһиги киһибит
 Собуруу диэки
 Өнөр киһини
 Өттүгүн баһынан,
 Саха киһини
 Саннын байаатынан

1600Тимир линкир суол
 Барбытын батан,
 Собуруу диэки
 Сиэллэрэн-хабылыннаран
 Истэбинэ, кэнниттэн
 Сытыы анньыы
 Түһэн иһэрин курдук
 Туйахтаах аттаах киһи
 Сиэллэрэн-хабылыннаран
 Кэлбитэ да,

1610Ойоболото сүүрдэн киирэн:
 "Хантан иһэр киһигиний?"
 диэн
 Кэнниттэн биһиги киһибит
 Ыһыгыты-хаһыгыты,
 Туруорса сатаабыта да,
 Тутуһуннарбакка
 Таһыччы куотан хаалбыта.
 Биһиги киһибит
 Хаһна барбытын буолла да,
 Ир суолгун ирдээн,

1620Тог суолгун тордооммун
 Хаан чааан сэбэрэбин,
 Тутум бараан дүһүгүгүн
 Көрүөбүм диэн,
 Суолаан-айаннаан,
 Хас даганы сууккаба
 айаннаан,
 Элбэх хонуктарга айаннаан

Мохсобол көтөр, орулуос
 көтөр
 Отут хонук устата
 Оргул-чоргул хара тыатын

1630Кыайан туттубатах
 Улуу тумарык алааһыгар
 Сүүрдэн мэңгилитэн киирбитэ,
 Сылгы сүһү үөскээбитэ,
 Сымсын аалыһыта
 Сыа таммалыыр буола
 Үөскээбит,
 Ыһах сүһүтэ
 Ханһын аалыстаһына
 Хаан таммалыыр буола

1640Хаан-сүөл баай
 Ханыйласпыт.
 Алаас арбаа өттүгөр
 Дьоһуннаах алдархайдаах
 Дьээ турарыгар
 Арбаа диэки
 Атын салайа баттаабыта,
 Ортотунан түбэспити
 Быһа көтүпүтэ,
 Төбөтүнэн түбэспити

1650Хайа көтүтэн,
 Алаас арбаа өттүгөр
 Абыс уостаах
 Аар курдук сэргэ
 Турарыгар тийэн,
 Суолугар тартаран
 Холбуу баайылан турарыгар
 Тийэн биһиги киһибит
 Атын холбуу баайан кээспитэ,
 Ынараа киһи атыгар

1660Биһиги киһибит ата
 Иһэгэ тэбэринэн хаалбыта.
 Ынараа киһи ата
 Икки атаһын ыккардынан
 Унуоргу тыа көстөр
 Улахан ата эбит.
 Дьэ, биһиги киһибит
 Икки атахтаахтан
 Хаһан даганы
 Саалыбатах-чадыбатах бэйэгэ

- 1670 Самантан чагыйан,
 Дьнэбэ киирээри
 Дьнэни үс күн тухары
 Туран кордо даҕаны,
 Ханан да киирэр ааншаабын,
 Кыайан булбата.
 Түннүгүнэн
 Били киһибит буолабына
 Арыы киэнэ тобурэбин,
 Сьа киэнэ чичигин
- 1680 Остуолга олордоп эрэ,
 Кыстык үтүлүк саҕалыыны
 Быһан ыла-ыла,
 Ыстыы-ыстыы
 Биирдин чаас буола-буола
 Холобурдаабынан
 Мас биылкэнэн
 Анһан ыла-ыла
 Аһан кээһэ олорор,
 Биһиги киһибит диэки
- 1690 Хайыһан да көрбөт.
 Биһиги киһибит
 Түннүгүнэн тийэн
 Бэйэтигэр көстөн тураарэн,
 Утары туран
 Дорообо биэрэ-биэрэ
 Сагалаах буола турда.
 (Модун Эр Соботох):
 "Дьэ буо!
 Бу хайа сирим
 Халыг хамаандата,
- 1700 Туох сирим норуота кэлэн
 Турарыг-олороруг эбит
 Диир буолабына, нойоон!
 Ыраах сиртэн
 Сьыр сыбарымар
 оҕустараммын,
 Ынараа киһи ата
 Кэлэммин, бу ити
 Сьа киһитэ
 Сынһанан аһаарыбын,
 Үс түннээх күн толору туран
- 1710 Кордүм да, нойоон,
 Ханан да киирэр ааншааххын.

- Кэлэн булбатым.
 Чэйийи, нойоон, ити били
 Аангын аһангын
 Кэс тылбын кэпсэтиһэн
 Биасэн-көрсөн көрүөхпүтүн
 Күөтэлээх буолуо.
 Сырыы сыбарыма
 Суолугар оҕустараммын,
- 1720 Табыгтал сири чалхабыран,
 Сьа киһи сылайан
 Кэлэн олоробун!
 Чэйийи, нойоон, ити
 Ынтах көрөнгүн
 Ымах гыныый,
 Бэттэх көрөн
 Мичик гынан,
 Күлүм аллайан көрөн
 ...
- 1730 Көнө санааланан
 Дьөһүөлдүт киһитэ
 Көрүлээн көччүйүөбүн!" диэтэ.
- Онуоха анараа киһи
 Ыт да үрэр,
 Ынах да маңгырыр дьэн
 Хайыһан көрбөккө
 Аһабытын курдук
 Аһыы олорбута,
 Биһиги киһибит буолабына
- 1740 Кыһыһыра быһыытыйда,
 Иэнин иһигирэ
 Кэдэччи тардан,
 Бойбурун иһигирэ
 Чохоччу тардан
 Икки сутуругун
 Сутуруктуу тутта да,
 Ыһыктан кээстэбинэ
 Уон тарбагыттан
 Тыһы кылы
- 1750 Сьыйыт курдук
 Хара хаан
 Таһнары сьыйыллан
 Түспүтүн кэлин өттүгэр
 Отучча хаамыылаах сиргэ

- Кэниннэн чинэрийэн баран
Дьэни кэлэн
Агаар эркинитэн тэбэн
Хабылыннаран
Икки ойзоһон биирдэ
1760 Таһырдыа көтүрү тэбэн
Таһаарбыта.
Дьэиэвэ олорор киһини
Бөхчөс ғынан көрбүтэ:
Дьэиэвэ олорор киһи
Түрүлүкэлээх уот дьаагы
Сирэйиттэн
Сиэрэ уота сирилээтэ,
Баһыттан
Банаар уота барылаата,
1770 Икки хараба
Хатаһыннаах чолбон курдук
Сытыы уотунан
Чабылыннаабыт,
Иэнин иһинирэ
Чохчоччу тардан
Икки сугуругун
Сугуруктуу туттан
Ыһыктан кэбистэбинэ,
Уон тарбазыттан
1780 Ғыһы кылы
Сыйыбыт курдук
Хара хааннар
Таһнары сыйыллан
Түһэ олордохторуна,
Биһиги киһибитин
Көрөн турап
Күргүйдүү, көбүлүү,
Ыстыы куруһуунуу турда.
(Улахан киһи):
“Дьэ буо!
790 Хайа дойдум,
Тайҕам акаарыта,
Таайып түүгүтэ
Түрүлүүр түкүң,
Күпүскүтэ ... ороспуой
Кэлэн турарып буолуоҕа.
Эниийэлиир дьэтэх киһини
Уулаах отонноһор
- Улдьаҕайдык тутуох бэйэм
Ити, үһһэнэн ааһар
1800 Чычып-чаабым дууһатыгар
Тууро суох буолан
Баппыыскалааммыт
Аанай абабын көрүгүтүү!
Ити, алларанан сылдыар
Сур күүдэҕим дууһатыгар
Тууро суох буолбут
Аанай абабыам!
Дьэ, нойон,
Манган кизэр бар, кэбэлий,
1810 Тус бар, дьүгэлийэ тардьый,
Нойоон!
Үтүнэн арахпатаххына,
Үтүнү көрүөң суоҕа,
Ити, үгүө киһинг
Уңуоҕа үттээх,
Этэ саастаах буолуо.
Чэйиний, нойон,
Тэйэ тардьый!” дьэбитэ.
Онуоха баара
1820 Биһиги киһибит буолабына
Иирээнэ-этиһинтэ суох
Арахсыбата.
Охсуһууга уруккаттан үөрүйэх,
Иирээнгэ уруккаттан эйэбэс
Киһи буолан,
Өлөрсүбэккэ-айдаарсыбакка
Бу айыылаах өчөһүнэрэн
баран
Сүгүн-саһын арахсар майгыта
Суох буолан,
1830 Биһиги киһибит
Дьэитин эркинин кэлэн
Сүргэйтии сылдыан
Күргүйдүү-көбүлүү,
Ыстыы-тунуйа
Ыһаара сылдыбыта.
(Модун Эр Соһотох):
“Дьэ Буо!
Бу нойон, хата
Бойбуруп уңуоҕа үрдээбит,
Сотон уңуоҕа үрдээбитинэн

1840 Кутгаангын,
Туруйа оботу курдук
Ухун дьондобор
Сотоломмукунаи
Кутгаангын,
Ыһыгтаары турар эбиккиэн.
Хааным ооһьоото,
Харафым тымныйда,
Этим-хааным
Иирээри гына.

1850 Чэ, Улуу Чыыстай
Буолактаах буолаххына,
Бара тардыам, нойон!
Дьэ, нойон,
Сүгүнүнэн сүктүмээрибин,
Аанһапан аттанымаары,
Кэлэн турабыан.
Онон Орто Дойдугун
Урубаайдаппат,
Орто ороһулаах олоххун

1860 Огдолуттарбат буолаххына,
Таас туруу кудулу
Чыыстай Буолакка
Бара тардыый, нойон!"

диэбитэ.

Онуоха баара
Биһиги киһибит буолабына
Ынараа киһи тахсан
Хоту диэки
Сүүрэн тэппитигэр,
Кэппиттэн олордон

1870 Сырсан тийэнигэр,
Таас кудулу Чыыстай Буолак
Баарыгар тийэнигэр
Охсуһан оломооттоһон,
Кырбаһан кыһылаһан,
Табыһан дьалкытыһан,
Түһэн киирэн бардахтарына,
Иккиэн тэбис тэпгэ
Мастыы тардыһа

сылдыбыгытара.

Бир ый хонуга

1880 Отут хонугар охсуһаннар.
Иккн ый ахсааннаах

Алта уон хонугар аниһыһан,
Үс ый дуогабардаах
Тобус уон хонугар
Туруулаһаннар,
Биһиги киһибит
Олохтоох киһини
Алын күүһүн айгыратан,
Орто тирээжин тулхалдытан

1890 Үрүт күүһүн өһүлэн,
Түһэн барта.
Астабын аайы айгыратан,
Тэптэбин аайы
Тэмтэритэн иһэн,
Биирдэ атахха

Тэбэн кээспитэ —
Ат буола түспүтэ,
Улахана бэрт буолан
Кыайан охтубакка,

1900 Сатаан баттаппакка,
Ат буолан сылдыар киһини
Бүк баттаан сылдыарэн,
Киэиг халлаан
Чизппэригэр холобурдаах
Дьэс уот иабис
Сытыы кылыһынан
Көхсүгэ миннэртээн,
Таһыйан хабылыһнара
Сылдыбыта.

1910 Бу киһи таһыйа сырыттабына,
Аллараа сыгар киһи
Ытты-согуу,
Ыллыы-туойа сырытта.
(Улахан киһи):

"Дьэ Буо!

Били маарыан
Дьизбэр хаалбыт
Эбир Дьонһоол эмээхсин
Ийэлээх,

Хаанһар тойон абакайым!

1920 Иэ, бу орто дойдуга

олорбутум

Усталаах-туоратыгар
Аһардастыы аатыраммын,
Соботохтуу сурабыраммын,

- Дойду курдук сурабырамын,
Сир курдук аатыран
 олорбутум
- Усталаах-туоратыгар
Иэгэйэр икки атахтаах,
Иннинэн сырайдаах кэлэн
Бу миигин субу курдук
- 1930Түөрт сүһөхпэр бүк үктээн,
Сылдыар баарын
Көрө илик этим.
Ийэкээм!
Дууһабын баттаһа
Кэлэр буолааххына
Кэлэ тардыый,
Үрдүк бэйэбин кэмпиллэрэ,
Үтүө бэйэбин бүдүрүтэр
Күннөрө тийэн кэллэ.
- 1940Суон бэйэбин суулардылар,
Хара хааммын товоллоругар,
Кыһыл эппин
Кырбастыылларыгар тийдилэр!"
 диэбитэ.
- Иннэ диэбитин
Кэлин өттүгэр буолабына,
Биһиги киһибит буолабына,
Кырбаабытын курдук кырбыы,
Охсубутун курдук охсо
Сырыттабына,
- 1950Ким да кэлэн
Ылбыта биллибэтэҕэ,
Кэнииттэн отучча
Хаамылаах сиргэ
Синньигэс биилиттэн
Сабардаан ылан баран,
Кэнииттэн эһэн кээһэн баран,
Ынарааттан биһиги киһибитин
Ылан бырахпыттара баран,
Тура түспүтүн,
- 1960Утары сүүрэн мэнийэн,
Эмээхсин-дбахтар
Сүүрэн тийэн
Сирэйгэ хабыллынартаабытыттан
Солуһан чачапалдьыһан,
Биһиги киһибит
- Кэшиинэн тийэн баран
Өйдөөн корбүтэ,
Былыр киһини төрөтөн,
Киһи-сүһү оңорон
- 1970Ииппит ийэтэ кэлэн
Кэнииттэн ылан
Эһэн кээһэн баран
Күргүйдүү-көбүлүү,
Ыстыты-куруһунуу турдаба.
(Ийэтэ):
"Сыа, айкабыан-халахайбыан,
Айдааммыан-куйдааммыан
Көрүгүтүөй!
Айкабыан-дьойокобуон,
Оболорбуон!
- 1980Ити, нойон,
Бииргэ төрөөбүт бырааккын
Өлөрөөрүгүн ити
Ат гына миинэнтиэн,
Обус гына көлүммүөт
Аанай абабын көрүүй!
Дьэ, нойон, хайа бу
Быраатың ити кэллэбинэ,
Хата ити
Өлөр күнэ үтүрүйдэбинэ,
- 1990Хаалар күнэ хабырыйдабына,
Нойон,
Дьэ оруһуйүөххүн билбэккэбин
Бэйэң олортоорү,
... сизэри
Соруна сылдыар
Аанай абабын көрүг, нойон!
Ити били,
Мэкчиргэ бириэмэм саҕаны
Иирсибиккит буолла.
- 2000Икки кулгааххытыттан
Сизэтэммин
Ээххитин этитиэҕим
... бараахтыһа
Айыгыйбыат аанай абабын,
Кырдыан баран
Кыалыгыйбыт кыһыбын
Көрүүй, похолоор!
Чэйиңг, похоло, ити били

Аччыгый уол акаарыны ити
 2010 Идэтэ биллибэккэ эрэ
 Тобуллубакка сылдьан
 Барбыт убайың
 Босхо хара тыаны
 Моойдоох баһынан куотар
 Моҕул кугас аттаах
 Модун Эр Соҕотох диэн
 Барда диэн,
 Эһиэхэ этэн ыһыһытым дии,
 Нойон!
 2020 Ону хайдах буоланыгыт
 Ааккытын ааттаппаккабыт,
 Суон дьаалы
 Сураххытын сураспакка,
 Хара хаагыгытын
 Тохсуһабыт?
 Үрүн тыыңгытың
 Өлөрсөөрү сылдьар
 Анаай абабытын көрүңгүтүүй,
 Нохолоор!" диэтэ.
 2030 Онуоха буолабына
 Уолаттар буолаахтарына
 Уолуйбуттуу-соһуйбуттуу
 Ойон тура экирээни
 Утарыта хааман кэлэн
 Илини тугуһан дороболоһон,
 Үһө уостарыттан
 Үстүүтэ уурастылар,
 Аллараа уостарыттан
 Алталыыта сыллаһан баран,
 2040 Дьинэлэригэр снэттинэн
 Икки уол буолан тахсаннар,
 Дьинэлэрин эркипин
 Туруору тардан
 Кээһин бараннар,
 Суон сааһынан
 Дуомат уурсаннар,
 Халың хаһанан
 Харчы кээһинэнэр,
 Аһаан-снэн дайаһаан
 2050 Үс да буолаһалар
 Үс сүүс киһи
 Ыһыатын ылаһан,

Үс сүүс киһи
 Көрүн көрүлээннэр,
 Үс түүннээх-күн тохору
 Оонньоон көрүлээн бараннар,
 Биир сарсыарда туран,
 Улахан уол быраатын диэки
 Утары көрөн туран,
 2060 Итинник диэн санара,
 Маннык диэн санара олордо.
 Модун Эр Соҕотох):
 “Дьэ буол!
 Дьэ, нойоон,
 Сырыы киһитэ
 Сырыыбар тардылларым,
 Айан киһитэ
 Айаммар охсулларым
 Тийээн кэллэ.
 Устакалаах олобум үтүөтүн,
 2070 Үчүгэй үйэбин ити
 Аллараа абаһы Сибиригэр
 Аттанаммын-атаараммын,
 Эрчимнээх илибининин
 Дэлһиний бииһин-ууһугар
 Биэрэн кэлим.
 Онон, арбаһыттан төһиннээх
 Ахтар айыы аймахтарым
 Кэлэн араначчылыыр,
 2080 Кэлэн күөмчүлүүр
 Дьон баарын туһунан
 Көрбөтүм.
 Чугас эргиннээҕи
 Дьулаахтаах дьоннорум,
 Тохтоотобум кэллэ.
 Онон кэскиллээх олобу
 Тэриһин,
 Кэчээри ыччаты
 Үөскэтэн көрөр
 Кэрэ саһааларым
 2090 Киһирэн кэлиһэр, нойоон!
 Былыр аан маңнай
 Орто Дойдубуттан
 Аттанар күммэр
 Анараа дойдум
 Үһөһэни үс күлүмэннээх

Үндүр маңган халлааным
Үрүт өттүгэр олохтоох
Үстээх харчым саба
Өрүллээх сүүстээх
2100 Үргэл Айыы Тойон
офонньор
Диэн баар дииллэрин
Истэринг буолуо.
Ол аҕыс кыйаар
Кыталык кыһыһы,
Тобус субан туруйа кыһыһы
Тобоҕо буолбут
Үчүгэй оҕо
Үрүг Үкэйдээн Куо диэн
Үрдүк үтүө дыахтар баарын
2110 Ити ахтар айыыларым
Анаабыт аналлаабым
Буолуохтааҕа диэн,
Аркыыбаҕа сурулубутунан
Онно аттанар күнүм кэллэ.
Чэйиний, нойоңум,
Онно бараммын
Үрдүк бэйэбин кэмнэтэр,
Үтүө бэйэбин бүдүрүттэрэр
Күнүм кэллэбинэ,
2120 Халын ойуур курдук
Хахха буолаар,
Бий суолун курдук
Дурда буолан көрөөрүүй,
Нойоң, тойоң быраат!" диэбитэ.

Онуоха буоллабына,
Ынараа киһи буоллабына
Үчүгэйи эттиг диэн
Үөрэ истибэтэҕэ,
Куһаҕаны эттиг диэн

2130 Хомойо барбатаҕа
Буолан баран,
Убайын диэки
Утары көрөн кээһэн баран
Итинник диэн кэлси,
Маныык диэн сагара олордо.
(Быраата):
"Дьэ, нойоң!

Ити этитиң эттиг,
Сагарыгыгы сагардыг
Буолан баран,
2140 Аан Ийэ дойдубуттан
Аркыыбам муһугар буоллун,
Орто дойдубуттан
Онгоруум оннуга эбитэ дуу
Үөһээ Дьылаҕа Тойоңум
Ыйаабынан
Орто Дойдуга,
Ахтар айыыларгар
Хааннааҕы таһаарбат,
Дук ғынар дууһалаахха
2150 Турууласпат ғына
Халлаан тойоно буол диэн
Ыйан-кэрдэн кээспиттэринэн
Ананан олоробун.
Онон мингиттэн
Алын киһи,
Аччыгыһы быраатым,
Түөрт уон көстөөх
Үтэниэн турар
Туруук хайаҕа
2160 Тура дваарбайан үөскээбит
Тимир Устуруудал
Бухатыыр баар.
Ону баран көрдөстөххүнэ,
Хаалдыктаах бэйиң
Хагкыйдаххына,
Дьүһүннээх бэйиң
Сүгүрүйдэххинэ, нойоң,
Хаана тардаң
Куйахата күүрдэбинэ,
2170 Сүрүбэ орукүйдэбинэ
Өрө тардар киһи буолуо.
Умса түстэххинэ,
Иттэниэри тардыаҕа,
Тиэрэ түстэххинэ,
Өрө ашыар киһи,
Үтүө киһи тороото дэттэр
Нойоң,
Ону көрдөһөн көрөөрүүй!" диэбитэ.

Иһнэ диэбитин

- 2180 Кэлин өттүгэр буолабына,
Уодаттар буолабына
Тивэргэһиэригэр тахсан,
Ойон тахсан бараннар
Үһүһэ уостарыттан
Үстүүтэ сыллаһан,
Аллараа уостарыттан
Алталыыта уураһан бараннар,
Биһиги киһибит буолабына
Үһүрүүн аҕалан
- 2190 Байан кээспит атын
Үрдүгэр түспүт даһаны,
Атын абыс ойбоһун
Тигилэчи тигилэхтээн,
Чэгиэн эгин дэлби охсон,
Үрүн түүтүн үрэйтэлээн
Иккиһин хардарыта
Хатан үлүгэрдик
“Чап” гына саайан,
Кос бобонү күһүктээн.
- 2200 Күннүк бобонү чигэрэстээн,
Тымныы дүккүүрү
Дүккүйэн,
Дыбардаах айаны
Айаннаан,
Турулуур тус собуруу дойдута
Түһэн бардабына,
Үрүгэн ыттаах,
Үргүүк сүһүлээх,
Үстээх харчым саба
- 2210 Өрүллээх сүүстээх
Үргэл Айыы Тойон оҕоһиэр
Олорор
Орто туруу бараан
Дойдутугар тийиэн,
Таас Кудулу
Чыыстай Буолактарын
Тус арбаа диэки өттүгү
Олорор сирин диэки көрбүтэ
Түөрт уһун саһаан
- 2220 Тонүргөһтөөх,
Алдьархайдаах улаһан
Киһи диэхтэн
Киһиһинэн күһүһүн.

- Саха диэхтэн саарбах,
Ураанхай диэхтэн
Ураһаһынап ураты киһи
Уһуоргу чоргул хара тыа
Өттүгүн баһынан
Хаалар киһи
- 2230 Таас Кудулу
Чыыстай Буолакка хааман,
Бэкирдээн сылдыар эбит ээ!
Туох ааттаах киһилэрэ
Бу айыылаах кэлэн
Кэбилэнэ сылдыар,
Хантан кэлбит
Харабынай дара эбитэ дуу,
Туох ааттаахтара
Эбитэ дуу диэн
- 2240 Көрөн истэҕинэ,
Биһиги киһибит
Сизэлэрэн-хабылыннараран
Айаннаан-дыгигиһитэн иһэр
Дьахаанын биллэ быһыылаах,
Ынараа киһитэ
Төгүрүйэ көрүнэн барап,
Таас кудулу
Чыыстай Буолагын иһигэр
Эргийэ сүүрэ сылдыарарп.
- 2250 Күһүңүгү сирим түгэһинэн
Дэлбэритэ барарын курдук
Күһүгүр-хаһыгыр тойуктаах,
Ыыс быдан ырыалаах,
Туман-буруо тойуктаах
Сам-дьаам саһалаах буолан,
Дэлбэритэ барап
Сылдыбыгыта киһи.
(Абааһы уола):
“Бу да диибиэн!
Дээ биһи Орто Дойдум
- 2260 Удьурбайдаах хатынга,
Уулаах маһа буолан
Диринг уораан үктэллэммит,
Сатыы ырайым
Саарына буолан айылабыгыт,
Орто Дойдум
Удьурбайдаах маһа буолан

- Ыгыл-тыгыл тыыннаран,
 Ырах-тырах тэбиншэрэн
 Сыттагына,
 Абааныгы киһитэ буолабына
 Ыһыгыты-хаһыгыты,
 Ыллыы-туойа,
 2360Энэлийэ-куйаара сыппыта.
 (Абааны киһитэ):
 “Быа, айа да дибиэн!
 Били маарыын
 Дьиэбэр хаалбыт
 Алын Сибиир аарымата,
 Туспа сирим
 Чулуута буолан сурабырбыт,
 Алын Уот Кудулу Байбалым
 Анараагы өттүгөр олохсуйбут
 Уот Күпсүүр Удабан,
 2370Бэттэх буола тардыый!
 Айа да дибиэн!
 Дьэ, хайа, өлөр-тиллэр
 Күммэр кэлэнгин
 Күүс-көмө буолангин,
 Көччүйэп-корүлэтэн да
 Корүүй дибиэн!
 Дьэ, бу миннийэлиир
 Диэтэх киһини
 Үрдүк бэйэбин кэмнээн,
 2380Үтүө бэйэбин бүдүрүтэн,
 Хара хааммын тобон,
 Кур эппин кырбастыыр,
 Үөл эппин үөрэбэстиир
 Күниэрэ кэллэ
 Кэлэ тардыый”, дии сыппыта.
 Кинкиниир кыэп халлаагыга
 Ыһыгытаан кэбиспит
 Сагатын дорвоонун
 Кинкиниир кыэп халлаан
 2390Уораана тардан ылан
 Бэтэрээ өттүгөр
 Хантан да кэлбитэ билибэтэ
 Инниэн-кэшиэн бастаах
 Киргил көтөр кэлэн,
 Тобулу уулаабытынан,
 Тумсунаан саайталаабытынан
- Барбыта.
 Бу киргил көтөр тонсуйан
 Биһиги киһибиттэн ...
 2400Куйабыттан дабаны,
 Этиттэн дабаны,
 Хайа да диэкиттэн,
 Ханнык дабаны,
 Кыырпах да дабаны
 Кыайан ойуптата быһыылаах,
 Биһиги киһибитигэр
 Хатана сылдьан
 Тонсуйа сатаан баран,
 Сиргэ ойон түһэн баран,
 2410Көтөн сапсыгырайан
 Сылдаарэн,
 Итэбэс-быһапас сагартыы,
 Эгэй-дугуй тыынатты
 Сырытта.
 (Уот Күпсүүр удабан):
 “Иһиилигим-таһыылыгым,
 Иэдэниги-куудааныгы,
 Итикэлиир нойоонугам,
 Биликэтэ маарыкалаах
 Миннириктир эйиэхэбэ
 Орто бабас Дойдуларга
 2420Тахсаргар эппитигим:
 Итикэлиир
 Ортоколуур Дойдукайым
 Улуукалыр бухатырыга
 Модун Эрдир Соботохтуур
 Аналааба диэхэйдөөмин,
 Эппитикпэр тахсахтаагыны,
 Ити бэйэп олор тыынгын
 Кордүтэлээн тахсыбытың,
 Нойоонугам!
 2430Ити бабас, төһө эмэ
 Этитэли сатаабыппын
 Истибэккэ тахсыбытың,
 Нойоонуга!
 Итикэлиир тумсуларбынан
 Тонсуйталаан көрбүтүгүм,
 Кэпэриилэрбэр тинийтэлээн
 Ньылчырайдаатым,
 ... уһугар тинийтэли

Эститэлээн туруталыыр.
 Кишкэлиир обургулуур
 Альмамтай сирдэриттэн
 Абырылаппыт,
 2440 Туллубаттай сирдэриттэн
 Туураламмыт
 Кийи бағас быһыылаабыт.
 Нойоонуктар, хотууйуктар!
 Ити бағас, минниригэ
 Эийэхэбэ эргийиэбим,
 Суохтаайаба
 Хайаары гыннахпына,
 Хаалдыктарым
 Хайа бағас бардыныгыый,
 2450 Эргийээри гыннахпына,
 Иэрчэбим ибили бағас
 Бардыныгыый!
 Бардым, бардым, ” дии-дии
 Абааһы киһи
 Эгий-дугуй тыынатты
 Сырыттабына,
 Бийиги киһибит буолабына,
 Абааһытын уолун
 Дьаардаах этин талбалаан,
 2460 Холоҥсолоох этин ыһахтаан
 Көтөн Үөһээ Дойду диэки
 Сапсыгырыһа сылдыар
 Абааһы кыһын
 Киэнг хал.....?
 Чиэппэригэр холоонноох
 Дьэс уот илбис
 Сытыы кылыһынан
 Моонньоох баһын
 Быһа охсон,
 2470 Түгнэри охсон түһэрбитэ.
 Онон абааһы хаан
 аймахтарын,
 Көстүбэт хаан удьурдарын
 Өһөхтөөх хаан
 Тарбахайдарынан,
 Бэрбээкэйдэриңнэп
 Хааннаах өһөх кэһиилэһиэбим
 Диэн үөрөн-көтөн,
 Өрөйөн-чөрөйөн

Үйэм сааһым тухары
 2480 Иэгэйэр икки атахтаахха,
 Иһнигэн сырайдаахха
 Хотторбоккобун
 Аңардастыы аатыраммын,
 Сөбөтохтуу сурабыраммын
 Аан Ийэ дойдум
 Айан-көрдөн торөппүт эбит”,
 Диэн бэйэтин
 Үөрө-көтө санаан
 Аналаабым бу туһунан
 2490 Баара буолуо диэн,
 Алаас иһин чанчыгын диэки
 Атын салайа баттаабыта да,
 Сиэлэрэн-дьигиһитэн
 Тойон сэргэлэригэр тийиэн
 Тохсуһун туомтаан,
 Онуһун олбуйан,
 Абыста аралдьыйан баран
 Сэттэ бухатыыр
 Сэгэтэн киирбэтэх
 2500 Дибдиргэннээх
 Лип-аан халбаны
 Иэччэбэр диэри иэмэхтээн
 Баҕаһыгар диэри маахтаан
 Уҥа оронноругар киирэн
 Олору түһээри гыммыта,
 Ороннорун сыҥаһата
 Булгу ыстаммыта,
 Сиргэ түһэн истэбинэ,
 Атаһын бөтөбөтүгэр түһэрэн,
 2510 Онон атаһын бөтөбөтүгэр
 Бигээн,
 Онон туорайдаан олорбута.
 Тобус субан
 Туруһа уолаттар
 Тобус чороонноох кымһы
 Остуолга аҕалан уурбуттара.
 Бастыһнара
 Сага эргийэн эрдэхтэринэ,
 Үс сылаабы
 2520 Кур иһиг курдук
 Куурдан кээһэн баран
 Көһнөрү олорбутун,

- Хагас диэкиттэн
 Кырдыаҕас баҕайы
 Эмээхсин тахсан
 Остуолга олорор
 Биһиги киһибитигэр кэлэн,
 Утары кэлэн,
 Хайыһан тураарэн
 Итишик диэн сагара,
 Маһнык диэн сагара турда.
 (Эмээхсин):
 “Дьэ буо!
 2530 Бу айыым оҕото,
 Күнүм оҕото дьүөгэлирим,
 Костүбэтэҕим
 Күндү доҕоро буолбут
 Орто Дойдум
 Удьурҕайдаах хатыга буолбут,
 Диринг уораан үктэллэммит,
 Сатыы ырайым
 Саарына буолан айыллыбыт,
 Айыыга анаммыт
 2540 Айыым оҕото атаһыам!
 Ити ийэ кыһныг эмээхсин
 Этэр тылбын
 Икки иэдэскэр биллэрэ олоҕор,
 Истигэн-тэргэн
 Сэргэх куһынал-куйаар
 Кулгааххынан
 Истэ сэргэҕэлээ,
 Кирдьиктэнэ олорууй!
 Ити эн дойдугуттан
 2550 Алын Сибииргэ
 Аттаммыккын истэммит ити
 Абаһыг уола
 Күтүөттэн кэлэн олорорун
 Түөрт уон хонугун
 Тодортороору олорбушугун
 Кэлэигин, хата, оруһүйэигин
 Айыым оҕото абыраатыг.
 Күнүм оҕото
 Дьүөгэҕин кытта кириэннит,
 2560 Чуулаанга утуйангыт,
 Уйгулаах олоххутун
 Аһа өөшүөххутун
- Күн төһөлөөх буолуой,
 Тукаам!” диэбитэ.
 Онно
 Онно биһиги киһибит
 буолабына
 Эттинг дуу,
 Эппэтинг дуу диэбиттин
 Ойон тура экирээбитэ да
 2570 Хоигурҕастаах чуулаанга,
 Хагыргастаах хаппахчыга кириэн,
 Кыыс утуйа сытар
 Сиригэр кириэн
 Суумата биллибэт
 Суорбаннарын саптан,
 Сыаната биллибэт
 Сыттыктарын сыттанан,
 Бэдэр тириэтэ
 Тэллэхтэрин тэлгэнэн,
 2580 Үүс тириэтэ
 Үлүктэрин үлүнэннэр
 Утуйан бараннар,
 Сарсыарда ойон тура
 экирээбитэ
 Биһиги киһибит,
 Таһырдыа ойон тахсыбыта
 Сир ийэ хотуну сиккиэрдэнэн,
 Дойду ийэ хотуну
 холоруктанан
 Алдьархайдаах
 Ала холуһуор бөҕө
 2590 Таннары сатыылаабытыгар,
 Биһиги киһибит буолабына
 Халлаан тангара
 Буркунаабатаҕа ор буолан
 Бугуһуйан туран
 Бу айыылаах кэбилэннэҕэ дуу,
 Ыраах сиртэн
 Аат ааттаан,
 Албан уккуйан,
 Суо дьагытан,
 2600 Сурах уурап иһэр
 Бэйэлэрэ эбитэ дуу диэн,
 Тини кулгааҕынан
 Истэн сэгэлдытэн тийэн,

- Тиэрбэс харафынан
 Көрөн дьэргэлдьитэн,
 Илин-арбаа көрбүтэ,
 Хоту-созуруу хайынан
 Олоп-чолоп
 Көрөн турдагына,
 2610 Биһиги киһибит
 Көрөн турдагына,
 Киһкиниир киэн халлааны
 Кымыс хойуутунан
 Ибиирбит курдук
 Кыһыл эбир түһэн кээспитин
 Калин өттүттэн
 Турулуур тус арбаа
 Диэкиттэн
 Быспыт чуурка курдук
 2620 Атахтаах
 Киһкиниир киэн халлаан
 Дайбыыр дьабыл кыыла,
 Хотой кыыла
 Тус арбаа дойду диэкиттэн
 Көтөн куугунаан
 Икки кынатан
 Тылбыы курдук туттубутунан
 Тус илин түһэн иһээрэн,
 Алаас арбаа өттүгэр кэлэн,
 2630 Босхо хохудал тиити
 Холбуу тардап
 Олоро түһээри гыммыта
 Булгу ыстаммыта,
 Сиргэ баран
 “Лак” гына түһэн баран,
 Тумсун-уоһун
 Туора соттон баран
 Итинник диэн сагара,
 Маннык диэн кэпсии олорто.
 (Хара Махсылба бухатыыр):
 2640 “Дьэ буол!
 Нойон, Орто Дойду
 Удурбайдаах маһа буолан
 Сурадырбыт,
 Дириг муора үктэллэммит,
 Сатыы ырай
 Саарына буолан айыалыбыт
 Босхо хара тыаны
 Моойдоох баһынан куотар
 Моҕул кугас аттаах
 2650 Модун Эр Соҕотох нойон,
 Турар бэйэбэр,
 Тон күнүгэр
 Дуолан курдук доруобону
 Тосхойдум,
 Тута баҕас турууй, нохоол
 Хайа дойдум
 Хайдар суола билибэт,
 Хаһытаатар
 Сангата иһилибэт
 2660 Хайа дойдум
 Хамаандата кэлэн
 ... диэтэргин
 Арбаа халлааным тэллэбин
 Саба баттаан олохсуйбут
 Саха Саарын Тойон оҕонньор
 Абалаах,
 Аһына Сиэр Хотун эмээхсин
 Ийэлээх
 Ситэ дайбанан көптөх
 2670 Хара Махсылба бухатыыр диэн
 Кэлэн турабын!
 Туох наадалаах
 Туох соруктаах
 Арбаа айан суолун
 Арыйдыг диэтэргин,
 Тобус кулукулаах суол
 Хаан ийэбин тобулууг диэн
 Ыйыталаһыах, туоһулаһыах
 Буолларгын, нойон!
 2680 Бургунас ынах
 Муоһун курдук
 Дьүөрэлэһэн торообут,
 Алаах ат сылгым
 Харафын курдук
 Артыаллаһан айыалыбыт
 Үчүгэй оҕом
 Үрүг Үкөйдөөн Куо диэн
 Үрдүк үтүө дьахтар
 Балыстаахпын

2690 Алын Сибиirim аарымата,
 Түгэх дойдум
 Түрүлэх түөкүнэ
 Уоран-талаан барбытын
 Туруораммын,
 Үрдүк бэйэбин кэмнэтэ,
 Үтүө бэйэбин бүдүрүтээри
 Гыммытыгар
 Туйаҕым чобуотунан,
 Атым быһыһынан

2700 Халты харбаттаҕым.
 Мүччү көтөн
 Кэлэн тураммын
 Хаалдыктаах бэйэм
 Хааҥкыйдым,
 Дьүһүннээх бэйэм
 Үгэ-сүктэ турабын!" диэтэ.

Иһиньэ диэбитигэр
 Биһиги киһибит буолабына
 Үчүгэин эттинг диэн

2710 Үөрэ истибэтэҕэ,
 Куһаҕаны эттинг диэн
 Хомойо турбатаҕа.
 Утары көрөн тураи
 Ынараа киһитин диэки
 Итинник диэн кэпсии,
 Маньык диэн сагара,
 Тыына-тыбыыра
 Уоһа чорбойон,
 Түһнэ томтойон турдаҕа.
 (Модун Эр Соҕотох):

2720 "Сыы, курдук!
 Дьэ, нойоон, ити
 Эттигин эттинг да,
 Санарыытын санардыг
 Буолаи баран,
 Бу мин дьэтэх киһи
 Кырдыа барбыт
 Кырдыаҕас киһиэхэ
 Кыалыыбат дьыаланы
 Санардыг быһыымыах, нойоон!

2730 Оһон, атын сир аарымаларын,
 Тусы сирим чулууларын

Баран көрдөһөн көрүөххүн
 Күөтэлээх буолуо, нойоон!
 Нойоон, ити били
 Мин эйиэхэ сүбэлии тамнаан
 Эттэхпинэ, мин биир
 Биригэ төрөөбүт...
 Аччыгыһы быраатым
 Мантан арбаа дойду диэки

2740 Олохтоох
 ... киинигэр
 Олохсуйан олорбут
 Түөрт уон саһаан
 Төһүргэннээх
 Турар туруук хайаҕа
 Тура дьаарбайан үөскээбит
 Тимир Устуруудал бухатыыр
 Диэн биригэ төрөөбүт
 Бырааттаах үһүбүөн, нойоон!

2750 Ол айыы диэки
 Аһыныгас санаалаах,
 Күнүн дьонугар
 Көмүскэс сүрэхтээх
 Киһи үөскээбит сураһын
 Истэн турардаахпын.
 Ону барангыи
 Көрдөһөн, ааттаһан көрүүй,
 Нойоон!" диэбитэ.

Иһиньэ диэн барбытын кэннэ

2760 Ынараа киһи буолабына
 Төттөрү көтөн күпсүйөн
 Тус арбаа диэки
 Түһэн барбыта.
 Биһиги киһибит
 Дьэтигэр кириэн
 Сэттэ бухатыыр
 Сэгэтэн кирибэтэх
 Дибдиргэннээх
 Лип аан халҕаны

2770 Иэччэбэр диэри иэмэхтээн,
 Баһыгар дылы маахтаан
 Кириэн уҕа оронноругар
 Олоро түһээри гыммыта
 Ороннорун сыһаһата

Булгу ыстаммытыгар
 Сиргэ олорон иһээрэн
 Атабын ботоботүгэр
 Түһэрэн ылан
 Атабын ботоботүгэр
 2780 Бигээн олорбутугар
 Тоус субан
 Туруйа уолаттар
 Тоус чорооншоох
 Кымыһы аҕалан
 Остуолга кэккэлэтэн
 Ууран эрдэхтэринэ,
 Үс сыллаабы
 Кур иһит курудук
 Гынан кээспитэ.
 2790 Ону буоллабына,
 Озонньордоох эмээхсин,
 Оҕо-дьахтар:
 “Оо, дьэ, күтүөппүт
 Аһыыр-сиир
 Киһи быһыылаах,
 Сүрдээх-кэптээх быһыылаах”,
 Диэн хангас оһох
 Төрдүн диэки
 Бүтүр-батыр кэпсэтэллэрин
 2800 Истэн олорбута.
 Онтон бу киһи буоллабына
 Үс хонук устата
 Манньык күтүөттээн
 Көкөйөн олорон,
 Үс хонон баран
 Кыыстарыгар
 Баайдарыһ-дуоллары
 Аҕаардааннар,
 Сылгы сүөһүлэрин аҕаарын
 2810 Үүрэн аҕалан биэрбиттэрин
 Кыыстара буоллабына
 Сылгы сүөһүлэрин
 Булаабыскай инньэ гынан
 Аһыһан-иһинэн кээспитэ.
 Ыһах сүөһүлэрин
 Үүрэн-үтүрүйөн аҕалбыттары
 Булаабыскай инньэ гынан
 Хаһас эмийин үрдүнэн

Аһыһан кэбиспитэ.
 2820 Бу гынан баран
 Оҕолорун таһааран
 Эмээхсин-дьахтар
 Аттарыгар миһинээрэн баран,
 Тэһиннэрин тутан тураарэн
 Итинник диэн ыллыы,
 Манньык диэн саһара олорбута
 үһү.

(Эмээхсин):
 “Сыы, курдук!
 Күнүөм тахсытыгар
 Үөтүм төбөтүгэр олорор
 2830 Күөх түөстээх күөрэгүдээх,
 Сүөм халлааным
 Сырдытыгар
 Талабым төбөтүгэр олорор
 Алтан түөстээх
 Далбарайым оҕолоро!
 Аал уоту оттуһан
 Аһа дьэһи тэһинэйгит,
 Уоллаах-кыыс оҕолоһон
 Уһуйданангыт,
 2840 Уйгулаах-бийаннаах
 Дьон буолангыт,
 Нэһилиэги тэһитэр,
 Улууһу уһатар,
 Саха омук
 Саргытын санатар
 Сайаҕас санаалаах
 Дьон буолан олоһуҥ,
 оҕолорум!
 Көрө мичилийэ олорор
 Күндү күөрэгүдэһиэм,
 2850 Көрүлээн-көччүйэйгит,
 Ыһа буолангыт,
 Уһаар буруоһу
 Үс салаа буолан үөдүйэйгит,
 Үтүө санаалаах
 Аччыгы аһатар,
 Тоһмуту ириэрэр
 Дьон буолан,
 Бар дьонугут
 Махтаһыһы ыһан олоһуҥ!

2860 Унун дэлэгэй санаалаах,
 Киэнг коүсүтээх
 Күндү күөрэгэйдэрим,
 Кордоох дьон буолагыгт
 Корүлээн,
 Очурга оүустарыманг,
 Дэлгиэбэ тэптэримэг,
 Уруй-айхал буоллун!
 Астыйбыт астаах
 Аар хотун ийэбит алгыһа

2870 Тинийэхтин!
 Уруй-айхал!" диэтэ.
 Уолаах кыыс буолабына
 Орто Дойдуларын диэки
 Айаннаан-сэмэлээннэр,
 Аттананнар
 Хас да хонукка
 Айаннаабыттара биллибэтэх,
 Хас да күн
 Айаннаабыттарын билбэккэлэр,

2880 Орто Дойдуларыгар кэлэннэр,
 Аал уоттарын оттуаннар,
 Алаһа дьыэлэрин
 Тэринэн олороннор,
 Балыстарын буолабына
 Эр киһи сизэбигэр
 Чокуур таас гынан
 Укта сылдыбытын кэлэн
 Дьыэтин ортотугар бырахныта,
 Кыыс бэйэтэ-бэйэтинэн

2890 Буолбута.
 Үс да буоллааллар
 Үс киһи
 Ооһууутун ооһуооннор,
 Корун корүлээннэр,
 Аһаан-сизэн бараннар,
 Дьыэлээх сага кэлбит
 Кыыс-дыахтар
 Тиэргэнигэр тахсан туран
 Уга эмийиттэн

2900 Булаабыскай иньвэтин
 Сыһыа тардан ылан,
 Хагас эмийин
 Үрдүгэр аһыыммыт

Булаабыскай иньвэтин
 Сыһыа тардан,
 Уга ыгыһыгар
 Урунан туран
 Итинник диэн сагара,
 Манһык диэн кэпсии турдаба.
 (Үрүг Үкэйдээн Куо):

2910 "Дьээ бую!
 Аан дойдуларым,
 Эбэ хотуннарын
 Киэнг нэлэмэн сыһытыгар
 Дьоһөгөйтөн төлкөлөнөн,
 Айыыттан ананаммын
 Бу Орто Дойдуга киирэн
 Үкар күөх отун
 Үктэллэнэн тураммын,
 Албанар тылбын

2920 Аан Дойдум иччилэрэ,
 Симэхсин эмээхсин,
 Илэ-бодо истэн турунгутууй!
 Күнгэ корүлээн
 Көчүйэ сылдыаммын,
 Күндү доҕорбун кытары
 Ылал буоламмыт,
 Аал уоту оттунан,
 Алаһа дьыэни тэринэн
 Аар Базах Хагыным төрдүгэр

2930 Аал уот оттуан олороммут,
 Алгыыр тылбын истигитиний,
 Аан Дойдум курдук!
 Ити олобунан тускулаангыт,
 Соргулаабынан солороонгут,
 Дьолообуан тускуйан,
 Уруй-хоруй буоллунууй!
 Били айыыттан айыллан
 ... ийэбит,

2940 ... ийыт айыым
 ...
 Анахсыт Хотун табаарыһым,
 Аһгом үттээх сүһүбүн
 Үөскэтэ туруг,
 Сопоҕос сылгы соргулаабын
 Уһата туруг,
 Уруй-хоруй!" диэтэ.

- Инньэ диэн баран
Арыылах кымыһы баһан ылан
- 2950 Хамыйабынан уокка ыһан
Кытыаһыһарбыта буолабына,
Уот буолабына
Тиити төргүү мутугар диэри
Өрө баһыгыраан
Умайбытын кэлин өттүгөр,
Кыыллаах хамыйабынан
Түөрөх бырабыммыта
Олордью кэлэн түстэ.
Онтон иккиһин
- 2960 Бырахпыта буолабына,
Умса кэлэн түстэ.
Үсүһүн бырахпыта
буолабына,
Олордью кэлэн түстэ
“Бу туох ааттаах ортотугар
Очурга оустардабай,
Тэптиргэбэ тэптэрдэбэй”, диэн
Үсүһү бырахпыта
Олордью түспүтүн
Чэ, үчүгэй эбит.
- 2970 Кэлин төлкө үчүгэй”, диэн
Дьахтар буолабына
Арыылаах кымыһын дьэ
диэки
Туппутунан киирэн баран
Дьээлэригэр олонтор,
Ыл буоланнар,
Эр киһи буолабына
Бултаан-астаан
Урукку бултуурунааҕар
Ордук бултаан,
2980 Урукку сылдырынааҕар
Ордук сылдьан
Булт-ас боһөңү...
Сүөһүтүн-аһын дьаһайан
Дьэ хаһайына киһи буолан,
Маһна сылдьан
Биир бириэмэбэ дьахтар
Хат буолан ханайан,
Буос буолан мотойон
- Төрүүр кэмэ кэлэн
2990 Саннын байаатыгар дылы
түһэр
Арыы саһыл баттахтаах
Кыһыл хааннаах
Уолан киһи уол оҕону
Төрөөн кэбиспитэ.
Онтон сыллатаабытыгар кэлин
Биир кыыс оҕо
Эмиэ төрөөбүтүн,
Онтон уоллаах, кыыс оҕолоро
3000 Оонньоон-көрүлээн
сылдьаннар,
Эр киһи буолабына
Булдугар-аһыгар
Күнүн өрөөбөккө,
Түүнүн сынһаммакка-
Куруутун эргитэн
Чонурбастаах
Чуулаанын толорбута,
Ханырбастаах
Хаппахчытын толорон
3010 Тилийэр тиэргэннэн,
Лаанхар ампаарданан,
Бултаан-астаан,
Байан-тотон олодохторуна,
Дьахтар биридэ дьэитигэр
Хаһас диэки иистэнэ
олордобуна,
Уоллаах, кыыс оҕо уһа диэки
Уол оҕо
Онобостоох саанан оонньоу,
Кыыс оҕо
3020 Кыптыый тутан
Оонньоу сырыттабына,
Хаһас оһохторун төрдүнэн
Күөс өрүнөр баһахтаахтарыттан
Үс быластаах
Уот садаба моҕой
Ойон тахсан,
Уоллаах кыыс олоколлорун
Кыһыл эбир тылыһан
Моойдоруттан
3030 Эрийэ охсутаалаабыта да,

- Хайааһынан төттөрү
 Сып гынан хаалбыта.
 Бу төттөрү
 Сып гынан хаалбытыгар
 Буоллабына
 Дьахтар хаһна да
 Барыан булбакка,
 Иннинэн-кэннинэн
 Чугуруннаан баран
 3040 Таһырдыа тахсан
 Сүүрэ сылдыарэн,
 Тэргэнигэр сүүрэ сылдьан
 Илин-арҕаа
 Хайыһа сылдьан,
 Ыһыгыты-хаһыгыты,
 Ыллыы-туойа,
 Ытыы-сонгуу сылдыбыта.
 (Үрүн Үкэйдээн Куо):
 “Сыы, курдук!
 Нойон, ...
 3050 Соботох, бухатыр киһнэм!
 Миннийэлиир диэтэх
 Уһун сордоох
 Күдэнгэ көтүтэммин,
 Икки оҕобун сүтэрэммин
 Ити, хараҕаҕа хаптардым,
 Туманга хааттаран
 Хааллахпын!
 Чэйиний, кэлэгини, ити эн
 Күүс-комө буолан
 3060 Кордоон көрүүххүн
 Күтэлээх буолуо, нойон!
 Чэйиний, нойоон,
 Хайалаах айыылаах
 Ыраах сиргэ
 Тэбиллибит бэйэбиний,
 Туох ааттаабы
 Сонордоон барбыт бэйэбиний?
 Чэйиний, кэлэ тардыый!
 Нойон!” диэтэ.
 3070 Инньэ диэбитигэр
 Биһиги киһибит
 Киһкиниир киэҕ халлаанга
 Хаһытаан кэбиспит
- Сагатын дорбооно
 Киһкиниир киэҕ халлаан
 Уораана тардыан
 Бэтэрээ өтүгэр
 Тус арбаа дойдуттан
 Атабын түһэрэр-тардар
 3080 Дүүлэ биллибэккэ
 Сиэллэрэн-мэңилтэн тийһөн
 Кэлбитэ да,
 Атыттан ыдалас бааччы
 Тэбинэн түһэн
 Дьэтигэр ойон киирэн баран
 Абааһы кыһа уоран барбыт
 Хайааһынан
 Дьэтин ортотугар
 Тэрэ кэлэн түһэн баран,
 3090 Үнкүрүс-күһэлис гынан
 баран,
 Моойторугар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Мохсобо көтөр буолан,
 Икки кынатын
 Тылбыылы туттан баран,
 Аллараа Дойду диэки
 Тэбинэн кээспитэ.
 Аллараа Дойдуга
 Тэбинэн түһэн иһээрэн
 3100 Арай туох эрэ сагата
 Сагарарын
 Биһиги киһибит
 Иһиллээн испитэ
 Айаннаан иһэн
 (Абааһы кыһа):
 “Иһиликпин-таһыылыкпын,
 Иэхэйикпин-чуоһаайыкпын
 Буолуунугуй!
 Итикэлиир маарыкаалаан
 Миннириктиир киһикэлиир
 3110 Өрөгөйүм үрдэтэлээн,
 Соргуларым табыллахтаан
 Кэлитэлээн турдахайбын,
 Нохчоолоро, хотуктара!
 Арай баҕас диэктирибин
 Ити били маарыкаалаах

Ортоколуур Дойдуларым
 Удурбайдаах маһа буолан
 Олохсуйбут,
 Диринг муора үктэллэммит,
 3120 Сатыы ырай
 Саара буолан
 Босхо хара тыаны
 Моойдоох баһынан куотар
 Мовул кугас аттаах
 Модун Эр Соботоҕум
 Овокотун, ити били,
 Уоллууруга оҕолорун
 Аптарыкпар,
 Хомуһуммар эрийэммин
 3130 Эрдир гыныам буолаахыйа.
 Ити били,
 Кыыстыыр оҕолорун
 Субай баҕас хааннарынан
 Утахтанан барыталаан
 Ортоколуур Дойдуларын
 Тахсаахтааммын
 урубаайдаахтыы
 Оонньууталыы буолаахтайа!
 Иһиликпин-таһылыкпын,
 Иэхээйикпин-чуоһаайыкпын
 3140 Буоллуунугуй!
 Билириктиир итикэлиир
 Киһи баҕас
 Субайыктыыр хааннаахтарыгын
 Уураталаан бараахтааммын
 Ити баҕас, эттэригим
 Буһарыммыга буолуталаан,
 Көрүтэлиэм этэ баҕас.
 Биликэлиир маарыкалыыр
 Чингий-чагый солуччабым
 3150 Ылып-чылып быһыччы
 Кэлитэли тардыталаан!"
 Дии-дии
 Уотун кытыгыгар киирэн
 Ити мэтээрчэхтии турдаһына
 Биһиги киһибит буолаһына
 Хаһтан да
 Баар буолта билибэтэҕэ,
 Ытыһыгар уоллаах-кыһы

Мөхторо сылдыарып
 3160 Ньылбы таһыйан ылан
 Чокуур таас гынан баран
 Сиэбигэр уктаттаан
 Кээһэн баран,
 Абааһы кыһа соһуйбута дуу,
 Хайаабыта дуу,
 Кэннинэн чинэххэдийэн
 эрдэбинэ,
 Биһиги киһибит
 Күргүйдүү-көбүлүү,
 Ыыстыы-куруһуннуу турдаҕа.
 (Модун Эр Соботоҕо):
 3170 "Сыы, курдук!
 Бу маһан алаабым,
 Куотар былыгым кубулаата,
 Киэн далаанын!
 Ити мин далан хапсыыр
 Тарбахайбыттан
 Халты харбатан ылаарыгын
 Ити уоран-талаан түспүт
 Буола буолаһын!
 Ити Ийэ дойдубуттан
 3180 Иккистээн эргийэн
 кэлэнгин
 Ириэнэх суолгун ирдээммин,
 Тон суолгун тордооммун
 Кэлэн турабын.
 Көрдөххүнэ көрүгнээх,
 Сиэтэххинэ кута дириг
 Куртаһын тогуох,
 Иһиг кэлиэх
 Миһ баар буолуом!
 Чэйий, кэлэн сиэбэккэбин
 3190 Тоҕо кэннигинэн чугуруйа
 Оонньуу тураһыный?
 ... Биһин-ууһа
 Кэлэ тардыый!
 Диктэх даһаны
 Дойду курдук сурахтаах,
 Сир курдук ааттаах
 Албан аатым
 Аатыра сылдыарын саһана
 Эйигиннээҕэр буолуох

- 3200 Ирээки мэнэриги кытта
Игнир тардыспыт
Эрчим илиилэрдээх
Эриспит уол оѳобун.
Ити иккистээн
Тилээн кэлэнгини,
Өлөр тыына суох буолаигын,
Кэлэн турбуг буолаабын.
Миигин төрдө-төбүрүбэ суох
Киии кэлэн турара буолуо
- 3210 Диэн гынарыг буолуо.
Чэйний, кэлэнгини сибэккэбин
Тоѳо хорбойонгун
Искин саһыардыг?!
Кэлэ тардыый!" диэбитэ.
Инньэ диэбитигэр,
Абааһы кыыһа буолаабына
Хаһыгыраабытынан кэлэн
Үрдүгэр кэлэн түспүтүн
Хабан ылан,
- 3220 Хабарбатыттан тутан,
Мөхтөрөн тэлэкэччитэн,
Охсуһан оломооттоһон,
Кырбаһан кыһыллаһан,
Табыһан дыалкытыһан,
Түһэн бардахтара.
Уйан сир булан
... охуспуттара,
Чараас сир булан
Тапсан туран тирэспиттэрэ,
- 3230 Чэгиэн сир булан
Тирэһэн туран
Тэбиэлэһэн пьиргитистэхтэринэ,
Күннэрин уотун
Көмүс аалыта гына
Күккүрүү тоһуннаран,
Ыйдарын уотун
Ылтаһын аалыта гына
Саккырыы тоһуннаран,
Ылаыы чыычаахтара
- 3240 Ылаабат буолбута,
Ыыр балыктара
Ыабат буолбута,
Этэр кэбэлэрэ кэхтибитэ,
- Отгоро-мастара
Хагдарыйан түһэн барбыта.
Үөлһэ Дойдуга
Үөгүлэхэр сагалара
инилибитэ,
Аллараа Дойдуга
Айдааншара,
3250 Атахтарын тыһа
Иниллэр буолбута,
Орто Дойдуга
Содуомнара, сурахтара
Иниллэр буолан
Суоһуран-суодаран
Түһэн барбыттара.
Биир ый хонуга
Отут хонугар охсуһаннар,
Икки ый хонуга
- 3260 Ахсааннаах
Алта уон хонугар
Анньылаһаннар,
Үс ый хонуга
Дуогабардаах
Тоѳус уон хонугар
Туруулаһаннар,
Биһиги киһибитин
Абааһы кыыһа,
Алын күүһүн айгыратан,
- 3270 Орто тирэбин тулхалдьытан,
Илин-кэлин өттүн
Көмүрүө хаардыы
Үлтү кээһэн эрдэбинэ,
Биһиги киһибит
Кэниинэн ыстанан кээһэ-кээһэ,
Ыһыытыы-хаһыытыы,
Ылаыы-туойа сырыттаѳа.
(Модун Эр Соѳотох):
"Дьэ буо!
Дьэ, нойон,
3280 Били маарыын
Дьинэбэр хаалбыт
Тойон быраатым,
Ити түөрт уон костөөх
Үргэниээн турар
Туруук хайаѳа

- Тура дьаарбайан үөскээбит
Тимир Устуруудал бухатыыр!
Хайа баар буоллаххына,
Үрдүк да буолларгын намтаа,
3290 Дириг да буолларгын
Көбөн көрүүй!
Ыраах да буолларгын
Чугаһы тардыый!
Дьэ, үрдүк бэйэм
Кэмизэнэр күнүм,
Үтүө бэйэм бүдүрүйэр,
Суон бэйэм суулар,
Соргу-дьаалы суулар күнэ
Тийэн кэллэ.
- 3300 Кырдьар обургу
Кырыыс буолар,
Сорсуйар обургулара диэн
Сордоох буолар эбит, нохоо!
Чэйий, нойон, бу
Кинкинир киэнг халлаагна
Ыһыгытаабыт санам
Утуйа сытар
Бэриэмэн буолабына,
Илэ-бодо эрбэх саба
- 3310 Дьэс эмэгэт буолан
Тийэн көрдүгүүй,
Нохоо!" диэбитэ.
Инньэ диэбитин
Кэлин өтүгүр
Кинкинир киэнг халлааны
Кымыс хойуутунан
Ибирибит курдук
Кыһыл эбир
Түһэн кээспитин кэһнэ,
- 3320 Аан Ийэ дойдунан биридэ
Атыяхтаах уулуу
Аймамыта,
Орто туруу дойдулара биридэ,
Ньюоскалаах уулуу
Тову дьалкыйбыгыш
Кэлин өтүгүр,
Буркун иһигэр
Бургунас ынах саба
Буотама таас
- 3330 Быр гыммыта,
Тибии иһигэр
Тиһигэ ынах саба
Дэриэспэ таастар
Тилигирии мөхпүттэрэ.
Кута баһа тириллэр,
Куба моонньо хонкуйар
Алдьархайдаах айа холоһуора
Тагнарны сатыылаабытын
Кэлин өтүгүр,
- 3340 Кинкинир киэнг халлааны
Хабырыйар хаба ортотунан
Хайа ыстаммытыгар,
Төбөтүн оройунан
Дьөлө барбыты
Кэлин өтүгүтэн,
Үөһээ Дойду диэкилтэн
Баай тиит бычагаһын саба
Холлобостоох уот
Субурус гына
- 3350 Түһэргэ дылы гыммыта да,
Абааһытын кыһыһын
Ханна даһаны
Испиискэ маһын да саба
Суох гына
Үлтү түһэн кээһэн баран,
Үөһээ Дойду диэки
Куобах кутуругун саба
Кутаалаах уот буолан
Субурус гынан хаалаба.
- 3360 Инньэ гыммытын
Кэлин өтүгүр буолабына
Биһиги киһибит буолабына:
"Абааһы хаан аймахтарыгар,
Костүбэт хаан удьурдарыгар
Ыарахан илиилээх,
Суон сутуруктаах
Дьон буолаһыт,
Дии санаан баран.-
Эт татакайбын эбит,
- 3370 Бу бири кийи
Биридэ кэлэн
Соботох охсуунан
Үлтү охсон кээһэр

- Киһитин кытта
 Үс ый хонугун тухары,
 Тобус уон хонук тохору
 Ахчарыһа сылдыһыгыт
 Алдьархайбыан!
 Бу саппын-суунпун кор!"
- 3380 Диэн баран
 Үгкүрүс-күһэлис
 Гынан баран
 Ойон тура эккирээн
 Моойторугар мойбордоох,
 Кутуругар хоболоох
 Мохсобоһ көтөр буолан
 Олорор алааһын булгунһабын
 Хаба ортотунан
 Тобулу көтөн
- 3390 Үөһээ Дойдугар
 Өрө кунууран тахсыбыта.
 Бу тахсан,
 Уоллаах-кыыс оҕолорун
 Сизэбигэр уктан тахсан
 Дьинэтин ортотугар
 Бырабааттаабыта.
 Уоллаах-кыыһа хагас диэки
 Ийэлэригэр утары
 Сүүрэн лэглэриспиттэрэ.
 Үөрэн-котөн, аһаан-сиэн
- 3400 Дайбаннааннар,
 Үс хонук устата
 Корүлээн, хайаан бараннар,
 Оҕолоро обургу буолан
 Хаан-чабаан
 Сэбэрэлэрин тардынаннар,
 Уоллара обургу киһи
 Буолбутугар
 Уолларыгар аат-суол
 Биэрбиттэрэ:
- 3410 Күүстээх халлаан
 Көтөр көлөһөгө кый аттаах
 Күүстээх-уохтаах
 Күп Эрбийэ бухатыыр
 Буоллун диэн,
 Кыыстарын буоллабына:
 Тобус тутум суһуохтаах
- Туналыкаан Куо буоллун диэн
 Ааттаан-суоллаан,
 Айан-кэрдэн кэбиспиттэрэ.
- 3420 Мантан буоллабына
 Оҕонньор буоллабына
 Уруккутун курдук сылдьан,
 Уруккутун курдук
 Үүт-тураан олороннор,
 Үчүгэй бэйэлээхтик
 Олорон бараннар,
 Уол буоллабына
 Биир бириэмэбэ
 Абатыгар тийиэн
- 3430 Сарсыярда туран олорон,
 Абатын утары көрөн олорон
 Итинник диэн сагара,
 Манньык диэн кэпсиин
 Олорбута үһү.
 (Күн Эрбийэ):
 "Сыы, курдук!
 Дьэ, нойон,
 Кэрдэн төрөппүт
 Аар тойон аҕам,
 Иитэн-харайан,
- 3440 Үөскөтөн төрөппүт
 Ийэм эмээхсин буолангыт!
 Бу мин этэр
 Эт чоруун тылбынан
 Сагара олоробун
 Илэ-бодо истэ,
 Итэбэйэ-кирдьиктэнэ
 Көрөн олорунгунууй!
 Дьэ, сибалигин мин даҕаны
 Сийим этэ ситэ маарыгнаан,
- 3450 Буугум этэ
 Мунутуу дьүһүннэнэн,
 Киэптэнэн-киэлилэнэн,
 Дьүһүннэнэн,
 Киһи буолар,
 Кэскили тэринэр,
 Саха буолар,
 Саргыны сананар санаам,
 Ити кэннэ,
 Торүт ыал торүөбэ,

3460 Ытык ыал ыгчата
 Буоларым быһыытынан,
 Аан Ийэ дойдубар
 Аатыра-суолура таарыйа,
 Аан Дойдубун
 Атахпынан арсыыһаан,
 Орто Дойдубун
 Тобукпунан тобулан,
 Дуолан киһи сураҕын ылар
 Кэмим кэллэ

3470 Дии санааммын,
 Ити эһигиттэн
 Күүстээххэ көрсүнэр күммэр
 Ити сыбарымнаах
 Сырыыга сылдыарга
 Сылдыар сырыыларбар
 Миинэр мингэлэринэн,
 Көлүнэр колөлөрү
 Көрдөһөөрүбүөн,
 Адырҕаны кытары
 анһыалаһар

180 Уһуктаах ыараханы
 Көрдүүр күнүм күөнтээтэ
 Дии санааммын,
 Ити, хантан
 Сэптэнэн-сэбиргэллэнэн,
 Киһи-хара буолан
 Аттанар күннээх буолуохпунуй,
 Аҕам?!
 Ийэ Дойдум иннигэр
 Киһи буолан төрөөмүн

3490 Оҕо буолан улаатаммын,
 Бар дьоммор,
 Ахтар айыыларбар
 Аартыгы арыяаммын,
 Сураҕы хаалларар
 Соруктаах олоробун,
 Аҕаа! диэтэ
 Инньэ диабетигэр
 Оҕоһуор буоллаҕына
 Уолун диэки

3500 Утары көрөн олорон,
 Итинник диэн сагара,
 Маныык диэн кэпсэи олордо.

(Модун Эр Соҕоох):
 “Сыы, бу тоҕойум оҕото,
 Күнүм тахсытыгар
 Үөтүм төбөтүгэр олорор
 Күөх түстөөх күөрэгэйиэм,
 Халлааным сырдыгыгар
 Талааҕым төбөтүгэр олорор
 Алтан түстөөх

3510 Далбарайым оҕото!
 Ити эйигин
 Сибилегин даҕаны
 Сингэтэ ситэ илик,
 Уоһун уоһахтаах,
 Киинин сиикэй киһинэн
 Аахса иликпин.
 Ол ити Аан Дойдум
 Адырҕаларын,
 Күтүр обургулар

3520 Күүстээхтэрин кытары ити
 Өнүргэс эттээҕин,
 Сымнаҕас тириилээҕин саҕана
 Эйигин ити хаһан
 Киһилиэхтэрэй ити,
 Удьурбай мас курдук
 Кииллийбит бэйэлээхтэр
 Эйигин киһилиэхтэрэ дуо?!
 Оҕо курдук сананан олоробун,
 Ол гынан барагһын ити

3530 Айылаҕан сокуонунан
 Аттана маарыгнанан
 Эрэр киһи быһыылаах
 Буолан баран,
 Эйигин ахтар айыыларың,
 Эдьээн изйэхситгэринг,
 Миинэр мингэлээх,
 Көлөнөр колөлөөх гына
 Төлкөлөөбөтөх
 Киһилэрэ эбиккин, ноһоо!

3540 Онон саргы сатыы
 Сылдыаһың,
 Эң аһтаах-хомуһуһаах
 Көтөр кыһаттаах
 Көтөр буолан
 Сылдыар-коччүйэр

- Апаллаах киһигиэн.
 Уонна ити туттар сэнкэр
 Үһһээ Дойдуттан ити биан
 Дьылаҕа Тойон ыйаабынан
 3550Эйиэхэ үһһээ аҕыс айыы
 Улахаана аҕастара
 Уоруку-Суоруку удабан динэ
 Эйиэхэ туттар сэнкии,
 Бэйиэҕин
 Барар киэниг
 Кэлин киэригин кэттэххинэ,
 Биирдэ аҕалаан биэриэхтэрэ.
 Ол иһигэр мин эйиги
 Ытар кыабым суох.
 3560Сиикэй экинэн барагынан
 Ханна ыраах сылдыаары
 Ғынабын, нохоол!" диэбитэ

- Инньэ диэбитин кэлин өтүгүр
 Биһиги уолбут буоллабына
 Киһи тахса сүһүнү-аһы
 Дьаһайбыта буола сылдьан,
 Сылдыар сырыыта
 Сырыы буолбатаҕа,
 Аһыыр аһа
 3570Ас буолбатаҕа,
 Таһнар таһаһа
 Таһас буолбатаҕа.
 Куруук сүтүктээх,
 Туох эрэ итэбэстээх
 Киһи курдук тутта сылдыар
 Биһи бириэмэтигэр,
 Хаһык күһүгэр түбэспитин
 Өйдоон-дьүүлээһин
 Корбокко-хаалбыкка,
 3580Биһи бириэмэҕэ
 Биһиги уолбут
 Таһырдыа таһаһа
 Киһи мас курдук
 Чопоччу туттан
 Хаамаһа чыһардатаһы
 Сырыттабына,
 Үһһээ Дойду диэкиттэн
 Арай туох эрэ

- Сагата сагаран,
 3590Тыһаһа-ууһа
 Лаһкынаан иһэр
 Сагатын истэн
 Уол оро чолоһон
 Корон турбута.
 Үһһээ Дойду диэкиттэн
 Удабан дьахтар
 Дүһүрүһү охсуһан
 Дьар ғыһан,
 Абыр-табыр албанан,
 3600Элэһ-сэлэһ өтинэһ
 Кыһаһаһын тыһаһа кыһырыһаан,
 Аарығын тыһаһа кығығыһаан,
 Үһһээ Дойду диэкиттэн
 Түһэн иһэрин
 Истэн турдаҕа
 (Уоруку Суоруку удабан):
 "Дом иһи!
 Субукаһыы
 Аллараһыы Дойдуларбар
 Аттанырбар ити,
 3610Уоһан бүһиэт уулааһ,
 Охтон бараһар мастааһ
 Орто туруу дойдум
 Уһуу дуоһан бухатырыһын
 Уһаарталыы ааттатаһаан
 Буоһуһуу эрэ!
 Ити биһи, миннийэһиһи
 Диэтэһ киһиһи
 Этэр баһас тыһым
 Иччиһэһэн иһтин,
 3620Саһгарар баһас саһам
 Саталаһа дьалкыйдыһ,
 Дом иһи!
 Сэттэлээһ атыыры сыһыһым
 Босхо дьэллик холо
 Холобуһдааһ
 Таһый хаһи быһаһаһым,
 Дьһэрэһ көлүйэһиһи
 Күөлүм саһа
 Дьүһүрбэ-даһан дүһүрүм,
 3630Этэ баһас дьһэрэй, ээй эрэ!
 Дом иһи!

Айыыкай оҕото
 Агтанар күнүгэр,
 Күнүм эрэл оҕото
 Котөбүллэр күнүгэр
 Кыргызыыга тагнар
 Кыһыл ... таҥаһы
 Кыбыннабын буоллун!
 Охсуһууга туттулар,
 3640 Уһуктаабы туттарар
 Үөрбэлэнэр күнүгэр
 Үгүүлэрин илдээр күнүм
 Тийэн баҕас кэллэбин!
 Иэнигин, доҕоттоор,
 Айыыларым оҕотун
 Ахтар айыылар
 Тардыллан кэлитэлээн,
 Тагаскын кэтитэлээн
 Киэптэрикин
 3650 Көрдөтөлөөн көр!" диэбитэ
 Инньэ диэбитигэр
 Биһиги киһибит
 Тиэргэннэ хааман
 Чиркэннээн сырыттабына,
 Үөһээ Дойдуттан
 Удаҕан дьахтар
 Кыыран дыбагсынан
 Түһэн кэлэн баран,
 Кыырап таҥаһа кылыргаан,
 3660 Илип-кэлин кээспит
 Илбиргэлээх симэхтэрэ,
 Дүгүрдэрэ
 Лагкынаппытынан кэлэн
 Туох баар
 Таҥаһын тагыһпаран,
 Куйабын туттаран,
 Уон биэс бууттаах
 Улуу чомпой
 Үнүгэс баалкытын
 3670 Уҥа бэгэччэгэр эринэн,
 Биэс уон биэс бууттаах
 Мэлиир таас мээчигин
 Хаҥас илинитигэр туттаран,
 Саабылалаах батаһын
 Хаҥас хоннобор кыбыттаран,

Кинкиниир киэнг халлаан
 Чиэппэрэ
 Дьэс туруук
 Сытыы кылыһын
 3680 Уҥа илинитигэр туттаран,
 Төгүрүйэ өтүгүнэн
 Хаама сылдыаран
 Былаайабынан охсон
 Ыйригитэн кээһэ-кээһэ,
 Абыр-табыр да буоллар
 Эмиэ алзаммытынан,
 Элэн-сэлэн да буоллар
 Эмиэ этиммитэ буолан,
 Түһэ барда.

(Удаҕан дьахтар):
 3690 "Дом ини!
 Ити били, Кытай Махсыын
 ууһа

Кутуталаан оҥорбут,
 Айыы кэбэн анаабыт
 Күн-ый сибитийэй
 Сибиэттээх батыйатын,
 Ити куйабын таһын
 Бээбэр сөп буолууһу,
 Онон ахтар айыын
 Тустарыгар аһыныгас
 3700 Көхсүттэн төһининнээх
 Күн өрөгөй улууһугар
 Күөмчүлэхэр киһи буолан,
 Улаатан,
 Урааҥхай ...
 Абааһы биһин ууһун
 Ааныгып алдытангып
 Айыыларгар аһыныгас
 Киһи буолаһып
 Сылдан көрүүй!
 3710 Дом ини!
 Эппитигэ тылым
 Иччилэнин
 Сагарбыт сагаларым
 Саталанар буоллунууй!
 Ити энигин
 Илнитигэ атабын

Эбирэ биллибэтин,
 Кэлин атабыг
 Кэбирэ биллибэт буолан
 3720Аңардастыы аатырангын,
 Соҕотохтуу сурабыра
 Сылдьар киһи
 Буоларыг туһугар
 Алзанабым буоллунууй,
 Дом ини!" диэбит үһү.
 Инньэ диэн баран
 Удабан дыахтар буоллабына,
 Үнкүрүс-күөһэлис
 Гынан баран,
 3730Үөһэ Дойду диэки
 Кыталык көтөр буолан,
 Үөһэ диэки киирэн
 Көтөн унньулуйан киирэн
 Бара турбута үһү.
 Уол буоллабына.
 Куйах көтөн,
 Киһитэ быһыыта быһыылаан,
 Бухатыыр киһи
 Көрүгэ көрүгүнэнэн,
 3740Быһый киһи
 Быһыыта быһыыланан,
 Күүстээх киһи
 Көрүгэ көрүгүнэнэн,
 Бөҕө киһи
 Туруга туруктанан,
 Биэс былас
 Биэкэйэр биллээх,
 Аҕыс былас.
 Дарайар сарыннаах,
 3750Кээһэ былас түөстөөх,
 Кэдэрги былас сарыннаах,
 Түөрт саһаан төһүргөннөөх,
 Түөрт уон саһаан үрдүктөөх
 Өвүллүбэт үрүгү көмүс
 Куйахтаах,
 Айыы бухатыыра буолан
 Аңардастыы аатырардыы,
 Соҕотохто сурабырардыы,
 Тыс курдук дыгдайан,
 3760Тына курдук дыгдайан

Быһаҕас тыһынынан
 Былчары көрөн,
 Толук тыһынынан
 Толору көрөн
 Дуоланнаан бөҕө сырыттаҕа.
 Биир бириэмэҕэ
 Бу мин миинэр мингэҕэ,
 Көлүнөр көлөҕө
 Анала суох киһи эбиппин,
 3770Онон хайдах
 Айаннаан-сөмөлөөн сылдьар
 Киһи эбиппиний диэн,
 Биһиги киһибит
 Тиэргэнгэ сүүрэн тахсан
 Дьийрэнгэ көтөр
 Булгуньах баарыгар,
 Тэбинэн көрбөтөх
 Дьүлэй көмүс
 Тиэргэнигэр тахсан,
 3780Үнкүрүс-күөһэлис тынан
 баран
 Быспыт чуурка курдук
 Атахтаах
 Улуу халлаан
 Хотой хыыла буолан,
 Тус соҕуруу дойду диэки
 Киирэн көтөн күпсүйөн
 Бара турдаҕа.
 Бу айаннаан-сөмөлөөн
 Баран истэбинэ,
 3790Улуу халлаан диэки
 Айыытын сирэ баранан,
 Абааһытын сириң диэки
 Айаннаан,
 Тумуһу чиэрэстөөн,
 Тоҕойу курдаттаан
 Айаннаан,
 Тус соҕуруу дойду диэки
 Улахан таас хайа
 Баарыгар тийиэн,
 3800Ол ынараа өттүн диэки
 Тийиэн истэбинэ,
 Ынараа сир диэки
 Туох эрэ арай

... баарын
 Одуулаан-дүүллээн
 Көрөн кээспитэ:
 Киһи-сүөһү олохсуйбут,
 Дьон-сэргэ тобуруйбут
 Дойдугар кэлбит.

3810 Бу дойдуга
 Ынах сүөһүлэрэ
 Үөскээбитэ буоллабына,
 Ханнын аалыстабына,
 Хаан таммалыыр буола
 Хаан-сүөл баай
 ханыыласпыт,
 Сылгы сүөһүлэрэ
 Сымсын аалыстабына,
 Сыа таммалыыр буола
 Сылгы сүөһү үөскээн,

3820 Ангардастыы үөскээн
 Соботохтуу сурабырбыт,
 Субу дойдуга
 Улахан сир эбитэ
 Манна тийиэн
 Олорор алаастарын
 Хаба ортоугар
 Онно тийиэн
 Сааллан түһэн баран,
 Дьинэ таһыгар

3830 Элбэх киһи сылдыарын көрөн,
 Үккүрүс-күөһэлис
 Ғынан баран
 Илэ бэйэтинэн буолан
 Ыалга киирэн,
 Сэттэ бухатыыр
 Сэгэтэн киирбэтэх
 Дибдиргөннөөх
 Лип хаан халҕаны
 Ивччөвөр диэри иэмөхтээн,

3840 Баабаар диэри маахтаан
 Киирэн,
 Уна оронноругар
 Олоро түһэри гыммыта,
 Ороннорун сыһаһата
 Булгу ыстаммыта
 Сиргэ түһэн истэбинэ

Атабын бөтөбөтүгэр
 Түһэрэн ылан баран,
 Атабын бөтөбөтүгэр
 3850 Бигээн олордовуна,
 Ханас диэкиттэн
 Тобус субан
 Туруйа уолаттар
 Тобус чороонноох
 Кымыһы ажалбытгарын
 Бастыһнара
 Саһа эргийэн эрдэхтеринэ,
 Үс сылаах
 Кур иһит курдук

3860 Ғынан кээспитин
 “Бу киһибит даһаны
 Улахан аһылыктаах киһи
 Быһыылаах”, диэннэр
 Биһиги киһибититтэн
 Бэри бэркиһээн,
 Дьору дьулайаннар
 Көрөн олодохторуна,
 Биһиги киһибит
 Дьинэ киирэн олорон,

3870 Киһилии кэпсэллээх,
 Урааһхайды саһалаах
 Буола олордоһо.
 (Күн Эрбийэ):
 “Сыы, курдук!
 Ити билэ,
 Эбэм эмээхсиэн,
 Эһэм ошонһор-иккиэннит,
 Ити икки иэдэскитигэр
 Илдэ туран,
 Истигэн-тэргэн,

3880 Сэргэх, кунһал-куйаар
 Кулааһхытынан
 Истэ сэргэһали,
 Итэһэйэ кирдькитэнэ,
 Көрө бүдүлүү олорун курдук!
 Бу хантан кэлбит
 Киһи кэлэнгин
 Ханыыластың диэтэргит,
 Эһиги хаан уруугут
 Харбаһын тымыргыт кэлэн

3890 Хангылахан олоробун.
Бу Аан Ийэ дойдубуттан
Аттанар араксар күммөр
Алын Сибиир дойдутугар
Сүүрбэ сэтгэ сүксүктөөх
Бийин-ууһун
Анараа өттүгэр олохтоммут
Отут бэһис

Бийин-ууһугар оловурбут
Аллараа Дойду адаватын

3900 Кэппитинэн айылыбыт,
Арбаһаһын
Бүрүммүтүнэн төрөөбүт,
Аат-уруу ааттаан

...

Арсан Дуолай
Аҕатын бийһэ-ууһа
Баар дииллөрүн
Истэргит буолуо.

Ол былыр ити
Айыы сириттэн

3910 Айыы киһитин
Уоран-талаан баран
Апка-хомуһунна итэн,
Алын Сибииргэ
Ытык Хомурдуостай удабан
Диэн дьахтар киһи
Онно киирэн
Абааһы киэнэ аарымата,
Көстүбэт киэнэ
Күтүрө буолан,

3920 Кубулзакка эргиллэн ити
Абааһы буолан олороругар
Онно бараары турабын.
Ити ааппын-сүөлбүн
Ааттатар буоллахытына,
Авам аатын
Бэйэҕит билэргит буолуо,
Ийэм аатын
Истэр инигиэт.
Ити бэйэм ааппын

3930 Бэлиэтир буоллахпына,
Күүстээх халлаан
Көтөр колөһөтө

Кый аттаах
Күүстээх-уохтаах
Күн Эрбийэ бухатыыр дивн
Ааттаан-суоллаан
Кэвэспиттэригэр, бу ити
Аржаа сирим
Аартыгынан айаннаарыбын

3940 Суол хайдым,
Суостуганын тобулаарыбын
Ити аймах-билэ дьоммор
Билэр ийэм ууһугар
Этэн бараарыбын
Кэлэн олоробун.
Ити били кэниигэр
буолаагына

Мин өһигитини
Төрүт төлкөлөрүм,
Этэр изэйхситтэри

3950 Быһыытынан
Эргиллэн ааһаарыбын,
Илинтэн кэлэрбэр
Эмиэ табан ааһаадым,
Аллараттан тахсарбар
Таарыйан ааһаадым,
Үөһөттэн түһэрбэр эмиэ
Кэлэн табар буолуобум.
Онон быдалааннаах
Быдан дьыллаларга диври

3960 Бырастыыларың буоллун!
Диэтэ.

Инньэ диэбитигэр
Ханас чуулаан диэкиттэн
Эмээхсин-дьахтар
Сүүрэн өлвөстөнөн кэлэн
Остуол нөнүө тураарэн,
Оботун утары
Көрөн тураарэн
Үс кус сыммытын аҕалан,
Тутан тураарэн

3970 Оботун диэки
Утары көрөн туран
Ыһыыты-хаһыыты,
Ыллы-туойа,

Ыгыы-сонгуу,
 Күлө-үөрө
 Турбута эбитэ үһү.
 (Эмээхсин):
 “Сыы, быы!
 Бу киһи буоламмын
 Киһи төрдүн төрүттөһөммүн,
 3980 Ураанхай буолан
 Олох озороммун,
 Уруу тардан озоробуттан
 Үөрөммүн-көтөммүн,
 ...
 Күлүм алайан тураммын,
 Ити күнүм тахсытыгар
 Үөтүм төбөтүгэр озорор
 Күөрэгэйим оҕото,
 Күндү киһитэ кэлэн
 Көрсөн озороргуттан
 Нохтоолоох тойон сүрөбүм
 3990 Толугуруу мөнгөн,
 Үөрүүбүттэн
 Итирбит курдук
 Тиритэ майгылааммын,
 Ыалдыбыт курдук
 Унуохтарым хамсаан,
 Олоро-тура сылдыар,
 Оҕоочоонуом, курдук!
 Дьэ ити
 Охтоохтон охтубаккабын,
 4000 Саалаахтан самныбаккабын,
 Уоттаах тыллаахтан
 Уордайбаккабын
 Киһи-сүөһү төрдө буолан
 Төлкөлөнөнгүн
 Төрүт дьон буолар
 Төлкөбүтүн,
 Удьуор дэтэр уруубутун
 Тардан олорууй, тукаам!”
 Диэн баран
 4010 Эмээхсин-дьахтар
 Сүүрэн тийэн,
 Уолун сүүһүттэн уураан баран,
 Үс сымыгыты ылан
 Олордон биэрбитин

Уола буолабына
 Үс сымыгыты сиэн баран
 Иһинн иһиһирэ
 Көдөччи тардан,
 Бойбурун иһиһирэ
 4020 Чохчоччу тардан,
 Эт-этэ дөлбөритэ барыах
 курдук

Буолбутугар,
 Эмээхсин-дьахтар
 Үөрөн мичилиһэн туран:
 “Оҕом кэм үчүгэй киһи
 Төрөөбүт эбикин,
 Бу мээһэ киһи
 Сиэбэт аһын сиэтин,
 Үс сымыгыты
 4030 Үчүгэй киһи буолар
 Бухатыыр киһи сиэччи,
 Онон үчүгэй киһи
 Буолууһуккун” диэн
 Эмээхсин уолун
 Албаан-силвэйэн хаалбыта.
 Уола буолабына
 Таһырдыа ойон табыста
 даҕаны

Тиэргэннэ тахсан
 Үнкүрүс-күөһэлис
 4040 Гыммыта даҕаны
 Улуу халлаан
 Хотой кыыла буолан,
 Турулуур тус арбаа
 Дойдуга киһирэн,
 Түһөн бара турдаба.
 Тус арбаа дойдуну диэки
 Түһөн баран
 Алын Сибиир амынньардаах
 Аллараа Дойду абааһытын
 4050 Бииһин-ууһун
 Ааһа түһэн бардаххына,
 Сүүрбэ сэттэ сүтүктээх
 Бииһин-ууһун
 Нөнүө түһэн,
 Аллараа Дойду амынньардаах
 Абааһы бииһин-ууһун

Аара түһэн бардағына,
Тобус уон абааһы уола
Өттүк танаһа былдыһан
4060 Өөкүйдэспит аартыктарын
Ааһа түһэн бардағына,
Абыс уон абааһы кыһа
Ахта танаһа былдыһан
Ахчаахайдаспыт аартыктарын
Ааһа түһэн бардағына,
Ураҕас тостубут
Угунньуордаах аартыгын,
Арал алдыаммыт
4070 Ааһа түһэн бардағына,

Тураҕас сылгы
Хоолдубугун курдук
Таһнары кулдыулар
аартыгынан

Таһнары сахсыллан түһэн
Тийдэбинэ буолабына,
Унаара-мэнээрэ билибэтэх
Улуу Дойду
Киэн сир
Кэрингэ билибитэ,
4080 Улуу сир бэлиэтэ
Биллэн түһэн барбыта.
Ол диэки
Одуулаан-дьүүлээн истэбинэ,
Алдырхайдаах улахан
Садаҕа булгуһнах курдук
Дьинэ турарыгар тийиэн,
Ол таһыгар тийиэн
Биһиги киһибит
Мэнгэ халлаан түспүтүгэр
4090 Дьинэҕэ баар туох баар
Хамныыр харамай,
Киһи-сүөһү биһирдэ ойон
Тахсыбыгыгар буолабына,
Биһиги киһибит
Ойон тура экирээни
Бууһун-дыаһхатын
Илгистэн кээһэн барап
Өлүөр бэйэтинэн

Буолан тахсан турдағына,
4100 Самаҕын туорайынан
Суоччоботох атахтаах,
Түөлүн тылынан
Суоччоботох илиилээх,
Саха киһи хотуурун
Хардарыта уурбут курдук
Дэҕиз суллан тыгырахтаах,
Саах күрдьэр күрдьэби
Хардарыта туппут курдук
Ааһыар хаап тиистээх,
4110 Титирик ойууру
Тиэрэ баттабыт курдук
Тимир тэллэстигэс баттахтаах
Өлөр өлүү киһитэ тахсан,
Ардыс ғына түһэн баран
Биһиги киһибит диэки
Көрөн тураарэн
Ылсыыта билибэтэх
Ырыаламмыта,
Туолката билибэтэх
4120 Тойуктана сырытаҕа
Эбитэ үһү:
(Абааһы кыһа):
“Иһилиги-таһыылыгы,
Идээниги-куудааныгы!”
Ити баҕас
Нохоолорум, хотууктарыам,
Ити баҕас булуурдуктуур,
Ити били кыраҕалыыр
Соҕотохтой харахпынан
Одуулардаан-дьүүлэтэлээн
4130 Көрдөхпүнэ:
Биликэлиир маарыкалыыр
Ортоколуур Дойдуларга
Агаардастыы аатырбыт,
Соҕотохтуу сураҕырбыт
Босхо хара тыаны
Моойдоох баһынан куотар
Мобул күгас аттаах
Модун Эр Соҕотоҕо
Диэхийиктэй
4140 Баалларыга дииллэрэ
Этэ эбээт!

Олууруга уоллайана
 Күүстээх халлаан
 Көгөр баҕас
 Былыга кынаттардаах
 Күүстээх-уохтаах
 Күн эрбийэ бухатырыма
 Диэхийиктээн
 Агардасты аатыраахтыыр,
 4150 Сөботохтуу сураҕыраахтыыр
 Киһи баҕас үөскээтэ да
 Диэхийиктээн, ити баҕас
 Төрүүтэлиэн үстүүрэйим
 Иннититтэн
 Архыыбаҕа суруллаахтаан
 Айылыбыт киһикэлиир
 Баардырыга диэбиттэрэ
 Олууруга оҕо, нохоолор,
 Субу баҕас дойдулары
 4160 Табаталы чугаһаата
 Быһылааҕа!
 Чэйингитий, ити баҕас
 Эйигилир дьонноруга
 Итикэлиир атыныктыыр
 Дьабынныгытар
 Тардылаахтаан
 Буллуруктуур биһигилиир
 Дьонноруга үөргүбүккэ
 Чугаһахтаама,
 4170 Аргыардаахый айдаан баҕас
 Тахсаахтыра буолуталы
 Дьухха ууну
 Дьула гардан
 Итикэлиир убайа турар
 Уоттуур баҕас толуулардаах
 Киһикэлиир буолуталыа.
 Нохоолорум, хотуктарым,
 Киэр буола тардыталааг,
 Атын сиргэ барыталааг!
 4180 Корүтэлээн күлүктэри,
 Тымныйдаҕын күнүм баҕас,
 Хараардаҕыаг!
 Чэйингитий, эрэ баҕас,
 Атын сиргэ аттанаахтааг,
 Туспа сиргэ барыталааг,

Корүтэлээн", диэбитэ.
 Инньэ диирин кытта
 Биһиги киһибит
 Сүүрэн тийбитэ даҕаны
 4190 Суоччоботох таныылааҕар
 Хаҕас илиитинэн
 Тогонобор диэри буккуйан
 Тойон хокуосканы туттаран,
 Уна илиитин эмэхтиттэн
 Эргитэн аҕалан,
 Кулгаах тааска
 Убураталаан киирэн,
 Өлөрсүө суох дьоннор
 Мантан оһол булан
 4200 Өлөрсөн,
 Охсуһо суох дьоннор
 Мантан оһол булан
 Охсуһан оломооттоһон,
 Кырбаһан кыһылыһан
 Табыһан дьалкытыһан,
 Түһэн бардахтарына,
 Кинилэр дьоннор
 буолабына
 Чэгиэн сири булан,
 Тирээн туран
 4210 Тэбиэлэспиттэрэ,
 Уйан сири булан
 Уурсан туран охсустулар.
 Күөс этинэн көнгүрүтүһэн,
 Солуур этинэн сууларсан,
 Алдьархайдаах амынньардаах
 Аан Дойдуларын аймааннар,
 Таас туруу
 Чыыстай буолактарын
 Кута намылбатыныы
 4220 Тиэрэ үктээннэр,
 Ыллыыр чыычаахтара
 Ылаабат буоланнар,
 Ыыр балыктара
 Ыабат буолан,
 Этэр кэҕэлэрэ кэхтэн,
 Отгоро-мастара
 Хаҕдарыйан,

- Бу дойдуга үгүлэхэр
сагалара
Үөһээ Дойдуга иһилинбитэ,
4230 Айдааннаах сагалара
Орто дойдуга биллинбитэ,
Алын Дойдулара
Айгыраһааннар,
Киһилэр атахтарын
Доржоошоруттан
Бас, атах ыарыһах,
Көбүс, быар ыарыһах буолан,
Үгүс өттүлэрэ
Сөтөл ыарыыттан
4240 Сүтэн-ингэн барбыттара.
Бу гыммыттарын
Кэлин өттүгэр
Биир ый хонуга
Отут хонук охсуһааннар,
Икки ый хонуга
Ахсааннаах
Алта уон хонугар,
Үс ый хонуга
Дуогабардаах
4250 Тоҕус уон хонугар
Туруулаһааннар,
Абааһы кыыһа буолабына
Биһиги киһибитигэр
Буолабына
Отут быластаах
Уот садаҕа моҕой буолан,
Хам эрийэ сатаабытын
Буолабына
Биһиги киһибит
4260 Төлөрүтэ тыылааттаан
Кээһэн баран,
Биир бириэмэҕэ
Үс тоғул кэлэн,
Үһүс кэлэн эриллэ түһүүтүгэр
Кинкиниир киһиг халлаан
Чиэһэригэр холобурдаах
Дьэс туруу
Уот илбис кылыһынан
Хаба ортотунан
4270 Быһа охсон кээһитин кээһэ

- Абааһытын кыыһа
Арыый омуна-уоҕа тостон,
Тэбэрэ арыый, эстэн,
Охсоро арыый омуна сүтэн,
Арыый уоҕа-кылына
Молтөөбүт курдук буолбутун
Кэлин өттүгэр
Биһиги киһибит
Абааһы кыыһын
4280 Алын күүһүн айгыратан,
Үрүт күүһүн өһүлэн,
Орто күүһүн тулхалдьытан
Ириэнэх талахтыы иилэн,
Үөл титириктин
Үлтү көтөн
Үс түүннээх-күн
Түнкэтэх холоруктаан,
4290 Сири сэттэ
бэчээтинэйинэн
Быһа быраҕан баран,
Кыынын иһигэр сылдыан
Кылаах эти көрдөбүһүнэ,
Кылана-кылана муннар
Буут ордуга боппуудалаах
4300 Тимир долокүүр
Хаан быһабын
Сулбу тардан ылан,
Хабабын түгэбиттэн
Батары анһан баран,
Түөһүн тылыгар диэри
Хайа тардан,
Комнохтоөх харыйа саҕа
Көй боллох хаан
Сини үөһүн
4310 Сэттэли былас
Ууһарыта тардылаан,
Ыҕыл-тыгыл тыыннаран,
Ырах-тырах тэбиннэрэн,
Дьаардаах эти талбалаан,
Холоһолоох эти ыһахтаан
Суухара сокууската,
Мэкчиргэ мэһиэтэ,
Тыыраахы дыйага гынан

- Ыһа-бурайа олоодоѳо.
 4320 Бу олоодоѳуна
 Абааһытын кыһа
 Сүрэхтээх-быара
 Туура ыстана
 Өрүс диэки киирэн,
 Таллаң куоѳас буолаң,
 Хахаарбыгынан
 Мэлис гынан хаалбыта.
 "Оо, бу абаккабын көр эрэ!
 Үйэлээх сааһым тухары
 4330 Өстөөх-саастаах
 Абааһым кыһың
 Бу абын-хомуһунун
 Куоттардахпың,
 Алдьархайбың көр эрэ!
 Дьэ, хаһан эмэ көрсүһөр
 Дьон буоллахпыт буолуо",
 диэн
 Биһиги киһибит
 Иһигэр санаан хаалбыта
 Уонна бу Аллараа Дойду
 4340 Амынньардаах
 Абааһы биһин-ууһун
 Туох баалларын
 Үргүрдээх хоспохторун
 Түөрэ үлтү сүргэйэн,
 Чонурѳастаах чуулааннарын,
 Нэс үтүгэн түгэѳэ дойдуларын
 Тиэрэ сахсыйан таһартаан,
 Туох баар хамныыр-
 харамайдарын
 Түөрэ үлтү экирээң
 4350 Үөһээ Дойдуттан
 Былыр Үргэл Тойон оѳонньор
 Улахаң кыһың,
 Ону буоллабына
 Аллараа Дойдуттан
 Абааһы кыһа
 Ытык хомурдуостай удабаң
 Уоран таһааран
 Аллараа апка-хомуһуңга
 Иитэ сытарын, ону булаң,
 4360 Үөһээ Дойдуга ылаң таһааран

- Дьонноругар,
 Аѳыс айыы дьаргыл
 Удаѳаттарга
 Абын-хомуһунун
 Уһааттардабым диэн,
 Үөһээ Дойдуга таһааран
 Аѳыс айыы дьаргыл
 Удаѳаттар улахаң аѳастара
 Уоруку Суоруку удаѳаңга
 4370 Тиһиэн көрдөспүтүгэр
 Удабаң дьахтар
 Былаайабың ылаң,
 Дүңгүрүң тутаң,
 Кыыраң таһаһың кэтэң,
 Дүңгүрүң абыр-табыр
 охсунаң,
 Элэң-сэлэң этинэң,
 Абыр-табыр албаңаң,
 Кыыраң дьаңсыһаң,
 Түһэң барбыта.
 (Уоруку Суоруку):
 4380 "Дом ини!
 Субукалыыр эһиэхэѳэ
 Итикэлиир ...
 Ахтар айыы аймабым,
 Ити уоран түһэрэңнэр,
 Алыныктыыр Сибиригэ
 Алдьаппыттарың иннигэр
 Албаңнабым буоллунууй!
 Айыыкайым оѳотун
 Аһыныгас санаатың
 4390 Арыйдабым буоллунууй!
 Ити били, эрэл
 Аптаах баѳас хомуһунун
 Хоннордоѳум буоллунууй,
 Дьибилгэтин-кубулѳатың
 Дьэ эрэ, ылаабым
 Буоллунууй!
 Эрэл оѳотуктуур чупчурбаң
 Эмэгэтим иччитэ кыһыһаымаң,
 Абатың-хомуһунуң кэлэңигит,
 4000 Супту оборон ылаңгыт
 Иэримэлиир дьээтигэр,
 Алаһатың иһиттэң

- Тахсыбаччай гынагныгт,
 Айытыгар эргитэн
 Көрүтэлиир күнүм
 Күйүтэлээн кэллэ!
 Дом ини буоллунууй!
 Субукалыыр ...
 Айыыларым аймабын
- 4410 Арчыланар буоллун,
 Эппитигэ тылым
 Имэгирэ дьинэрэйдии,
 Туойбут баҕас тойугум
 Туолумтуота буоллун,
 Сагарбыччай сагам
 Сата буолан дьалкыйдын!
 Дом ини!" диэбит үһү.
 Инньэ диэбитин
 Кэннэ буолабына
- 4420 Били алларааттан таһаарбыт
 Абааһытын кыһа, били
 Абааһылар
 Апка-көмүһунга иппит
 Дьахталара буолабына
 Тимир ханаат бынан
 Кэлгийэн таһаарбыта
 Буолабына
 Аҕыйах сыллаабыта
 Мантан барбыт сааһыттан
- 4430 Туох да уларыһыта суох
 Эдэр сааһыгар түһэн,
 Урукку маарыныгар
 Маарыһнаан
 Орто Дойдугар тахсан
 Үөрэн-көтөн,
 Дьоннорун-сэргэлэрин кытта
 Суон саалыһан
 Дуобат уурсаһнар,
 Халыһ хаһаһан
- 4440 Харчы кээспэн,
 Аһаан-сиэн дайаһнаһнар
 Олордохторуна,
 Биһиги киһибит
 Хаһан даһаны
 Айан киһитэ айаныгар
 Аһардым
- Суол киһитэ
 Суолугар барардым олорон,
 Сарсыарда туран
 4450 Дьонноругар олорон,
 Эһэлээх-эбэтин
 Утары көрөн олорон
 Эмиэ сана саһара,
 Тыл-өс кэпсиин,
 Тыһна-тыһыыра олордоһо.
 (Күн Эрбийэ):
 "Сыы быы!
 Күнүм дьонноро, дьүөгэлэрим,
 Айыым дьонноро атастарым,
 Ити эһиги
- 4460 Киһи-хара гыһан төрөһпүт,
 Ити дьонһутун
 Төлкөлөөх удьуордарын
 Төрүттүүргэ анаһаммын,
 Акка арбаһыттан тэһиһиннээх
 Аһтар айыы аймаһтарым
 Арчылаһан анаһаммын
 Үөһэ Дьылба Тойон
 Обонһьор ыйаһыһан
 Орто Дойдугтан
- 4470 Үөһээһи үс күлүмэннээх
 Үндүр маһан халлааным
 Үрүт өттүгэр, ити
 Өлбөт мэнгэ уулаах
 Үтүө дойду баарыгар
 Оһно харабылыһан анаһаннар
 Субу дойдуһтан
 Бүтүгэстээх аттаныһбар
 Эһиэхэ эргиллэн
 Кэлэн тураһын.
- 4480 Оттон, ол гыһан баран,
 Өлөн-сүтэн,
 Үөдөн-таһаа буолар
 Түбэлтэлээх буолларгыат,
 Ити эргийэн кэлэн
 Аһар буолуоһум,
 Эһэлээх-эбэм!
 Орто Дойдуга
 Олохтуурга анаһбатаһтарын
 Биһиһыһыһан,

4490 Үөһээ Дьылба Тойон
Бйааһынан
Үөһээ Дойдум
Толкөтүгэр тахсаммын,
Төрүт дьону
Удьуордаан коруөм,
Эһэлээх-эбэм!
Иһньэ диэн баран
Биһиги киһибит буоллабына
Таһырдыа тахсан

4500 Тиэргэнигэ үнкүрүс-күөһэлэс
Гыммыта даһаны,
Үөһээ Дойду диэки
Улуу халлаан
Дайбанар дьаһалтатыгар
Улуу Хотой көтөр
Кыыл буолан,
Үөһээ Дойду диэки көтөн
Күпсүйээн бара турдаба...*

* Олонхону М.А.Мальцева Саха сиринээҕи радиокомитет фондатыттан ылан сурукка-бичиккэ түһэрбитэ. Манна ситэ аабыллыбатах тыллар, хоһоон строкалара элбэх туочуканан бэлиэтэниэ уонна сороҕор ыйытыгы бэлиэтэ туруорулунна. Сорох тыллар ситэ этиллибэтэхтэрэ [] скобкаҕа ылыыннылар. Олонхонут иккилии тылы силиһиннэри этитэлээбитэ уларытыыта суох киллэрилиннилэр. М.А.Мальцева олонхонут В.С.Васильев-Хоохура туһунан дипломнай үлэтигэр киллэрбит таблицаалара туһанылыннылар. Матрена Андреевнаҕа үтүө кыһамньылаах үлэтин, баай матырыһааллары хомуйбутугар махтанабын.

Туһаныллыбыт научнай үлэлэр уонна ыстатыйалар

1. Антонов Н.К. Кузнецы и их ремесло в олонхо “Ньургун Боотур Стремительный”.// Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока. Якутск, 1978.
2. Антонов Н.К. Заметки об эпосе и музыке якутов.// “Полярная звезда”, 1975, № 6.
3. Афанасьев Л.А. Олук хоһооннор. Дьокуускай, 1989.
4. Бетлингк О.Н. О языке якутов. Новосибирск, 1989.
5. Васильев Г.М. Живой родник. Якутск, 1973.
6. Васильев Г.М. Стих олонхо.// Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока. Якутск, 1978.
7. Васильева З. Олонхоһут Охоноон. // “Октябрь суола” (Бүлүү), 1991, олунньу 23 к.
8. Гацак В.М. Эпический певец и его текст. // Текстологическое изучение эпоса. М., 1971.
9. Гацак В.М. Устная эпическая традиция во времени.// Историческое исследование поэтики. М., 1989.
10. Дмитриев П.Н. Эпические формулы в олонхо.// Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока. Якутск, 1978.
11. Емельянов Н.В. Сюжеты якутских олонхо. М., 1980.
12. Емельянов Н.В. Сюжеты олонхо о родоначальниках племени. М., 1990.
13. Емельянов Н.В. Саха олонхотун үөрэтии.// “Кыым”, 1970 бэс ыйын 7 к.
14. Жирмунский В.М. Народный героический эпос. М., Л., 1962.
15. Илларионов В.В. Искусство якутских олонхосутов. Якутск, 1982.
16. Илларионов В.В. Роль эпической среды в становлении олонхосутов. // Эпическое творчество народов Сибири и Дальнего Востока. Якутск, 1978.
17. Илларионов В.В. Олонхоһут - нуруот талааннааҕа.// “Кыым”, 1993, олунньу 25 к.

18. История Якутской АССР. Т.1, М., 1955.
19. *Ксенофонов Г.В.* Ураанхай сахалар: очерки по древней истории якутов. Якутск, 1992.
20. *Кулаковский А.Е.* Научные труды. Якутск, 1979.
21. *Лори А.Б.* Сказитель. // Перевод с английского с комментариями Ю.А.Клейнера и Г.А.Левинтона. Послесловие Б.Н.Путилова. Статьи А.И.Зайцева и Ю.А.Клейнера. Отв. ред. Б.Н.Путилов. М., 1994.
22. *Мелетинский Е.М.* Происхождение героического эпоса. М., 1963.
23. Могучий Эр Соготох: Якутский героический эпос. // Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока. Новосибирск, 1996.
24. Образцы народной литературы якутов, собранные Э.К.Пекарским. Спб., 1907-1911.
25. Образцы народной литературы якутов, собранные А.И.Худяковым. Спб., 1913.
26. *Ойунский П.А.* Айымньылар. Т.7. Дьокуускай, 1962.
27. Олонхо — саха культуратын чыпчаала: Н.Л.Игнатьев-Билгэ хомуйбут матырыйаалынан анал таһаары. // “Олох суола” (Бүлүү). 1994, муус устар 26 күнэ.
28. *Пекарский Э.К.* Словарь якутского языка. Т. 1.
29. *Пропт В.Я.* Русский героический эпос. Л., 1955.
30. *Путилов Б.Н.* Эпическое сказительство. Типология и этническая специфика. М., 1997.
31. *Пухов И.В.* Якутский героический эпос олонхо. М., 1962.
32. *Пухов И.В.* Исполнение олонхо. // Доклады на II научной сессии, ч. 1: история и филология. Якутск, 1951.
33. *Слепцов П.А.* Якутский литературный язык: Формирование и развитие общенациональных норм. Новосибирск, 1990.
34. *Токарев С.А.* Общественный строй якутов XVII-XVIII вв. Якутск, 1945.
35. *Уткин К.Д.* Мифологические основы якутских олонхо. Якутск, 1994.
36. *Худяков И.А.* Краткое описание Верхоянского округа. Л., 1969.
37. *Эверстов А.И.* Аал Луук Мас. // “Чолбон”. 1990, 4 №-рэ.
38. *Эргис Г.У.* Очерки по якутскому фольклору. М., 1974.

Архив матырыйаалара

39. *Алексеев Борис.* Эрбэхтэй Бэргэн. С.И.Боло суруйуута, 1938. Архив ЯФ СО АН, ф..5, оп. 7, ед. 133.
40. *Васильев А.С.* Адык Боотур. В.В.Илларионов суруйуута, 1988. Архив ЯФ СО АН, ф. 5, оп. 7, ед. 151.

41. *Гоголев Т.П.* ахтыгта. В.В.Илларионов суруйууга, 1982. Архив ЯФ СО АН, ф. 5, оп. 13, ед. 220, л. 54-62.

42. *Еремеев Степан-Дэдэгэс.* Төбөт Мэник Бухатыыр. А.А.Саввин суруйууга, 1939. Архив ЯФ САН, ф. 5, оп. 7, ед. 118.

43. *Каратаев С.Н.-Дыгыйар.* Тонг Саар Бүхатыыр. А.А.Саввин суруйууга, 1938. Архив ЯФ САН. ф.5 оп.7, ед.117.

44. *Каратаев С.Н.-Дыгыйар.* Сүүрэлдын Боотур. П.Я.Туласынов суруйууга, 1940. Архив ЯФ СО АН, ф. 5, оп. 7, ед. 5.

45. *Мальцев О.Т.* Мэигэ аятын ууһа. Мин олобум. В.В.Илларионов суруйууга, 1982. Архив ЯФ СО АН, ф. 5, оп. 13, ед. 220, лл. 101-104.

Радиофонда матырыйаала

46. “Модун Эр Сobotоx” олонхо. 3 ч.35 мүн. А.С.Васильев 1986 с. толорууга. Расшифровканы онгордо: М.А.Мальцева, 1996 с.

Иһинээһинтэ:

Кириитэ.....	3
А.С.Васильев олоһун олуқтара.....	10
А.С.Васильев “Модун Эр Соботох” олонхотун варианнарын тэнгээн көрүү.....	14
<i>Маңнайгы сыһыарыы.</i> А.С.Васильев “Модун Эр Соботох” олонхотун икки вариантын тэнгээн көрүү.....	30
“Модун Эр Соботох” уонна “Аддьык Боотур” олонхолор.....	35
<i>Иккис сыһыарыы.</i> А.С.Васильев “Аддьык Боотур” уонна “Модун Эр Соботох” олонхолорун сюжетын, персонажтарын майгыһнаһар өрүттэрэ.....	45
А.С.Васильев “Аддьык Боотур” уонна В.О.Каратаев “Модун Эр Соботох” олонхолоро.....	49
<i>Үһүс сыһыарыы.</i> А.С.Васильев уонна В.О.Каратаев “Модун Эр Соботох” олонхолорун сюжетын, персонажтарын майгыһнаһар өрүттэрэ.....	57
Түмүк.....	59
Модун Эр Соботох.....	61
Туһанылыбыт научнай үлэлэр уонна ыстатыйалар.....	115

В.В.Илларионов

- И 44** Олонхоһут А.С.Васильев олово уонна айар үлэтэ./ М.К.Аммосов аатынан Саха гос. ун-та. Саха филологиятын уонна културатын факультета. Фольклор уонна төрүт култура кафедрата. – Дьокуускай; СР Үөрэҥин м-вотын Бастакы уонна орто анал үөрөхтээһин департаменны изд-та, 2000. – 120 с.

А.С.Васильев ааһан эрэр үйө 70-80-с сылларыгар олонхоһут быһыытынан билибитэ. Кинини кытта фольклористар, култура үлэһиттэрэ үлэлээбиттэрэ, олонхолорун суруйбуттара. Кинигэбэ олонхоһут репертуара, тылынан айымньы айылгыта ырытыллар. Студеннарга, учууталларга, норуот тылынан айымньытын кэрэхсэвччилэргэ аналлаах.

В.В.Илларионов

- И 44** Жизнь и творчество олонхосута А.С.Васильева. / Якут.гос.ун-т им. М.К.Аммосова. Факультет якутской филологии и культуры. Кафедра фольклора и нац. культуры. – Якутск: ДНнСПО МО РС(Я), 2000. – 120 с.

А.С.Васильев как олонхосут был известен в 70-80-х годах XX века. Фольклористы, культпросветработники работали с ним плодотворно, записали эпические тексты. В книге оспещается эпический репертуар народного сказителя. Книга предназначается студентам, учителям и тем, кто интересуется устным народным творчеством.

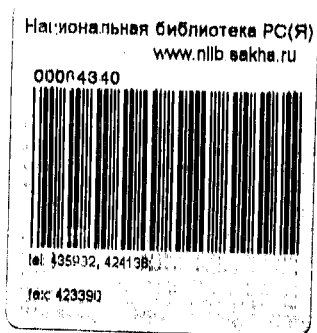
ББК 82.3 (2Рос.Яку)

УДК 398.22 + 929Васильев

И 44

ISBN 5-8409-0027-3

© В.В.Илларионов, 2000

Илларионов Василий Васильевич
ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО ОЛОНХОСУТА А.С.ВАСИЛЬЕВА

Художник А.Б.Заболоцкий
Компьютерная верстка А.Л.Федорова

Формат 60 x 84 1/16. Печать трафаретная. Усл.пл. 7,5.
Тираж 500 экз. Заказ № 437.

Лицензия № 000085 от 15.13.99 г.

Отпечатано в типографии
Департамента начального и среднего профессионального образования
Министерства образования Республики Саха (Якутия)
677005, г. Якутск, ул. Курашова, 36, тел. 44 02 28

КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТОК
СРОКОВ ВОЗВРАТА

КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА

Колич. пред. выдач _____

95 2586